

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

İNSAN HAKLARI VE ELEKTRONİK GÖZETİM

Özgün ÖZGER BÖLÜKBAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN

Konya – 2014

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin

Adı Soyadı: Özgün
ÖZGER BÖLÜKBAŞ

Numarası:
124229001011

Ana Bilim / Bilim Dalı

Programı Tezli Yüksek Lisans Doktora

Tez Danışmanı: Doç. Dr.
Nezir AKYEŞİLMEN

Tezin Adı: İnsan
Hakları ve Elektronik
Gözetim

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “İnsan Hakları ve Elektronik Gözetim” başlıklı bu çalışma/...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Doç. Dr. Nezir Akyeşilmen
Doç. Dr. Metin Aksoy

Danışman
Üye

İmza

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı	: Özgün ÖZGER BÖLÜKBAŞ
Numarası	: 124229001011
Ana Bilim / Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler/ Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı	: İnsan Hakları ve Elektronik Gözetim

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

(İmza)

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	: Özgün ÖZGER BÖLÜKBAŞ
Numarası	: 124229001011
Ana Bilim / Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler/Uluslararası İlişkiler
Programı	: Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN
Tezin Adı	: İnsan Hakları ve Elektronik Gözetim

ÖZET

Gözetim kavramı insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. İlkçağlardan itibaren, iktidarlar ve egemenlik ilişkileri açısından gözetim pratikleri, insan yaşamının her alanına etki eden bir özelliğe sahip olagelmıştır. Enformasyon çağı olarak adlandırılan günümüzde ise, gözetim pratikleri hiçbir dönemde sahip olmadığı önemi kazanmıştır. Tümüyle yüksek teknolojinin imkanlarına dayalı bir karakteristiğe bürünen gözetim, artık sadece toplumsal denetimi sağlamakla yetinmemiştir. Dijital teknolojilerin kişisel veri işleme kapasiteleriyle birlikte kişiler, dijital kodun birer parçası haline gelmeye başlamıştır. Yeni enformasyon teknolojilerinin artan kullanım oranı ve amacı, gözetimi sıradan insanların da hayatına sokmuştur. Hepimizin hayatı her gün izlenmeye, kontrol edilmeye ve soruşturulmaya açık hale gelmiştir. Bu maruz kalma durumu, herkesin aklına kolayca gelebilecek bir konu olan mahremiyete önem atfetmiştir. Kimilerine göre gözetleme pratikleri bir mahremiyet ihlali olarak görülmezken, bazıları için ise bu durum bir mahremiyet ihlali olarak görülmektedir. Gözetlemenin tebaasına sunduğu güvenlik, hayatın hızlandırılması ve kolaylaştırılması gibi kimi avantajlar, gözetim altında bulunmayı mahremiyet ihlali olarak görmeyenlerin dayanak noktasıdır. Bu çalışmada gözetim kavramı; gözetimin tarihsel arka planı ve gözetim araçlarıyla birlikte incelenmiştir. Gözetimin insan haklarına etkisi ve yansımaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Gözetim toplumunun en önemli sorunsalı olan mahremiyete yer verilerek, özel hayata vurgu yapılmıştır. Son olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde konuyla ilgili görülen davalara yer verilerek çalışma noktalanmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER: Gözetim, İnsan Hakları, Enformasyon Çağı, Kişisel Veri, Yeni Enformasyon Teknolojileri, Mahremiyet, Özel Hayat.

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	: Özgün ÖZGER BÖLÜKBAŞ
Numarası	: 124229001011
Ana Bilim / Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler/ Uluslararası İlişkiler
Programı	: Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN
Tezin İngilizce Adı	: Human Rights and Electronic Surveillance

SUMMARY

Surveillance concept dates back as old as history of humanity. Beginning from first ages, surveillance practices had property of every area of life with respect to governments and hegemony relationships. Surveillance practices gained importance which did not ever have before in our time which is called as information age. Surveillance plays the role of characteristics which is based on all opportunities of high technology. Individuals began to be part of digital code because of personal information process capacity of digital technologies. Increasing use of area and objective of new information technologies provided surveillance to enter into the ordinary people's life. All our life become available for monitoring, controlling every day and became ready for investigation. This exposure status had attributed importance to privacy which may easily come to people's mind. Advantages such as security, speed and making life easier for its subjects are the main standing point of people who supports surveillance. In this study surveillance concept was discussed together with surveillance's historical back ground and surveillance tools. The impact of surveillance on human rights and its reflections are discussed in detail. Privacy which is the most important social problematic of surveillance was involved and private life is emphasized. Lastly cases which had action in European Court of Human Right were examined and study was completed.

KEY WORDS: Surveillance, Human Rights, Information Age, Personal Information, New Information Technologies, Privacy, Private Life.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
GİRİŞ	1
Çalışmanın Amacı	3
Çalışmanın Sunulması	4
Çalışmanın Yöntemi	6

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖZETİM KAVRAMI VE TARİHSEL ARKA PLANI	7
I.I.GÖZETİM KAVRAMI	7
I.II.GÖZETİM KAVRAMININ TARİHSEL ARKAPLANI	10
I.II.I. İlk Dönemlerde Gözetim Olgusu	11
I.II.II. Modern Dönem Öncesi Cemaat Topluluklarında Gözetim	13
I.II.III. Moderniteye Geçiş Döneminde Kapatılma Pratikleri	16
I.II.IV. Modern Toplumlarda Gözetim.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

GÖZETİM MEKANİZMALARI	24
II.I.ULUSLARARASI GÖZETLEME SİSTEMLERİ	24
II.I.I. Promis	25
II.I.II. Echelon	27
II.I.III. Truva Atı	29
II.I.IV. Carnivore.....	29
II.II. ELEKTRONİK GÖZETİM ARAÇLARI.....	30
II.II.I. Bilgisayar	31
II.II.II. İnternet.....	34
II.II.III. Elektronik Posta (E-Mail)	36

II.II.IV. Cep Telefonları	38
II.III. YENİ EKONOMİ İÇİNDEKİ GÖZETİM ARAÇLARI.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİŞİSEL VERİLER VE ULUSLAR ARASI KORUMA MEKANİZMALARI 45

III.I. KİŞİSEL VERİ / KİŞİSEL BİLGİ.....	45
III.II. KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI HAKKI İLE İLGİLİ ULUSLARARASI DÜZENLEMELER.....	47
III.II.I. OECD	49
III.II.II. Avrupa Konseyi Tarafından Kabul Edilen 109 Sayılı Sözleşme.....	52
III.II.III. Birleşmiş Milletler	53
III.II.IV. Dünya Ticaret Örgütü.....	55
III.II.V. Avrupa Birliği	55

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI VE ELEKTRONİK GÖZETİM..... 57

IV.I.MAHREMİYETİN TANIMI VE BOYUTLARI	57
IV.II.ÖZEL HAYAT	68
IV.II.I:ÖZEL HAYATIN ULUSLARARASI ALANDA DÜZENLENMESİ69	
IV.II.I.I. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi	69
IV.II.I.II. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	71
IV.II. I.III. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme	72
IV.III.AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ VE ÖZEL HAYAT ...	72
IV.III.I. Kişisel Nitelikli Verilerin Saklanması	73
IV.III.II. Kişinin Kendi Görüntüsü Üzerindeki Hakkı	77
IV.III.III. İletişimin İzlenmesi	79

BEŞİNCİ BÖLÜM : SONUÇ YERİNE..... 85

KAYNAKÇA

GİRİŞ

Bu çalışmada, gözetlemeyi incelemenin temel nedeni günümüz toplumunda anahtar bir konu olmasıdır. “Postmodern”, “küreselleşmiş” "enformasyon çağı" veya “bilgi toplumu” gibi terimler günümüzün temel toplumsal değişimlerine ışık tutmak için ortaya konurken, “gözetlenen toplum” kavramı bu değişimlerden kaynaklanan ve onlara etki eden önemli toplumsal süreçlere işaret etmektedir¹.

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan gözetimin resmi olarak yazının bulunuşuyla birlikte başladığı söylenebilir. Yazı, modern olmayan devletlerin gözetleme faaliyetleri açısından birçok anlam taşımaktadır. Yazı, devlet aygıtını hem nesnelere hem de kişiler üzerinde uyguladığı idari denetimin kapsamını genişletmek üzere kullanılabilecek bir şifreleme bilgisi sağlamaktadır. Hem devletin kayıtları için gerekli bilgiler hem de bireylerin özel alanlarıyla ilgili malumat, yazı kanalıyla toplanmaktadır². Ancak bu dönemdeki söz konusu gözetim, sadece kısıtlı faaliyetlerden ibarettir. Askerlik hizmetini düzene koyma, vergileri düzgün olarak toplama amaçları dışında etkin bir gözetimin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Matbaanın keşfiyle birlikte, gözetimde yeni bir aşamaya geçilmiştir. İletişimin mekanizasyonundaki ilk önemli adım olan matbaa; belge ve metinleri geniş çapta ulaşılabılır kılmıştır. Matbaa, devletin gözetim operasyonlarında çok büyük bir ilerleme sağlamıştır. Matbaayla birlikte devlet gözetimi, özellikle kurumlar üzerinde baskı unsuru haline gelmiştir³.

Sosyal hayatın kurumsallaşmış bir şekilde yaygın olarak gözetimi, modernizm ile birlikte ortaya çıkmıştır. Modern toplumu oluşturan; sını kapitalizm, sanayi kentlerinin artışı ve yoğunlaşma hızı, ulus-devletin iç ve dış tehlikelere karşı korunma güdüsü, askeri örgütlenmeler, devlet idaresi, bürokratik yapılanma ve

¹ David Lyon, *Günlük Hayatı Kontrol Etmek: Gözetlenen Toplum*, çev. Gözde Soykan, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006, s. 17.

²Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhuriyet Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, s. 66.

³Giddens, 2008, s. 66.

kapitalist işletme sayısındaki artışlar gibi bileşenler, gözetlemenin hızla yayılmasına imkân tanımıştır⁴. Ancak içinde bulunduğumuz dünyada gözetim, çok daha akıllı olmaz bir hal almıştır. Bu, gündelik hayatın neredeyse sürekli gözetim altında olduğu bir dünyadır. İnsanlar gün doğumundan batımına kadar olası her yerde bilgisayar destekli ve ağ tabanlı teknolojilerin kuşatması altındadır. Tüm çevremiz insanların nerede olduğunun, ne yaptığının, nereye gittiğinin bilinmesini sağlayan kablolu ve kablosuz bağlantılarla kuşatılmış durumdadır⁵. Belli bir amaca hizmet eden bir izleme, etiketleme, dinleme, seyretme, kaydetme ya da kimlik belirleme aracına yakalanmadan, güvenli bir ortam ya da yapacak bir uğraş bulmak giderek güçleşmektedir⁶.

Gözetimin sıradan insanların hayatına girmesine neden olan etken, yeni enformasyon teknolojilerinin artan kullanım oranı ve amacıdır. Günümüzde gözetleme, küreselleşmenin bir sonucu olarak artık sınırların çok ötesine geçmiştir. Gözetimin bu sınırları aşan şekliyle birlikte bireylerin günlük hayatları elektronik izlerinin kontrol altında tutulmasına olanak sağlayan kimlik kontrollerinden, gözetleme kameralarına, vücut kontrollerine, parmak izi ve veri tabanlarına, internet izleme programlarına, kredi kartı kullanımıyla yer tespitinin yapılabildiği ve cep telefonlarının dinlenebildiği bir dünyaya doğru evrilmiş ve evrilmeye devam etmektedir.

Gözetleme uygulamaları ve sistemlerinin emsalsiz büyümesi ve buna paralel olarak enformasyon teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler bireyin mahremiyetine dönük endişelerin artmasına neden olmuştur. Sennet'in "Kamusal İnsanın Çöküşü" adlı kitabında öngördüğü üzere bu teknolojiler, "kamusal yaşam fikrine son verilmesini sağlayan araçlardır"... İnsanlar kamusal ve özel alan ayrımı gözetilmeksizin, elektronik veri toplama ve dijital karşılaştırma teknikleri aracılığıyla her an gözetlenebilir hale gelmişlerdir. Kişilerin özel hayatı kamusala açılmakla

⁴ Uğur Dolgun, *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna: 21. Yüzyılda Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*, Bursa: Ekin Kitabevi, 2005, 61.

⁵ David Lyon, *Gözetim Çalışmaları: Genel Bir Bakış*, çev. Ali Toprak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2013, s. 11.

⁶ Lyon, 2013, s. 11.

kalmamış, kişisel veriler daha önce hiç olmadığı kadar pazar sistemine dahil olmuştur⁷.

Ancak kişisel bilgilerin her gün binlerce kuruluş ve onlarca devlet tarafından toplanarak mahremiyetin ya da özel alanın yok edilme durumuyla karşı karşıya bulunulması, gözetim araçlarının, hızla artmasına engel olamamıştır. Çünkü gözetlemenin tebaasına sunduğu avantajlar, itaatten rahatsızlık duyulmamasını sağlamıştır. Telefonun veya kredi kartının sunduğu kolaylık bizim aramalarımızın ve işlemlerimizin takip edilebilir olduğu ve başkalarının bu verileri kullanarak kar sağladığı gerçeği üzerine tekrar tekrar düşünmemizi sağlar. Yol kazalarını azaltılması amacıyla bir kavşakta kamera kurulmuş olduğu gerçeği yeteri kadar akla uygun gelmektedir⁸. Bu akla uygunluğun asıl sebebi teknoloji ve toplum arasındaki ilişkidir. Bireyler, tekno-ütopyacı söylemlerin etkisinde kaldıklarında, gözetim teknolojileri de dahil olmak üzere bütün teknolojileri devrimci bir nitelikte görmektedirler. Robins'in de belirttiği gibi, bireyler, bu teknolojik gelişmelerle birlikte ayaklarının yerden kesileceği ve her şeye güçlerinin yeteceği duygusunu taşımaktadırlar⁹. İşte bu duygu, kişileri gözetim sisteminin gönüllü üreticileri ve dağıtıcıları olmaya sevk etmektedir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, günümüz toplumunda anahtar bir konu olan 'gözetleme' olgusuna ışık tutmaya çalışmaktır. "Gözetleme" ve "insan hakları" arasındaki ilişkiyi ele almak, çalışmanın temel amaçları arasındadır. İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan gözetim olgusunun kavramsal incelemesi ve tarihsel arka planı araştırılarak, gözetlemenin genel hatlarıyla incelenmesi hedeflenmektedir. Bu hedef göz önünde tutularak, yeni enformasyon teknolojileriyle hayatı çevrelenmiş olan günümüz insanı için, gözetim teknolojileri olarak kullanılan araçlar incelenmektedir.

⁷ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010. s. 352.

⁸ Lyon, 2013, s. 15.

⁹KevinRobins, *İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası*, çev. Nurçay Türkoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s.73.

Kamusal ve özel alan arasındaki ayrımın gitgide ortadan kalkmasıyla birlikte kişilerin özel hayatlarının kamusala açıldığı ve kişisel verilerin daha önce hiç olmadığı kadar pazar sistemine dahil olduğu vurgulanarak kişisel verilerin gizliliğine önem atfetmek amaçlanmaktadır.

Çalışmada mahremiyet kavramı, gözetim toplumunun temel sorunsalı olarak görülmekte ve mahremiyetin bir insan hakkı olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Mahremiyeti; tanımını, çeşitleri ve boyutları çerçevesinde irdelenmek hedeflenmektedir.

Kişilik haklarının unsurlarından birisi olan ve bu haklar içerisinde özel bir önemi olan özel hayat ve özel hayatın uluslararası alanda düzenlenmesi ele alınarak, gözetleme ve özel hayat arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Son olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından; ‘kişisel nitelikli verilerin saklanması’, ‘kişinin kendi görüntüsü üzerindeki hakkı’, ‘iletişimin izlenmesi’ başlıkları altında öne çıkan davalar incelenerek, uluslararası alanda konunun önemini ortaya koymak nihai hedefi oluşturmaktadır.

Çalışmanın Sunulması

“ *İnsan Hakları ve Elektronik Gözetim* ” başlıklı bu yüksek lisans tez çalışması, giriş ve sonuç bölümleri dışında altı bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan “Gözetim Kavramı ve Tarihsel Arka Planı” başlığı altında, ilk olarak gözetim kavramının sözcük anlamı ve literatürde kullanılan kavramsal anlamı incelenmektedir. Daha sonra ilk dönemlerden başlayarak, enformasyon toplumundan gözetim toplumuna doğru giden dünyamızın geçirdiği dönüşümler ele alınmaktadır.

İkinci bölüm “Hangi Araçlarla Gözetleniyoruz?” başlığı altında şekillenmektedir. Bu bölüm, “Uluslararası Gözetleme Sistemleri”, “Elektronik Gözetim Araçları”, “Yeni Ekonomi İçindeki Gözetim Araçları” dallarına ayrılarak gözetleme araçları ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Uluslararası gözetleme sistemleri üst başlığında irdelenen ‘Promis’, ‘Echelon’, ‘Truva Atı’ ve ‘Carnivore’ sistemlerinin incelenmesiyle, gözetlemenin boyutları çarpıcı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Elektronik Gözetim Araçları başlığı altında; bilgisayar,

internet, e-mail, cep telefonları ve yeni ekonomi içerisindeki gözetim araçlarına ilişkin temel nitelikte teknik bilgiler verilerek sayısal verilerle elektronik gözetimin insan hayatındaki rolü gösterilmeye çalışılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü “Kişisel Veri” başlığıyla düzenlenmektedir. Bu bölümde kişisel veri kavramının, literatürde kullanılan kavramsal anlamı incelendikten sonra, kişisel verilerin korunması hakkı ile ilgili uluslararası düzenlemelere yer verilmektedir. OECD, Avrupa Konseyi Tarafından Kabul Edilen 109 Sayılı Sözleşme, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği alt başlıklarıyla, kişisel verilerin korunması hakkı ile ilgili uluslararası düzenlemeler ele alınmaktadır.

Toplumların, makul olan her alanında gözetleme o kadar yayılmaktadır ki, güvenliğin ihlalinin oluşması ve kişisel bilgilerin kamu alanına yayılması sürpriz değildir. Bireysel detayların işlem görmesi söz konusuysa, bu durumda herkesin aklına kolayca gelebilecek olan bir konu vardır; Mahremiyet. “Mahremiyet” üst başlığıyla şekillendirilen dördüncü bölümde, gözetim toplumunun temel sorunsalı olan mahremiyet olgusu irdelenmektedir. Bu bölümde öncelikle bir hak olarak mahremiyet başlığı altında bazı insan hakları kavramlarına yer verilmektedir. Daha sonra, mahremiyetin tarihsel arka planı perspektifinde mahremiyetin eskiden ve hala bağlı olduğu kamusal ve özel alan arasındaki ayrıma değinilmektedir. Son olarak, mahremiyet konusundaki farklı tanımlara ve çeşitlerine yer verilerek gözetim toplumunun temel sorunsalı olarak mahremiyet açıklanmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın beşinci bölümü “Özel Hayat ve Uluslararası Alanda Düzenlenmesi” başlığıyla şekillenmektedir. Kişilik haklarının unsurlarından birisi olan ve bu haklar içerisinde özel bir önemi olan özel hayatın açıklanmaya çalışıldığı bu bölümde; özel hayatı kavramak ve ne anlama geldiğini daha rahat ortaya koyabilmek için ilk olarak “*Kişilik Hakkı*”, “*Kişisel Özgürlük*”, “*Kişi Güvenliği*”, “*Aile Hayatı*” gibi kavramlara başvurulmaktadır. Daha sonra; İnsan Hakları Evrensel Beyanname, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme alt başlıklarıyla Özel Hayatın Uluslararası Alanda Düzenlenmesi incelenmeye çalışılmaktadır.

İnsan haklarının korunmasına ilişkin bölgesel düzenlemeler içinde işlevsel açıdan en etkin olanı şüphesiz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kurmuş olduğu denetim mekanizması olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'dir. Kişisel nitelikli verilerin korunması, özel yaşamın korunması hakkının önemli bir uzantısıdır. Kişiler hakkında veri toplanması ve depolanması özel hayatın koruma alanına müdahale oluşturur ve bu nedenle de yasal dayanağı gerekli kılar. Buna paralel olarak; yine kişinin kendi görüntüsü üzerindeki hakkı genel kişilik hakkının özel bir görünüş şeklini oluşturmaktadır. Bu hak, her insanın temel olarak kendi resmi üzerinde bunu kamuya yayma bakımından tam ve mutlak bir hakkının olması anlamına gelmektedir. Ve yine, akustik ve optik (işitsel ve görsel) araçlarla kişilerin gizlice gözetlenmeye alınmasına yönelik tedbirler de özel hayata müdahale oluşturmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın altıncı bölümü “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Özel Hayat” kapsamında düzenlenmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından; ‘kişisel nitelikli verilerin saklanması’, ‘kişinin kendi görüntüsü üzerindeki hakkı’, ‘iletişimin izlenmesi’ başlıkları altında ele alınan davalar incelenmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Gözetim kavramı her ne kadar insanlık tarihi kadar eski bir kavram olsa da, literatüre girmesi çok da uzak geçmişe dayanmamaktadır. Elektronik gözetim kavramı ise çok daha yakın geçmişte hayatımıza giren bir kavramdır. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında literatür açısından çok zengin olmayan bir konudur. Bu sebeple tezi yazarken yaşanan en önemli zorluk, kaynak yetersizliğidir. Çalışma boyunca kullanılan yöntemler; literatür taraması, kütüphane araştırması, gözlem, röportaj ve istatistiki bilgiler şeklinde yürütülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖZETİM KAVRAMI VE TARİHSEL ARKA PLANI

I.I.GÖZETİM KAVRAMI

Literatürde kullanılan kavramsal anlamından önce sözcük anlamına bakmanın fayda sağlayacağı göz önünde tutularak; Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü'ne göre, Gözetim “1.Gözetme işi, nezaret; 2.Himaye; 3.Gözaltı” şeklinde tanımlanmaktadır¹⁰. Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü'nde Gözetim; “Küçüklerin, ana babalarınca korunması ve idarenin her türlü eylem ve işleminin de yargının denetimi altında olması durumu” olarak karşılık bulmaktadır¹¹. Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü'ne göre Gözetim; “Nezaret makamı” şeklinde tanımlanırken¹², Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğünde ise Gözetim; “Mesleğe yeni başlayan, yapımcının tam güvenini taşımayan ya da çok büyük bir yapıma girişen bir yönetmenin çalışmalarının güvenilir bir kimsece denetlenmesi” anlamını taşımaktadır¹³. Son olarak Yöntembilim Terimleri Sözlüğü'nde Gözetim; “Bir çalışma ya da uygulama sürecini etkinlik ve amaca uygunluk bakımından yakından denetleme” şeklinde karşılık bulmaktadır¹⁴.

Literatürde ise, “Gözetim” kavramı ilk kez Jeremy Bentham'ın, 1791 yılında, Londra'da basılan, aynı sene Fransız Devrimci Millet Meclisi tarafından hızlı bir şekilde Paris'te yayımlanan *Panoptikon* adlı kitabında karşımıza çıkmaktadır.

¹⁰ TDK, “Büyük Türkçe Sözlük”, <http://www.tdkterim.gov.tr/>, (22.08.2013)

¹¹ Ahmet Erdoğan, *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972, s.34.

¹² İsmet Sungurbey, *Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü: Osmanlıcadan Türkçeye-Türkçeden Osmanlıcaya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966

¹³ Nijat Özön, *Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.

¹⁴ Dr. Muzaffer Sencer, *Yöntembilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981, s.74.

Bentham gözetimi, “bugüne kadar örneği olmayan, zihin üzerinde zihinsel iktidar elde eden yeni bir yöntem” olarak tanımlamaktadır¹⁵.

Her ne kadar ‘gözetim’ sözcüğü genellikle bireysel faaliyetlerin casuslukla, gizli soruşturmalara takip edilmesini akla getiriyorsa da, aynı zamanda rutin, gündelik, faaliyetlere işaret eden dolaysız çağrışımları da içerir. Fransızca ‘bakarak olmak’ anlamına gelen *surveiller* fiilinden türetilen gözetim, boş merakın çok ötesinde, belli insan davranışlarının dikkate alındığı süreçlere işaret eder¹⁶.

Anthony Giddens ‘gözetimin’ birbiriyle ilişkili iki tür olguya tekabül ettiğine işaret eder. Bunlardan ilki, hakkında toplandığı bireylerin eylemlerini yönetmek üzere kullanılabilen “şifrelenmiş bilgi” birikimini oluştururken; diğeri ise, bazı bireylerin eylemlerinin, bunlar üzerinde otorite kuran diğeri bazı bireyler tarafından doğrudan izlenmesini içerir¹⁷. Bunlardan ilki “depolayarak gözetim”, ikincisi ise “izleyerek gözetim” şeklinde isimlendirilebilir. Çalışma konumuz olan elektronik gözetim, gerek depolayarak gözetimi, gerekse de izleyerek gözetimi içinde barındırdığından, her iki gözetime de çalışma boyunca sıklıkla rastlanılacaktır.

“Gözetim” kavramına literatürde sağladığı ciddi katkılarla öne çıkan David Lyon, temel sav olarak ilk solukta, gözetimin etkileme, yönetme, koruma, yönlendirme gibi amaçlarla kişisel enformasyona dönük odaklı, sistemli ve düzenli ilgi olduğunu öne sürer¹⁸. Gözetim, dikkatini en nihayetinde bireylere verir, bireylere odaklanır. Sistemli bir şekilde kişisel enformasyonlara yoğunlaşan bu odağın tesadüfî, ender görülür ya da kendiliğinden olmadığına altını çizen Lyon’a göre gözetim; kasıtlıdır ve belli protokollere ve tekniklere dayanır¹⁹. Artık rutin, olağan gözetleme, hayatın her alanında yer almaktadır ve bu durum, onu bürokratik yönetime ve belli enformasyon teknolojilerine bağlı olan bütün toplumlarda gündelik hayatın olağan bir parçası haline taşır. Genellenmiş, rutin, gündelik gözetlemedeki asıl husus, bir kuralı çiğnemeyi veya kanunu ihlal etmeyi bırakın, sıradanın haricinde

¹⁵Armand Mattelart, *Gözetimin Küreselleşmesi: Güvenileştirme Düzeninin Kökeni*, çev. Onur Gayretli, Su Elif Karacan, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012, s. 13.

¹⁶Lyon, 2012., s. 30.

¹⁷Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, a.g.e., s. 24-25.

¹⁸Lyon, *Gözetim Çalışmaları*, a.g.e. s. 31.

¹⁹A.g.e. s. 31.

hiçbir şey yapmamış olmanıza rağmen işlemlerinizin, takaslarınızın, konuşmalarınızın, hareketlerinizin ve aramalarınızın önemli olmasıdır²⁰.

Gözetimin iki yüzü mevcuttur. Bu durum gözetimin daima bir muğlaklık içermesine yol açarken, bu muğlaklık da, gözetimi hem ilgi çekici hem de oldukça hassas kılmaktadır²¹. Lyon, gözetlemenin iki yüzüne ait en güzel örneğin, günlük e-posta karşılaşmalarında görülebileceğini öne sürmektedir. Çok şeyi mümkün kılan ve yeni özgürlüklere bir araç olarak sunulan bir şeyin, başka bir bakış açısıyla da az çekici olan bir tarafını da görmek mümkündür. Bir araç olarak e-posta, eşzamanlı olarak mesafe ve zaman engellerinin üstesinden gelen esnek bir iletişim biçimine olanak sağlarken, ama aynı zamanda kağıt mektuplara nazaran mesajların ele geçirilmesini çok daha kolay kılmaktadır²².

Bunun yanında, ‘gözetim’ sözcüğünün olumsuz çağrışımlarına karşın, etki, idare ve denetimin ille de kötü, topluma karşı olduğunu düşünmemek gerekir. Yasal gereklilikler konusunda teşvik ve uyarı görevi de görür; idare, yardım ve hizmetler gibi belli yetkilerin layıkıyla yerine getirildiğinden emin olmak için var olabilir ve denetim de olumsuz olayları sınırlayabilir²³.

Özetle, gözetim bir yandan bir uygulamalar bütünü iken, diğer yandan belli amaçlarla ilişkilidir. Gözetleme uygulamaları genellikle, gözetleyenlerin imtiyazlı olduğu güç ilişkilerini içermektedir. Ancak, gözetim sıklıkla gözetlenenin rol oynadığı bir katılımı da içermektedir. Görme ile ilgilidir ancak, tek boyutu bu değildir; gözetim aynı zamanda görünürlük ile ilgilidir.

²⁰ Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e. s. 14.

²¹ Lyon, *Gözetim Çalışmaları*, a.g.e., s. 31.

²² Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e. , s. 15.

²³ Lyon, *Gözetim Çalışmaları*, a.g.e., s. 33.

I.II. GÖZETİM KAVRAMININ TARİHSEL ARKAPLANI

Sosyal bilimlerdeki kuramlarda gözetim olgusu, her ne kadar modernite paralelinde ulus-devlet ve çağdaş örgütlerle ilişkilendirilse de; ilk çağlardan bu yana gerek dinlerin gerekse kabile yapıları ile geleneksel devletlerin, toplumsal denetim amaçlı olarak gözetime başvurdukları bilinmektedir²⁴. Bu açıdan gözetim, sadece içinde bulunduğumuz döneme ait bir kavram olmamakta, insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Örneğin “listeleme tekniği” Antik Yunan uygarlığında vergi, askerlik hizmetleri ve göç gibi amaçlarla nüfus kayıtlarının tutulmasında kullanılmıştır. Hatta o tarihlerde göçebe bir topluluk olan İsraililer bile İ.Ö. 15. yüzyılda halkın nüfus sayımlarını ve evlilik kayıtlarını tutmuşlardır. Bu kayıtlar, ileride başıboş dolaşanların Filistin’e yerleştirilmesi sırasında toprağın paylaşılmasında kullanılmıştır²⁵. Ancak bu dönemdeki söz konusu gözetim, sadece bu sınırlı faaliyetlerden ibarettir. Askerlik hizmetini düzene koymak, vergileri düzgün olarak toplama amaçları dışında etkin bir gözetimin varlığından söz etmek mümkün değildir.

İktidarlar ve egemenlik ilişkileri açısından gözetim pratikleri, ilk çağlarda kabilelerin, imparatorlukların ve monarşilerin gücünü daha çok şiddet ve baskı araçları yoluyla veya askeri amaçlarla pekiştirirken; bu, modern toplumlarda daha sistematik hale getirilmiş, şiddet/baskı araçlarının yerini, gözetmenler ile yöneticilerin uyguladığı çağdaş teknikler almıştır²⁶. Enformasyon toplumu olarak adlandırılan günümüzde ise, gözetim pratikleri tümüyle yüksek teknolojinin imkânlarına dayalı bir karakteristiğe bürünmüştür²⁷.

²⁴ Dolgun, *a.g.e.*, s. 25.

²⁵ David Lyon, *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi*, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997, s. 39-40.

²⁶ Dolgun, *a.g.e.*, s. 25.

²⁷ *A.g.e.*, s.25.

I.II.I. İlk Dönemlerde Gözetim Olgusu

Giddens'in düşüncelerine yer verirken belirtildiği gibi, iktidarların ve egemenlik yapılarının gücünü destekleyici bir araç olarak gözetim, iki temel unsur içermekteydi: Birincisi, devlete tabi nüfusun eylemlerini yönetmek üzere kullanılabilen "şifrelenmiş bilgi" birikimi iken; ikincisi de, bu eylemlerin iktidarlar tarafından doğrudan denetlenmesiydi. Bunlardan ilki olan "şifrelenmiş bilgi" yazının toplumsal açıdan oynadığı rolle yakından ilişkilidir²⁸.

Giddens, insanlık tarihi kadar eski bir kavram olan gözetimin resmi olarak yazının bulunuşuyla başladığını ifade etmektedir. Giddens yazının, modern olmayan devletlerin gözetleme faaliyetleri açısından birçok anlam taşıdığına işaret etmektedir. Yazı, devlet aygıtını hem nesnelere hem de kişiler üzerinde uyguladığı idari denetimin kapsamını genişletmek üzere kullanılabilir bir şifreleme bilgisi sağlamaktadır²⁹. Giddens'in ifadeleri bize gösteriyor ki; hem devletin kayıtları için gerekli bilgiler hem de bireylerin özel alanlarıyla ilgili malumat, yazı kanalıyla toplanmaktadır. Yazı, elektronik olmayan bir bellek aygıtıdır. Malumatların depolanmasını ve faaliyetlerin düzenlenmesini sağlamaktadır. Böylece yazı, insanların listeleme tekniğini keşfetmelerini sağlamıştır³⁰. Listeleme tekniği, nesnelere veya kişileri sayan ve bunları birbirlerine göre sıralayan bir formüldür. Yazı, zaman-mekan ayrıştırmasını artırmış, yani toplumsal ilişkilerin, sözlü kültürlerde olduğundan daha geniş zaman ve mekan aralıkları boyunca uzamasını mümkün kılmıştır³¹.

Ne var ki, listeleme ile birlikte gözetleme, üretebildiği iktidar bakımından ister istemez sınırlı kalmıştır. Bu alan ancak geleneksel metinlerin gelişimiyle birlikte edebi metinlerin gelişimine paralel olarak artmıştır. Giddens'a göre yazılı metinler, "anlamalı (semantic) bir içerik yaratmak üzere işaretleri bir araya getirdiklerinde, artık

²⁸A.g.e., s. 29.

²⁹Giddens, a.g.e., s. 66.

³⁰ Lyon, *Elektronik Göz*, a.g.e., s. 39-40.

³¹Giddens, a.g.e., s. 66.

yalnızca olayları, nesnelere ya da kişileri sınıflandırmaz, bunların tanımlanmasını da mümkün kılarlar”³².

Metinlerin tanımlanmasıyla birlikte anlamlı bir içeriğe sahip olan yazı, nüfusun itaatsiz kesimlerinin faaliyetlerini tanımlamak ve izlemek üzere doğrudan kullanılabilir hale gelmiştir. Yazıyla birlikte ayrıntılı “resmi istatistikler”in tutulması, “vaka kayıtları” ve bireylerin gündelik yaşamlarına ilişkin oldukça ayrıntılı başka belgelendirme biçimleri, modern devletlerin ve örgütlenmelerin kendine has özelliklerinden olmuştur³³.

Matbaanın keşfiyle birlikte gözetimde yeni bir aşamaya girilmiştir. Giddens’in ifadesiyle matbaa; “iletişimin mekanizasyonundaki ilk önemli adımdır ve belge ve metinleri geniş çapta ulaşılabilir kılmakla Avrupa kültürünün maddi, entelektüel ve sanatsal alanlarda taklit suretlerden uzaklaşma sürecini başlatmıştır”³⁴. Giddens’a göre matbaanın mümkün kıldığı ve mutlakiyetin pekişmesi aşamasında artan biçimde kullanıldığı şey bunun devletin gözetim operasyonlarında çok büyük bir ilerleme sağlamasıdır³⁵. Matbaayla birlikte devlet gözetimi özellikle kurumlar üzerinde baskı unsuru haline gelmiştir.

Sonuç olarak yazı ile gözetim pratikleri arasındaki ilişki, stratejik bir kaynak olan bilginin ve dokümantasyon işlemlerinin, yazının gelişimine paralel biçimde derlenmeye başlandığı ve iktidar/egemenlik ilişkilerinin bunun bir sonucu olarak şekillendiği tarihsel süreç içinde açık olarak görülmektedir. Ayrıca, tekniğin değişmesi ve bu alanda yaşanan ilerlemeler de, gözetim pratikleri üzerindeki uygulamalar ve hakimiyeti büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Antikitede kil ve parşömen üzerinde kayıta geçirilerek toplumsal denetimin ilk örneklerini veren bilgilerin, iktidarlara yeni bir güç sağlamasındaki gibi; matbaanın bulunması da, toplumsal denetim ve gözetim faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırmıştır³⁶.

³²A.g.e., s. 66.

³³A.g.e., s. 67.

³⁴A.g.e., s. 237.

³⁵A.g.e., s. 237.

³⁶ Dolgun, a.g.e., s. 33.

I.II.II. Modern Dönem Öncesi Cemaat Topluluklarında Gözetim

Modern öncesi cemaat toplumlarında bireylerin güvenliğini sağlama adına etkin bir devlet gözetimi bulunmamaktaydı. Bu sebepten ötürüdür ki; modernlik öncesi çağda yaşayanların güvenliklerini savunmak ve tehlikeye karşı savaşmak için kullanmayı öğrendikleri tek silah, ne kadar güçsüz de olsa, kendi “yoğun sosyallikleri” ve “insan ilişkilerinin karmaşık oyunu” idi³⁷.

Köylüler de, kasabalarda oturanlar da kendi güvenliklerini korumak için kendilerinden destek almak zorundaydılar – psikolojik açıdan olduğu kadar fiziksel açıdan da. Güvenlik, bir dizi toplumsal dayanışma aracılığıyla sağlanmaya çalışılıyordu. Ayazdan korunmak için bedenlerine giysiler giydikleri gibi, kendilerini aile, akrabalık, köy ya da kasaba cemaati adına verdikleri, birbiri ardı sıra gelen insan ilişkileri katmanlarıyla kuşattılar...

Kasaba cemaati; aile, dostluk, komşuluk ve çeşitli meclisler gibi tüm boyutlarıyla, etkili ve gerçek dayanışma ilişkilerine nihai biçimini verdi. Şehrin simgesi surlar gibi bunlar, tehlikeli “dışarı” ile çeşitli topluluk bağlarının insanları birbirine bağladığı “içerisi” arasındaki sınırları belirliyordu...

Bu, dönemin sosyalliğinin kendisini tam olarak ifade edebilmek için, görece kısıtlı bir alana, yakın ve sık temaslara, çok sayıda ya da çok uzak olmayan buluşma mekanlarına gerek duyduğu anlamına gelmektedir.³⁸

“Yoğun sosyallik” zeminine dayalı güvenlik, genişletilmiş ya da akışkan bir toplumsal ortama aktarılamazdı. Çünkü üretiminde kullanılan temel beceri “öteki”ni bilinir kılmak, onu bilinen dünya içinde sabit bir konumu olan, tamamen bildik bir bireye dönüştürmekti³⁹. Bir köy ya da kasabanın sakinleri, karşılaşılabilecekleri kişinin çoğunu tanıyorlardı. Çünkü birbirlerini tüm işlevleriyle ve çok farklı durumlarda izleme olanağına sahiptiler. Modern ütopya yazarlarının, ideal toplumun bir göstergesi olarak hayalini kurdukları bu “şeffaflık”, cemaat toplumlarının günlük yaşamlarının gerçeğiydi. Ancak şeffaflığın sağladığı bu güvenlik hissi de, sadece birbirini tanıyan bireylerin oluşturduğu bu küçük yerleşim alanlarının içerisiyle

³⁷ZygmuntBauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınevi, 1996, s. 51.

³⁸ Robert Muchembled, *Culturepopulaire et culturedeselites dans la France moderne*, Paris: Flammarion, 1978, ss.45,52.

³⁹Bauman, a.g.e., s. 52.

sınırlıydı⁴⁰. Dolayısıyla bu dönemde, cemaat şeklinde örgütlenmiş bireylerin, birbirlerine karşı uyguladıkları denetim, sadece izleyerek gözetimden ibaretti.

Modern çağ öncesi insanının bu küçük ve istikrarlı, dolayısıyla sıkı sıkıya denetlenen dünyası için 16. yüzyılla birlikte tehlike çanları çalmaya başlamıştır ve bir sonraki yüzyılda geri döndürülmesi olanaksız biçimde parçalanmıştır. Hızla artan nüfus ile birlikte herkesin birbirini tanıdığı küçük yerleşim yerlerinin yerini, birbirini daha az tanıyan insanların oluşturduğu nispeten büyük şehirler almaya başlamıştır. Nüfus patlaması bir yana, toprak mülkiyetinin yeniden düzenlenmesi ve tarım teknolojisinin verimliliğindeki artış, geleneksel köy cemaatlerinin yeni nüfusa iş ve yiyecek sağlamasını engellemiştir. Artan sayıda erkek ve kadın ekonomik açıdan bir fazlalık ve bunun sonucu olarak toplumsal açıdan “yurtsuz” hale gelmiştir.⁴¹

Modern öncesi çağda yaşanan değişimin her ikisi de gözle görülür olan birbiriyle bağlantılı iki sonucu olmuştur. Bunlardan ilki, “efendisiz insanlar”ın aniden belirişi ve sayısal olarak genişlemesiyken; ikincisi, “aylaklar”ın yerel cemaatlerin küçük ve esnek olmayan dünyasına ani okunu olmuştur. Efendisiz insanları; herhangi bir yere ait olmayan, davranışlarından ötürü toplumsal sorumluluk taşıyacak bir üstleri ve geçimlerini sağlama karşılığında onlardan itaat talep edebilecek somut bir cemaatleri olmayan bir kesim olarak tanımlamak mümkündür. “Aylaklar” ise, geleneksel tanıdık kılma ve topluluğun bir parçası haline getirme yöntemiyle ehlileştirilemeyecek ve cemaatin yaşamına uyumlu kılınamayacak kadar kaygısız ve kalabalık bir topluluktu⁴².

“Efendisiz insanlar-aylaklar” diye isimlendirilen bu kimseler, cemaat toplumundaki bireyler gibi iyi gözetlenemediklerinden, toplum için tehlike olarak görülmeye başlanmışlardır. Toplumsal düzenin temel birimleri olarak cemaatleri parçalayan bu kütleli fazlalığın en önemli etkisi, uzun vadede, toplumun yeniden üretiminde devletin rolünü tamamıyla değiştiren bir dizi hukuksal girişimi harekete geçirmek olmuştur. Nitekim eskinin cemaat toplulukları, bu kitleyle başa çıkamıyorlardı. Bunun nedenleri arasında yeterli ekonomik kaynaklarının olmaması

⁴⁰A.g.e., s. 52.

⁴¹A.g.e., s. 52.

⁴²A.g.e., s. 53.

gösterilebilir. Belki de hepsinden önemlisi, eskiden sorunsuz bir şekilde işleyen “*Ben seni gözetliyorum, sen beni gözetliyorsun*” şeklindeki cemaat denetim sistemi çatlamıştı. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan kriz, toplumsal iktidarın yeniden düzenlenmesini gerektiriyordu⁴³.

Michel Foucault her ne kadar “gözetim” ya da “yola getirici iktidar”ın belirmesini, modern çağın başlarında meydana gelen “toplumsal denetimde göz tekniği”nin gelişimiyle paralel görse de, bu tür bir iktidar yeni değildir. Bu iktidar modern çağın gelişimiyle doğmamıştır. Modernlik öncesi dönem boyunca önemli bir toplumsal denetim yöntemi olarak varlığını sürdürmüştür. Erken modern çağda olan şey, gözetim gücünün geleneksel faillerinin iflas etmesi olmuştur. O nedenle, disipline dayalı denetim geçmişte olduğu gibi sıradan bir şey olarak yapılamaz olmuştur. Artık bu sorun, görünür hale gelmiştir ve özenle ele alınması, tasarlanması, örgütlenmesi, idare edilmesi ve bilinçli bir şekilde üzerine eğilmesi gerekmiştir. Bu görevi ise yerine getirecek yeni, daha güçlü bir fail gerekiyordu. Yeni fail “Devlet”ti⁴⁴.

Bu dönemde kanun koyucular, efendisiz ve aylakları daha görünür kılmak ve böylelikle gözetlenebilirliklerini arttırmak için değişik araçlara yönelmişlerdir. En basit yöntem hemen her sığır yetiştiricisinin bildiği damgalama yöntemi idi. Bu dönemde sığırları ayırmak ve başıboş sığırları belirlemek için kullanılan bu yöntemin uygulanması, başıboş insanları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1604 tarihli kanun damgayla ilgili şu talimatı vermektedir: “deriye ve ete o şekilde dağlanıp işlenmeli ki, ‘R’ (Rogue-Serseri) harfi görülsün ve böyle bir serserinin üzerinde yaşam boyu sürekli bir işaret olarak kalsın.” İşaret sayesinde en azından özellikle tehlikeli insanların ayırt edilip, yakın gözetim altına alınabileceği ve böylece bu kimselerin hareket halinde oluşlarının doğuracağı sonuçların ortadan kaldırılabilceği umuluyordu⁴⁵.

Ancak cemaate dayalı denetimin iflasına yönelik tepkiler arasında en önemli sonuçları doğuracak olanı, zorunlu kapatılmanın icadıydı.

⁴³A.g.e., s. 55.

⁴⁴A.g.e., s. 55.

⁴⁵A.g.e., s. 57.

I.II.III. Moderniteye Geçiş Döneminde Kapatılma Pratikleri

Moderniteye doğru evrilen geçiş dönemindeki gözetim etkinlikleri, biçimlenmekte olan toplumsal yapıda ‘kapatılma pratikleri’ şeklinde ağırlığını duyurmaya başlamıştır⁴⁶. Cemaatleşmeye dayalı gözetimin iflasına neden olan, görünmez efendisiz-aylakları daha görünür kılmak ve rahat gözetleyebilmek için alınan tedbirlerin arasında en önemli sonuç doğuran “zorunlu kapatılma” olmuştur. Bu aşamada ortaya çıkan söz konusu pratiklerin, Batı’ya dinamizmini kazandıran kapitalizm ve sanayi devriminin işleyiş mantığına hizmet eder şekilde bir işlevsellik yükledikleri görülmektedir⁴⁷.

Gözetimin modern anlamda kurumsallaşması açısından, Batı’daki kapatılma pratikleri ilk aşamayı oluşturmaktadır. Foucault’un büyük kapatılma olarak ifade ettiği bu olaylar zinciri, 17. yüzyılda, bu efendisiz ve aylaklarla birlikte, toplumda onlar gibi başıboş dolaşan veya tehlike arz eden suçlu, deli, sarhoş ve hastalıklıların (cüzzamlı ve vebalı gibi) da kapalı mekânlarda zoraki olarak gözetim altında tutulmalarını ifade etmektedir⁴⁸.

“Büyük kapatılma” fikrinin doğuşunda, vebalı bölgelere uygulanan gözetimin büyük etkisi olmuştur. Nitekim 17. Yüzyılın sonuna ait bir yönetmeliğe göre, bir kentte veba salgını çıktığında alınması gereken tedbirler ortaya konulmuştur. Yönetmeliğe göre öncelikle katı bir mekânsal çerçeveleme yapılmalıdır. Mekânsal çerçeveleme; kentin ve mücavir alanın kapatılması, buradan dışarı çıkmamanın yasaklanması, aksine davranışların ölümle cezalandırılması, başıboş hayvanların hepsinin öldürülmesi, kentin her birinin başına yetkili bir eminin getirildiği ayrı mahallelere bölünmesini içermektedir. Yönetmelikte ayrıca belirtilen günde herkesin evine kapanması emredilmektedir. Bu bağlamda evden çıkmak ölümle yasaklanmıştır. Yönetmeliğe göre her cadde bir temsilcinin yönetimine verilmektedir; o da burayı gözetim altında tutmaktadır; buradan ayrılması söz konusu olduğunda ise ölümle cezalandırılmaktadır. Ayrıca yine yönetmelikte emredildiği

⁴⁶ Dolgun, a.g.e., s. 53.

⁴⁷A.g.e., s. 53.

⁴⁸MichelFoucault, *Deliliğin Tarihi*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınevi, 1995, s. 83.

üzere, temsilci herkesin kapısını bizzat dışarıdan kapatmakta ve anahtarları götürüp mahalle eminine teslim etmektedir; o da bu anahtarları karantina bitene kadar muhafaza etmektedir. Bütün bunlara ek olarak, her aile erzak yığılmış olmalıdır; ancak şarap ve ekmek için caddede ve evlerin arasında küçük tahta kanallar yapılmıştır. Bunlar mal sağlayıcılarla halk arasında iletişim olmadan, herkesin ihtiyacını karşılamasını sağlamaktadır. “Büyük Kapatılma”da teftişler sürekli, bakışlar her yerde uyanıktır⁴⁹. Vebalı kentler için getirilen bu uygulamalar göstermiştir ki; bireylerin sabit bir yere kapatılmaları, en küçük hareketlerin bile denetlendiği, bütün olayların kaydedildiği, kesintisiz bir yazı faaliyetinin merkez ile çevreyi birbirine bağladığı, iktidarın sürekli ve hiyerarşik bir biçimde icra edildiği; her bireyin kapalı, parçalara ayrılmış ve her noktası itibarıyla gözetlendiği disiplinsel bir düzeneği oluşturmaya olanak tanımaktadır⁵⁰.

Foucault’nun “Büyük Kapatılma”nın mimari biçimi ise Jeremy Bentham’ın *Panopticon*’udur. Foucault Hapishane’nin Doğuşu adlı çalışmasında bize Bentham’ın *Panopticon* fikrini ve bunun yorumunu vermektedir. David Wood’a göre, Foucault için *Panopticon*, modern projede anahtar, uzamsal bir figür ve ayrıca modern kişiliğin yaratılışında, diğer bir deyişle insanların ve toplumun görüşlerinde, modernliğin imajında anahtar bir mekân tasarımıdır⁵¹.

Jeremy Bentham, 1791 yılında yayınladığı *Panopticon* planıyla ceza, reform ve yönetimde yeni bir çağın doğuşunu ilan etmektedir. Bentham’ın zamanındaki hapishaneler, her türden mahkûmun çok kötü yaşam koşullarında bir arada bulunduğu türdendi. Bentham’ın amacı ise bütün bunları hatta daha fazlasını değiştirmektir.

Bentham’ın bu projesi Hapishanelerin idare şeklinde köklü bir değişiklik yapmayı amaçlamaktadır. Bentham bu projeye birlikte hem mahkûmları gözetleyerek bilgilenmeyi hem de onları ıslah etmeyi amaçlamaktadır. Güvenli nezaret, “hapishane, inziva, zorunlu emek ve talimdir.” Bunlar uslanmazları cezalandırmaya, delileri denetlemeye, suçluları ıslaha, sanıkları tevkife, aylakları

⁴⁹A.g.e., s.289-290.

⁵⁰A.g.e., s.292.

⁵¹ David Wood, “*Editorial Foucault and Panopticism Revisited*”, s. 235.

çalıştırmaya, muhtaçlara yardım etmeye, hastaları tedavi etmeye, isteyene istediği sanayi dalında eğitim vermeye ya da eğitim yolunda artan yarışı düzenlemeye yetecek faktörlerdi. *Panopticon*'un görüşü, kötülük kin ya da nefretten örülmüyordu; bu bilerek zulmeden bir şey de değildi. Sonuçta insani ilerlemenin muhteşem vizyonu ile sarhoş olan ve bu ilerlemeyi hızlandırma güdüsü ile güdülenen gerçek bir reformcu olarak Bentham'ın düşündüğü, her şeyde aradığı, “insanın mutluluğuydu.” O gözetlemenin bireyler arasındaki belirsizliği ortadan kaldırarak, bireyleri huzura ve mutluluğa ulaştıracağına inanıyordu⁵².

Foucault Bentham'ın *Panopticon*'unun mimari tasarımını şu şekilde açıklar:

Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını kat etmektedir; bunların, biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkum, bir işçi veya okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binadaki hücrelerin içine kapatılmış küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleştirilmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır.

Bu mekânsal organizasyon şekli toplum için kapsamlı bir projeyi, bir tür ütopyayı desteklemektedir. Hatta Bentham bu ideal modelin “gözetim altında tutulacak her çeşit insanın bulunduğu her türlü kuruma ve özellikle de cezaevlerine, hapishanelere, işçi evlerine, ıslah evlerine, düşkünler evine, karantina bölgelerine, fabrikalara, hastanelere, akıl hastanelerine ve okullara uygulanabileceğini düşünmüştü⁵³. Bentham'a göre bu projeye birlikte “ahlak kuralları reforme edilmiş, sağlık politikaları iyileştirilmiş, endüstri güçlendirilmiş, eğitim yaygınlaştırılmış, ekonomi eskisi gibi sağlam temellere dayandırılmış ve bütün bunlar basit mimari düşünce ile gerçekleştirilmiştir⁵⁴. Yine Bentham, bu projeyi az sayıda personelle ve az maliyetle yapmayı hedeflemiştir. Bu nedenle az maliyetle işletilebilecek bu çok amaçlı projenin, iktidarların büyük ilgisini çekeceğini düşünen Bentham, bundan iyi bir kazanç elde etmeyi ummuştur. Ancak hayatı boyunca bu projeyi

⁵²ZygmuntBauman, *Parçalanmış Hayat (Postmodern Ahlak Denemeleri)*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 146.

⁵³Mattelart, a.g.e., s. 13-14.

⁵⁴A.g.e., s.14.

gerçekleştirememiş ve proje onun açısından büyük bir zaman ve para kaybı olarak kalmıştır. Buna karşın Bentham'dan sonra özellikle 19.yüzyılın ilk yarısında inşa edilen hemen tüm hapishaneler bir şekilde Bentham'ın bu projesine atfen, onun bazı uygulamalarını örnek almak suretiyle yapılmışlardır⁵⁵. Dolayısıyla Bentham'ın bu projesi hem tam anlamıyla hiçbir zaman gerçekleşmemiş hem de bir yönüyle defalarca uygulanmış bir proje olarak kabul edilmektedir. Son olarak şu hatırlatılmadır ki, *Panopticon* bize doğrudan Bentham tarafından ulaştırılmamıştır. Ceza teorisi ve ceza infaz sistemleri üzerine çalışan pek çok bilim adamı *Panopticon*'un önemine çok önceden vakıf olmalarına rağmen, *Panopticon*'un bilinebilirliği ve gözetime ilişkin hemen her yazında kullanılması, Foucault'un onunla ilgilenmesi ve Hapishanenin Doğuşu adlı eserinde ona geniş yer vermesiyle artmıştır⁵⁶.

I.II.IV. Modern Toplumlarda Gözetim

Ernest Gellner, kültürlerin de bitkiler gibi, yabani ve ıslah edilmiş türlere ayrılabileceğini söyler. Yabani olanları insan hayatının bir parçası olarak kendiliğinden yetiştir ve yeniden ürer. Hiçbir topluluk ortak bir iletişim ve normlar sisteminden yoksun olamaz; bu tür yabani kültürler, bir kuşaktan ötekine kendilerini bilinçli bir tasarım, nezaret, gözetim ya da özel beslenme olmaksızın yeniden üretirler. Buna karşın ıslah edilmiş ya da bahçe kültürleri, genelde okuryazarlıkla ve uzman personelle desteklenmiş bir karmaşıklık ve zenginliğe sahiptirler.⁵⁷Yeniden üretmek için tasarıma ve nezarete gereksinimleri vardır; onlarsız bahçe kültürleri çürüyüp gider, her yanı yabani otlar kaplardı. Her bahçede güvenlikten yoksun bir yapaylık duygusu vardır; bahçe bahçıvanın sürekli dikkatini gerektirir, çünkü bir anlık ihmal ya da dalgınlık onu başlangıçtaki durumuna döndürebilir. Ne kadar iyi yapılmış olursa olsun, kendini yeniden üretmesi konusunda bahçe tasarımına güvenmek olanaksızdır; benzeri biçimde, kendi kaynaklarıyla kendini yeniden üretmesi konusunda bahçeye güvenmek olanaklı değildir. Dayatılan düzenin

⁵⁵MichelFoucault, *İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 86.

⁵⁶ Lyon, Eleltronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi, a.g.e., s. 92.

⁵⁷ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayın, 2006, s. 130.

kırılganlığını vurgulamak üzere yabancı otlar oradadır; bunlar, hiç bitmeyen nezaret ve gözetim gerekliliği konusunda bahçıvanı uyarırlar⁵⁸.

İşte modernitenin ortaya çıkışı, böylesi bir vahşi kültürlerin bahçe kültürlerine dönüşmesi süreci olarak yorumlanabilir. Gellner botanik benzeşime ek olarak, bu yeni durumu betimlemekte başka bir benzetme daha kullanmıştır:

Tarım insanı, doğal çevrede yaşamını sürdürebilen doğal bir türe benzetilebilir. Sanayi insanı ise doğal atmosferde artık güçlükle nefes alabilen yapay olarak üretilmiş ya da doğmuş, ancak yeni düzen, özel bir karışımı olan ve yapay olarak beslenen bir hava ya da ortamda etkili biçimde iş görebilen ya da yaşayabilen bir türle karşılaştırılabilir. Yani sanayi insanı, bir tür dev akvaryum ya da solunum odasına benzeyen, özel bir biçimde sınırlandırılmış ve inşa edilmiş birimlerde yaşamaktadır; ancak bu odaların inşa edilmesi ve bakımının yapılması gerekir. Bu dev havuzların içindeki hayat veren ve koruyan havanın ya da sıvının bakımı otomatik değildir. Özel bir bitkiye ihtiyaç vardır. Bu bitkinin adı da ulusal eğitim ve iletişim sistemidir. Tek etkin bakıcısı ve koruyucusu da devlettir⁵⁹.

Gellner bu benzetmeyle, oldukça devletçi bir anlayış sergilemektedir. Gellner'in bakış açısı, bir yönüyle gözetimi elzem olarak gören ve hatta hayati gören bir bakış açısıdır.

Modern toplumlarda gözetim olgusuna geçmeden önce modernizmin tanımını yapmak faydalı olacaktır. Modernizm, 17. Yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonrasında neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan, toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimini ifade eder⁶⁰. Bir başka deyişle modernizm, 17. Yüzyıldan itibaren sosyal, ekonomik ve kültürel alanda yaşanan büyük değişimler sürecine verilen isimdir. Bu sürecin üç temel sacayağı bulunmaktadır. Birincisi, ekonomik alanda sanayileşme başlamış, üretim tarzı ve ilişkileri geleneksel yöntemlerden tamamen farklılaşmıştır. İkinci olarak sanatta, mimaride ve kültürde bir yenileşme ve farklılaşma yaşanmıştır. Üçüncüsü ise düşünsel alanda olmuştur. Bu dönemle birlikte bilimsellik ve akılcılık

⁵⁸Bauman, a.g.e., s. 65.

⁵⁹Gellner, a.g.e., s. 132.

⁶⁰Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 11.

ön plana çıkmış, bilginin tek kaynağı olarak akıl ve bilim kabul edilmiş ve Aydınlanma yaşanmıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki; ileri sürülen bu sav, bugün post modernizm tarafından sorgulanmaktadır.

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere gözetim, tarihin tüm dönemlerinde var olmuş ve iktidarların en güçlü toplumsal denetim mekanizmalarının başında gelmiştir. Ancak kurumsallaşmış ve temel nitelikteki gözetim teknikleri, sınıai kapitalizm doğrultusunda ortaya çıkan ve enformasyon toplumuyla birlikte tüm yaşamı egemenliği altına alan biçimde, sadece modern ve özellikle de post-modern toplumlara özgü bir kavramdır⁶¹. Bauman'a göre; insanlık tarihinin modernliğe denk gelen bölümü boyunca devlet, egemenliği altındaki insanları, koyduğu yasalarla uyumlu-itaatkar bireylerden oluşan bir toplum haline getirmeyi misyon edinmiştir. Bauman'a göre, akla dayalı, rasyonel şekilde oluşturulan böyle bir toplum, modern devletin nihai amacı olarak görülmekteydi⁶². Fakat bu noktada asıl sorgulanması gereken durum, hakikatin bu olup olmadığıdır. İşin aslı geçekten Bauman'ın ifade ettiği gibi akla dayalı bir toplum mudur, yoksa yönetici elitin çıkarlarına mı dayalıdır?

Modern devlet, hedefi olan toplumu oluşturmak için sosyal hayatın büyük bir bölümüne müdahale ederken ve toplumu istediği şekilde yönlendirmek için kurallar koyarken, bir taraftan da bunlara uyulup uyulmadığını denetlemek ve kendi öngördüğü toplum düzenine karşı gizli bir takım faaliyetler yürütülüp yürütülmediğinin bilgisine sahip olmak istemektedir. Ayrıca toplumda baş gösteren rahatsızlıklar ve sosyal gerilimler de ancak iyi bir gözetimle önceden öngörülebilecektir. Bu nedenle modernizmin getirdiği tüm teknolojik imkanları kullanarak, toplum içerisindeki gözetimi sürekli kılabilmek, modern devlette görülen en güçlü eğilimlerdenendir⁶³. Dolayısıyla bireysel mahremiyet ve özgürlüklerini elden geldiğince kısmak ve kontrol etmek istemektedir.

⁶¹ Dolgun, a.g.e., s. 60.

⁶²Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 24.

⁶³ Lyon, *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi*, a.g.e.,s. 173.

Özetle, sosyal hayatın kurumsallaşmış bir şekilde yaygın olarak gözetimi, modernizm ile birlikte ortaya çıkmıştır. Gözetlemenin modernizm kavramıyla birlikte yayılmasının temel unsurlarını; sınai kapitalizm, sanayi kentlerinin artışı ve yoğunlaşma hızı, ulus-devletin iç ve dış tehlikelere karşı korunma güdüsü, askeri örgütlenmeler, devlet idaresi, bürokratik yapılanma ve kapitalist işletme sayısındaki artışlar gibi bileşenlerin oluşturduğu modern toplumda bulmak mümkündür⁶⁴. Bu unsurlara bağlı olarak gözetim, sosyolojik açıdan modernitenin belirleyici özellikleri içinde en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır.

Ancak modern dünyada gözetim, “verilerin derlenmesi” gibi göze batmayan yollardan yayılım göstermektedir. Bununla bağlantılı olarak, öncelikle ordu, okul, fabrika, devlet daireleri gibi kurumlarda ortaya çıkan gözetim pratikleri, gelişimlerini gündelik yaşamın tüm alanlarını kapsayacak şekilde devam ettirmiştir. Bu anlamda gözetim; mevcut düzeni devam ettirme, statükoyu koruma ve büyük toplulukların faaliyetlerini koordine etmenin temel bir aracı olarak her türlü fiziki zorlamanın yerini alarak modernitenin kaçınılmaz bir boyutu haline gelmiştir. Nitekim gözetim, yerel özellik taşıyan veya bölünmüş parçalardan oluşan kısmi alanlardan öte, bunları tümüyle aşmış bulunan toplumsal analiz ve siyasi eylem biçimlerini gerektirmektedir⁶⁵.

Modernite her ne kadar mevcut kimliğini sınai kapitalizm içinde kazanmış olsa da, bilginin yapılanmasına bağlı olarak farklı bir devlet oluşumu ile örgütlenme biçimlerine sahiptir. Bu sürecin ilk aşaması olan ulus devlet içinde, iktidarın yeni mekanizmalarını oluşturmak amacıyla kurduğu bilgi sistemleri ile gözetim teknikleri birbirlerinin içine girer ve “epistemolojik iktidarı” gündeme getirirler⁶⁶. Foucault’un ifadesiyle, bireylere bilgi nesnesi olarak yaklaşan bu iktidar, siyasi-hukuki-idari ve ekonomik alanlara yönelik olarak, toplumsal olarak zaten sıkı şekilde gözetim altında olan bireyler hakkında her türlü bilgiyi de elde etme peşine düşer:

Fabrika gibi bir kurumda, işçi emeği ve işçinin kendi çalışması üzerine bilgisi, teknik iyileştirmeler, küçük icat ve keşifler, işçinin çalışma sırasında yapabileceği mikro-

⁶⁴Dolgun, a.g.e., s. 61.

⁶⁵ Lyon, Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi, a.g.e., s. 17,309.

⁶⁶Anthony Giddens, *Modernliği Anlamlandırma*, çev: Serhat Uyrkulak, Murat Sağlam, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s. 85.

uyarmalar anında not edilir ve kaydedilir; dolayısıyla, işçinin kendi pratiğinden elde edilir, gözetleme aracılığıyla onun üzerinde uygulanan iktidar tarafından biriktirilir. Bu şekilde, işçinin çalışması, yavaş yavaş, denetimin güçlenmesini sağlayacak olan belli bir üretkenlik bilgisine ya da teknik bir üretim bilgisine dahil olur. Böylelikle, bireylerin davranışlarından yola çıkarak bizzat kendilerinden elde edilen bir bilginin nasıl oluştuğu görülür. Ayrıca, bu durumdan yola çıkarak oluşan ikinci bir bilgi vardır. Bireylerin gözetlenmesinden, sınıflandırılmasından, kaydedilmelerinden ve davranışlarının karşılaştırmalarının analizinden doğan, bireyler üzerine bir bilgi. Böylece, bu teknolojik bilginin yanı sıra bütün kapatma kurumlarına özgü bir gözlem bilgisinin, psikiyatri, sosyal- psikoloji, kriminoloji gibi bir tür klinik bilginin doğduğu görülür. Böylece, üzerinde iktidar uygulanan bireyler, ya kendilerinin oluşturduğu ve yeni normlara göre biriktirilecek olan bilginin elde edildiği yerdir, ya da yeni denetim biçimlerine imkân tanıyacak bir bilginin nesnelidir⁶⁷.

Bu anlamda pozitivist Aydınlanma düşüncesine dayanan moderniteyi, geleneksel toplumdakine benzemeyen keskinlikteki radikal kopuşları ortaya çıkartan bir süreç olarak tanımlamak mümkündür. Artık bilimsel bulgular ve teknolojik yenilikler, bireyleri yaşamın tüm alanlarında etkisi altına almaktadır. Moderniteyle birlikte doğan yaşam tarzları, modern insanı geleneksel toplumlara ait düzen biçimlerinden sökülmüş almıştır. Bu dönüşümleri yaygınlıkları ve yoğunlukları açısından ele alan Giddens; “Yaygınlık açısından, küresel düzeyde toplumsal bağlantı biçimlerinin kurulmasında etken olurlarken; yoğunluk açısından da, gündelik yaşamın en kişisel ve mahrem yanlarını gözetim altında tutma gücüne sahiptirler”⁶⁸ şeklinde yorumlamıştır.

⁶⁷Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, çev: I. Ergüden, F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 251.

⁶⁸Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, a.g.e., s. 14.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖZETİM MEKANİZMALARI

II.1.ULUSLARARASI GÖZETLEME SİSTEMLERİ

Günümüz gözetleme sistemleri gün geçtikçe daha az fark edilir, sistematik ve zekice uygulanır hale gelmiştir. Gözetlemenin tarihini incelediğimiz geçmiş bölümde gözetleme; ilk olarak duvarlarla çevrilmiş şehirde, sonra kapitalist işyerinde ve daha sonra ise ulus-devlette karşımıza çıkmıştı. Günümüzde ise gözetleme, küreselleşmenin bir sonucu olarak artık sınırların çok ötesine geçmiştir. Gözetimin bu sınırları aşan şekliyle birlikte bireylerin günlük hayatları elektronik izlerinin kontrol altında tutulmasına olanak sağlayan kimlik kontrollerinden, gözetleme kameralarına, vücut kontrollerine, parmak izi ve veri tabanlarına, internet izleme programlarına, kredi kartı kullanımıyla yer tespitinin yapılabildiği ve cep telefonlarının dinlenebildiği bir dünyaya doğru evrilmiş ve evrilmektedir.

Gözetleme, bir zamanlar, somutlaşmış insanların diğerleri tarafından izlendiği bir işlem iken; modernitenin gelişiminde, daha soyut kişisel verilere dayanan sistemler giderek uzmanlaşmıştır⁶⁹. Önceleri bir sektörde olan şey seyrek olarak diğer bir sektörü etkilerdi. Bugün ise durum değişmektedir. Gözetleme pratikleri ve veri akışları bir sektörden diğerine çok daha özgürce hareket edebilmektedir. Lyon bunu güzel bir örnekle şöyle açıklar:

Ocak 2001 'de, Ontario'nun 401 no 'lu Otoyolu'nda, değişik bir araba kovalamacası oldu. Çalınan araç haber verildiğinde, polis imalatçıyla, aracın üstünde nasıl bir ekipman olduğunu anlamak amacıyla bağlantıya geçti. Arabada küresel yer belirleme uydusu (GPS) dolaşma sistemi olduğunu öğrendiklerinde, aracı izleme görevi kolaylaştı. Polis, arabanın faaliyetlerini ekranlarında gözledi ve hırsız Tim Horton'un DonutBar'ın otoparkında kayıp aracın yanına park ederek tutukladı⁷⁰.

⁶⁹ Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e., s. 75.

⁷⁰A.g.e., s. 75.

Bunların yanı sıra kişileri birbirinden ayırabilen, ölçülenebilir, psikolojik ve davranışsal karakteristiklerinden kimlik tespitlerini çıkarmaya yarayan biometrik sistemler de, gözetim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu sistemlerle öncelikle kişisel kayıtlar toplanır. Ardından bunlara bir kod verilerek sistemde depolanır ve sistemden istenildiğinde depolanmış olan kayıtlar ile kişisel bilgiler karıştırılıp bir sonuca ulaşılır. Bu sistemler, parmak izi ile el geometrisinin incelenmesi, yüz özelliklerinin karşılaştırılması, ses ve konuşma analizi, iris ve retina tanımlaması gibi teknolojilerden oluşmaktadır⁷¹.

Gözetim sistemlerinin özellikle küresel gözetim veri depolarının oluşması için kullanıldığı göz önünde tutularak tezin bu bölümünde dünya çapında kullanılan gözetim sistemlerine yer verilecektir. Ayrıca yeni gözetim sistemlerinin oluşmasını sağlayan teknolojiye yani İnternet'in elektronik gözetimde yarattığı farklara değinilecektir.

Özetle, gözetlenen toplumun yayılması, daha önceki tekniklerin yeni yöntemlerle genişletilmesi ve geliştirilmesine dayanır. Gözetlemenin yeni kaynağı beden, yeni alanı ise dünyadır⁷². Tam olarak belirtmek gerekirse, gözetleme alanı olarak kullanılanlar ne deri kaplı vücut, ne de beden sahibi insanlardır. Tam olarak, retina ve parmak izi gibi vücut parçaları ve DNA izleri gibi soyut vücut verilerini günümüzde gözetleme kaynağı olarak kullanmak mümkündür⁷³.

II.I.I. Promis

Temeli bilgisayar eşleştirme ve kayıt ilişkilendirme tekniği olan Promis, birbirleriyle ilişkili verilerin değerlendirilmesini sağlayan bir programdır. Promis'in tekniği şöyle işler:

Muhelif olduklarından şüphelenilenlerin kimlikleri ve faaliyetleri konusunda veri toplanır. Farklı veri bankalarındaki datalar toplanarak karşılaştırılır ve amaca

⁷¹ Uğur Dolgun, *İşte Büyük Birader*, İstanbul: Hay Kitap, 2005, s. 105.

⁷² Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e., s. 99.

⁷³A.g.e., s. 99.

göre değerlendirilir. Bu programı çalıştırmak için kişilerin elektronik olarak bıraktığı izleri saati saatine izlemek için su, telefon ve elektrik kuruluşlarının, seyahat acentelerinin ve bankaların veri depolarına bağlanmak yeterlidir. Bu gözetim yöntemiyle kişiler evde veya işyerinde İnternet kullanmasa da kurumlarda kayıtlı verilerden her türlü tahmin yapma şansı bulunmaktadır. Örneğin; bir kişinin evinde elektrik ve su tüketimi artarsa büyük bir ihtimalle evde konuklar var demektir. Promis eve kimin geldiğini tespit etmek için, tüketimdeki dağınık verileri toplar ve listeler çıkarır. Böylece, bu ikisi arasında bir korelasyon kurar, evde oturan kişileri ve yakınlarını otomatik olarak belirler; ardından da, bu kişilerle ilgili banka hesapları ve kredi kartı ödemeleri gibi çeşitli dokümanlar inceleme altına alınır. Bu tip insansı yargılar sonucunda, aranan kişilerin bu evlerde bulunup bulunmadığına dair veriler etraflı bir tarama sonucunda ortaya konmuş olur⁷⁴.

Ancak ne yazık ki, bu programla birçok masum insanın yanlışlıklara kurban gitmesi de söz konusu olabilmektedir. Örneğin, programın siyasi iktidarı rahatsız eden veya ülke güvenliği açısından yıkıcı eyleme karışan kişileri belirlemek amacıyla kullanıldığı varsayıldığında; protesto eylemleri, yürüyüşler ve çeşitli örgütlere üyelik gibi nitelikler veri alınarak tarama yapılır. Bu niteliklere uyan tüm kişiler, doğru olsun veya olmasın “devlet düşmanı” kabul edilir. Bunlardan bazılarının sadece barış yanlısı olmaları ya da entelektüel açıdan eylemlere destek vermesi, devlet düşmanı olarak kabul edilmelerini engelleyemez. Sonuç olarak, hiçbir yıkıcı faaliyete katılmamış hatta böyle bir şeyi düşünmemiş kişiler dahi bir anda suçlu damgası yiyebilir. Sonuç olarak; başlı başına bir istihbarat silahı olarak arama, tarama, bilgi toplama, izleme, bulma gibi birçok aşamayı birbirleriyle bağlantılı ve anlamlı şekilde yapan Promis’ten kaçış bulunmamaktadır⁷⁵.

Bugüne kadar çeşitli ülkeler ve kurumlarca, onlarca istihbarat amaçlı bilgisayar yazılımı kullanılmış olmasına rağmen, bu yazılımlardan hiçbirisi “Promis” kadar, istihbarat örgütleri içerisinde sansasyon yaratmamıştır⁷⁶. ABD’nin National Security Agency (NSA, Ulusal Güvenlik Dairesi) ile İsrail’in Mossad’ı, en üst

⁷⁴ Dolgun, *İşte Büyük Birader*, a.g.e., s. 82.

⁷⁵A.g.e., s. 83.

⁷⁶ Bilal Şen, *Elektronik Gözetim*, <http://www.kom.gov.tr/tr/KonuYazdir.asp?CKey=121>

düzyeyde bazı hükümet görevlilerinin yardımıyla küçük bir yazılım firmasından “Promis” isimli bilgisayar programını çalarlar. Bu yazılım; bankaların, holdinglerin ve devlet dairelerinin gizli veri bankalarına, fark edilmeden girme ve istenilen bilgiyi çalma imkanını sağlamaktadır⁷⁷. 1990’ların başlarıyla dünya istihbarat servislerinin kullanımına giren Promis, CIA tarafından kullanıldığı itiraf edildikten sonra, Kanada, İtalya, Hollanda ve İsrail servislerinde de kullanıldığı ortaya çıkmıştır⁷⁸.

II.I.II. Echelon

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, iletişim akışını izlemek için kullanılan ve gizlice yönetilen bir program uluslararası düzeyde tanıtılmıştır. “Echelon”, “Dünyayı saran örümcek ağı” veya “p-415” olarak da nitelenen bu sürüklenme ağı, uydular aracılığıyla gerçekleştirilen tele-haberleşmenin küresel gözetleme projesidir.

Savaş sonrasında dinleme teknolojilerinde ilerleme yaşanmış ve bu durum düşmanın stratejik yazışmalarının şifrelerini çözme konusunda ileri doğru bir sıçrama yaratmıştır. İngiliz Gizli İstihbarat Servisi “program” kavramının mucidi Alan Turing’i, Almanlar’ın geliştirdiği Enigma elektromekanik sayı-üreten makinelerin kodunu kırmakla görevlendirmiştir. ABD’de Bell Telekomünikasyon Laboratuvarında araştırmacı olan Matematiksel İletişim Teorisi’nin gelecekteki mucidi Claude Elwood Shannon da ABD Ulusal Savunma Araştırma Komitesi için kodlama üzerine çalışmıştır. 1943 yılına gelindiğinde etkili casus araçların bu ortak denetimi ABD ve İngiltere’yi, “Brusa Comint” adlı istihbarat ağı ile iş birliği içinde çalışmak amacıyla gizli bir antlaşma ile birleştirmiştir⁷⁹.

1948 yılına gelindiğinde bu ağın adı, iki ülkenin baş harflerine atıfta bulunularak “Ukusa” olarak değiştirilmiştir. Bu istihbarat ağının yönetiminde Amerika tarafında NSA ve İngiltere tarafında ise Devlet İletişim Genel Müdürlüğü (GCHQ) yetkilendirilmiştir. Bu sürüklenme ağının başlangıçta öncelikli amacı, Doğu Bloku ülkelerinin askeri ve diplomatik iletişimlerini gizlice dinlemek ve onların

⁷⁷Egmont R. Koch, Jochen Sperber, *Bilgi Mafyası*, çev: Kaan Ökten, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996.

⁷⁸Nedret Ersanel, *Siber İstihbarat*, Ankara: Asam Yayınları, 2001.

⁷⁹Mattelart, a.g.e., s. 91, 92.

askeri sistemleri hakkında istihbarat toplamadan ibarettir. Diğer yandan Echelon misyonu, uydu sisteminin yardımı neticesinde ortakların sayısının artmasıyla önemli ölçüde genişletilmiştir ve üç ülke daha bu sisteme dahil olmuştur: Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve dost olarak kabul edilen Almanya ve Japonya'da da röleler kurulmuştur. Sürükleme ağına dahil olan her ortak, dünyanın bir alanından sorumludur. Ancak bununla birlikte sistemin kurucuları (ABD ve İngiltere), gizli dinleme sisteminin armatörü olarak, ağ üzerindeki hakimiyetlerini korumuşlardır. Bu sistem, denizaltı kabloları ve haberleşme uyduları tarafından gönderilen yayın ve veri transferini, yapay zekâ sistemiyle sıralayarak kesmeyi, şifresini çözmeyi ve yakalamayı sağlamıştır⁸⁰.

1972 yılında, askeri-endüstriyel komplekslere ve Vietnam Savaşı'na karşı bir platform olan ABD dergisi *Ramparts*, Echelon'un varlığını sızdırmıştır. Yine 1972 yılında, Şili'de Salvador Allende liderliğindeki Halk Birliği Hükümeti'nin Porto Riko'daki bir ABD üssünden dinlenen telefon görüşmelerinin ifşaattı, hikayeyi doğrulamıştır. Avrupa kamuoyu ise bu casus ağını, 1998 yılında, Avrupa Parlamentosu Sivil Özgürlükler Komitesi'nin hazırladığı rapordan öğrenmiştir⁸¹.

Echelon ile ilgili bir açıklama yapan ABD eski senatörlerinden Frank Church, durumun vehametini şu sözlerle dile getirmiştir:

Bu büyük sistem, her an Amerikan halkının üzerine odaklanabilir. Ve hiçbir Amerikalı bu koca gözden kaçamaz. Sistem her türlü iletişimi gözleyebildiği için saklanacak bir yer görünmüyor. Eğer bu hükümet bir gün diktatörlüğe meylederse, ya da bir diktatör günün birinde yönetimi ele geçirirse, istihbarat servislerinin kendisine sunacağı bu teknolojik kapasite ile diktatörlüğün tüm gereklerini yerine getirebilir. Buna karşı savaşılamaz ve karşı da koyamazsınız. Çünkü bu yönde atılacak adımlar, daha siz atmadan hükümetin bilgisi dahilinde olacaktır... İşte söz konusu olan teknoloji budur⁸².

⁸⁰A.g.e., s. 92.

⁸¹A.g.e., s. 93.

⁸² Ali Çimen, *Echelon: İstihbarat Dünyasının Perde Arkası*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s. 262.

II.I.III. Truva Atı

Truva atı, ABD'nin en büyük casusluk örgütü olan National Security Agency (NSA, Ulusal Güvenlik Dairesi) tarafından geliştirilmiştir. Bilgisayar üzerinden gerçekleştirilen bir gözetim sistemi olan Truva atları sistemi, temel olarak, takip edilmek istenen bilgisayarlara bir programın yerleştirilmesiyle kurulur⁸³.

Truva atları, bilgisayar korsanlarının istedikleri kişilerin e-postalarına ve bilgisayarlardaki kayıtlı bilgilere ulaşmasını imkan tanımıştır. Kendilerini farklı uygulamaların arkasına saklayabilen Truva atları, bu uygulamalar çalıştığında arka planda çalışmaya başlayabilmektedir. Truva atları sayesinde korsanlar tarafından karşı tarafın bilgisayarına istenilen zarar verilebilmektedir⁸⁴.

Genel Merkezi ABD'nin California eyaletinde bulunan Symantec Firması, kişisel bilgilerin ele geçirilmesine yönelik tehditlerde artış olduğunu kanıtlayan bir rapor yayınlamıştır. 2004 yılında yayınlanan bu rapor, Truva atlarının bilgisayarlara ne kadar kolay bulaşabildiğini gösterebilmek adına önem taşımaktadır. Bu rapora göre; 1 Temmuz-31 Aralık 2004 tarihleri arasında 6 aylık dönemde, tespit edilen en tehlikeli 50 zararlı kodun %54'ü gizli bilgilere yönelik tehditlerden oluşmaktadır. Bundan önceki raporda ise bu oran firma tarafından %36 olarak tespit edilmiştir⁸⁵.

II.I.IV. Carnivore

Carnivore, diğer gözetim yazılımlarından biraz farklı olarak bir e-posta izleyici sistemidir. Carnivore, FBI'nın Amerika'da İnternet Servis Sağlayıcılarına yükleyerek çalıştırdığı, tüm e-posta trafiğini kontrol eden bir sistemdir. Carnivore yazılımının görevi, bir ağ üzerinde geçen tüm e-posta paketlerini toplamak ve neyin dönüp bittiğini takip etmektir. Bu sistem, gelen ve giden mesajların başlık kısmını okuyarak kimden geldiğini tespit etmektedir. Ancak Carnivore, "işaretili" kelimeleri yakalayamamaktadır. Örneğin, "Usama Bin Laden" ve "Bomba" kelimeleri

⁸³ Yılmaz Yazıcıoğlu, *Bilgisayar Suçları*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1997, s. 155.

⁸⁴ Mehmet Güven, *İnternet'te Güvenlik ve Hacker Meselesi*, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2004, s. 168.

⁸⁵ "Kişisel Bilgilere Yönelik Saldırıların Artıyor", <http://turk.internet.com/haber/yazigoster.php3?yaziid>, Erişim Tarihi: 13.12.2013

Carnivore yazılımı tarafından yakalanamamaktadır. Bunun sebebi, Carnivore içeriğe göre değil; bilinen bir şüphelinin kullanıcı hesabı veya adresine göre çalışmaktadır. Carnivore, mahremiyet ihlalinin ötesinde, bireysel zan altında olma ihtimalini de artıran bir yazılımdır. Örneğin; bir bilgisayar korsanı, masum bir vatandaşın e-posta hesabından, ABD başkanına tehdit ve şantaj içeren bir mesaj atabilir. FBI ise mesajı atan kişiyi değil de masum bir kişiyi takip ederek, bu kişiyi mahkemeye kadar taşıyabilir. Bu durumda bu program, kullanan kişinin niyetine göre sonuçlanabilecektir⁸⁶.

II.II. ELEKTRONİK GÖZETİM ARAÇLARI

Gözetim teknolojileri günden güne baş döndürücü bir hızla gelişmektedir. Bunları tanımlama ve Sınıflandırma konusunda farklılıklar göze çarpmaktadır. Belki de en kapsamlı sınıflandırmayı yapanlardan ABD Teknoloji Değerlendirme Bürosu, gözetim teknolojilerini beş kategori içinde değerlendirmiştir:

İşitsel gözetim, telefon dinleme aletleri ve gizli mikrofonlar gibi minyatür ileticiler ile telli sistemleri kapsar. Görsel gözetim, fotoğrafılamayı, televizyonu (sokaklardaki ve alışveriş merkezlerindeki kameralar gibi), karanlıkta da gören aygıtları ve uydu temelli gözlemi kapsar. Veri gözetimi, dağıtılmış bilgi işlem, bilgisayar ağları, uzman sistemler ve örüntü tanıma gibi yazılımların o bildik zeminini kapsar. Algılayıcı teknolojisinin ise çeşitli türleri vardır: manyetik, sismik, kızılötesi, mekanik gerilim ve elektromanyetik. Öteki aygıtlar arasında, telsiz halk bandı, taşıtların yerini saptama sistemleri, manyetik şeritler, poligraflar, insan sesindeki psikolojik gerginliğin analizi, konuşma anlama, lazer yol kesme ve telsiz yer alır⁸⁷.

1960'lardan beri, iletişim ve bilgi teknolojileri sadece fax ve sabit telefonları değil, aynı zamanda, e-posta, kredi kartı işlemleri, cep telefonları ve interneti de günlük hayatın içine sokmuştur. Mitchell bu durumu şöyle özetler:

İki taraflı elektronik iletişim cihazları çoğaldıkça ve çeşitlendikçe, hayatlarımız siber uzayda daha bütünlüklü ve ayrıntılı izler bırakmaya başladı. geniş çaptaki kullanıma ulaşan bu türdeki ilk cihaz telefon olmuştur. Çok kısa sürede, görüşmelerin ne zaman,

⁸⁶Carnivore, <http://www.epic.org/privacy/carnivore>, Erişim Tarihi: 13.12.2013

⁸⁷ Lyon, *Elektronik Göz*, a.g.e., ss.147,148.

nerede, kim tarafından yapıldığını gösteren fatura bilgilerine ulaşılmıştır. Sonra ATM, para çekme makineleri ve perakende satış mağazalarındaki satış noktalarında yapılan işlemlerin kayıtları tutulmaya başlanmıştır. Kişisel bilgisayarlar ticari online ağlarına bağlanmaya başlayınca, onlar da elektronik izler bırakmaya başladılar. Artık anahtarlı video ağları alışveriş, banka işlemleri, film seçimi, sosyal iletişim, siyasi toplantılar gibi günlük amaçlar için kullanıldıkça, önceden elde edebildiklerinden çok daha ayrıntılı özel yaşam görüntülerimize sahip olmaya başlamıştır⁸⁸.

Bu noktadan hareketle, bu başlık altında; bilgisayar, internet, e-mail, cep telefonları ve yeni ekonomi içerisindeki gözetim araçlarına ilişkin temel nitelikte teknik bilgiler verilerek sayısal verilerle elektronik gözetimin insan hayatındaki rolü gösterilmeye çalışılacaktır.

II.II.I. Bilgisayar

Günümüz toplumunun dinamik bir gücü olan bilgisayarlar, zaman ve mekan kavramlarını önemsizleştirerek, dünyanın farklı coğrafi bölgelerinde yer alan bilgi işlem merkezleri arasında her tür iletişimin kurulmasını mümkün kılmışlardır. Aynı zamanda enformasyon depolama, sınıflandırma, işleme, iletme ve yeniden oluşturma gibi özelliklere sahip olan bilgisayarlar, büyük miktarlarda bilgiye zahmetsiz ve hızlı şekilde ulaşma imkanı da sunmaktadırlar⁸⁹.

Bilgisayarların elektronik kısmına donanım (hardware), program kısmına ise yazılım (software) denmektedir. Bilgisayarların gelişiminde dört unsur hiç değişmemiştir:

- Bilginin Girişi (Giriş birimleri: Klavye, Mouse, Kamera, Scanner, Fax-modem vb.)
- Bilginin Saklanması (Hafıza: Hardisk, disket, cd-rom vb.)
- Bilginin İşlenmesi (Beyin: Merkezi İşlem Birimi)
- Bilginin Çıkışı (Çıkış Birimleri: Ekran, Yazıcı, Çizici, Modem)

⁸⁸ William J. Mitchell, *City of Bits*, Cambridge: MIT Press, 1996, s. 156, 159.

⁸⁹ Dolgun, *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*, a.g.e., s. 41.

Bilgisayar, gözetlemenin işlevlerini geliştirmek için 1960'lardan bu yana önemli rol oynamaktadır⁹⁰. Ancak gözetime yönelik devrimsel nitelikteki gelişme, 'bilgisayar eşleştirmeleri' sonucunda ortaya çıkmıştır. Bilgisayar sistemlerinin, çeşitli kaynaklardan ve farklı amaçlarla toplanmış verileri ilişkilendirme gücüne dayanan bilgisayar eşleştirmeleri, devlet daireleri tarafından 1970'lerin sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum 1990'lara gelindiğinde tümüyle yaygınlık kazanmıştır. Oluşturulan veri bankaları aracılığıyla, hem bireyler hem de toplum sıkı bir gözetime dahil edilmiştir⁹¹.

Günümüzde en önemli gözetleme aracı, toplanan verilerin saklanması, eşlenmesi, geri getirilmesi, işlenmesi, pazarlanması ve dolaştırılmasına olanak yaratan bilgisayarlardır⁹². Bilgisayarların bu özellikleri, sıradan insanların kişisel yaşamlarına ait her tür ayrıntının, devlet daireleri/istihbarat örgütleri ve büyük şirketlere ait veri bankalarında toplanması/işlenmesi/yorumlanması ve eşleştirilmesine olanak tanımaktadır. Örneğin, FBI Ulusal Suç Bilgi Merkezi'nin veri bankasında, 20 milyon civarında kişisel kaydın bulunduğu ve günde yaklaşık bir milyon işlem gerçekleştirildiği bilinmektedir. Britanya Ulusal Polis Bilgisayarında ise, suçlu adları, parmak izleri, aranan ve kayıp kişiler, cezası kesinleşmiş sabıkalılar ve ehliyeti iptal edilmiş sürücülere ait 50 milyon civarında kayıt bulunmaktadır. Bilgisayar eşleştirmeleri ile her yıl 11 milyon suçlu ve 13 milyon motorlu araç, bu veri tabanına dayalı olarak denetlenmektedir⁹³.

Bunların yanı sıra sürekli gelişmekte olan teknoloji, gözetim faaliyetlerine katkıda bulunmaya devam etmiştir. Bütün yolları kapsayan bir bilgisayar sistemi içinde araçların yerini hatasız olarak belirlemeyi mümkün kılan "Bütün Yerküre Üzerinde Yer Saptama Yöntemi (Long-Range Navigaton) adlı program geliştirilmiştir⁹⁴. Uzaysal ve birbiriyle ilişkili verileri toplama/ yönetme ve analiz etmeye imkanı tanıyan bilgisayar sistemlerine dayanan coğrafi bilgi sistemleri (GIS) üzerinde yükselen bu teknoloji, yollar/parklar ve caddeler yanında evler ile onların

⁹⁰ Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e., s. 222.

⁹¹ Dolgun, *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*, a.g.e., s. 129.

⁹² Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e., s. 13.

⁹³ Lyon, *Elektronik Göz*, a.g.e., s. 157.

⁹⁴ Nicholas Negroponte, *Being Digital*, New York: Alfred A. Knopf, 1995, s. 198.

odalarını da kapsayacak yoğunluktaki konumsal unsurların gözetimine olanak sağlamaktadır⁹⁵.

Bilgisayarlar artık gündelik yaşamda gözetimin alanını inanılmaz derecede genişletmiş; gözetim faaliyetleri telefon dinleme gibi klasik yöntemlerin çok daha ötesine taşarak, bir yandan uydular/optik sistemler/kameralar ve internet gibi yan alanlarla yaptığı işbirliği sonucunda en üst düzeylere ulaşırken, diğer yandan da kendi başına apayrı bir güç olmuştur⁹⁶.

Bilgisayar üzerinden yapılan en önemli gözetim, “İletişim Takibi”dir. Birçok teknik yöntem kullanarak kişisel bilgisayarlar üzerinde yapılan İnternet gezintileri, e-posta trafiği, anlık ileti trafiği tespiti yapmak mümkündür. Kullanıcıların İnternet üzerinden hangi siteyi, ne kadar sıklıkla ziyaret ettiği, kime e-posta gönderdiği, kimden e-posta aldığı, kiminle anlık ileti yoluyla temas kurduğunu tespit edebilecek casus yazılımlar bilgisayarlaraya yüklenebilmektedir. Bu işlemi sadece casus yazılımlar değil; casus klavye, casus hafıza kartı, casus kablo gibi araçlar da yapabilmektedir. Bu uygulama işyerlerinde de personelin bilgisi dahilinde ya da dışında olarak şirket içinde kullanılan bilgisayarlarla bağlantılı ana bilgisayar işlevi gören sunucular aracılığıyla da yapılabilmektedir. Yasal izleme durumlarında ise Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı⁹⁷ (TİB), İnternet servis sağlayıcı şirketler aracılığıyla bilgisayar üzerinden gerçekleştirilen iletişim trafiğini İnternete çıkışı sağlayan IP (İnternet Protokol Numarası) adresi üzerinden takip etmektedir⁹⁸.

Her geçen gün yaygınlaşmakta olan bilgisayar kullanımını, Türkiye İstatistik Kurumu’nun verileri de desteklemektedir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan ve 2004-2013 yılları arasını kapsayan “Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması” sonuçlarına göre; Türkiye’de bilgisayar kullanım oranı 2004 yılında %23,6 iken, bu oran 2013 yılında %60,2’ye yükselmiştir⁹⁹.

⁹⁵ “Coğrafi Bilgi Sistemleri”, Infomag Dergisi, 2002, No: 24, s. 20.

⁹⁶ Dolgun, *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*, a.g.e., s. 131.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://tib.gov.tr/tr/>

⁹⁸ “İletişim Özgürlüğüne Müdahale Raporu (2009), Elektrik Mühendisleri Odası, s. 10. http://www.emo.org.tr/ekler/6dcc0fceeee647c_ek.pdf?tipi=4&turu=H&sube=0

⁹⁹ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028, Erişim Tarihi: 16.12.2013

II.II.II. İnternet

Kamusal ve özel alan ayrımı tanımadan tüm dünyayı elektronik ortamda birbirine bağlayan İnternet, günümüz toplumunda dönüştürücü bir rol oynamaktadır.

İnternet, içe dönük ve sıkılgan kişilik yapıları nedeniyle gündelik yaşamda toplumsallaşamayan bireylerin, diğerleri ile iletişime girmelerine imkan tanıyan ve kişileri adeta görünmez sicimlerle birbirine bağlayan yeni bir kamusal alana dönüşmektedir¹⁰⁰. Kısa süre öncesine kadar, hayal dahi edilemeyecek kadar gelişkin bir kamusal alanı olarak görülen İnternet; sunduğu çeşitli imkanların yanında, iktidar yapılarını ve eşitsizlikleri sabitleme potansiyeline de sahiptir. İnternetin olumlu ve olumsuz birçok faktörü beraberinde getirmesi, insanlığa umut yanında çeşitli kaygılar da aşılacaktır¹⁰¹.

İnternet üzerine bugüne kadar etkili olan iki yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bu yaklaşımlardan birincisi; “ilerlemeci” bir anlayış içerisinde İnternetin “özgürleştirici” etkisini ön plana çıkartmaktadır¹⁰². “Bilgi parmaklarınızın ucunda” sloganında olduğu gibi, birinci yaklaşıma göre İnternet, bilgiyi bir yerden başka bir yere olağan üstü bir hızla taşımaktadır. Bilginin güç olarak algılandığı bir çağda bu teknoloji, birçok araştırmacı ve uygulamacı için olağanüstü geniş imkânlar sunmaktadır.

Öte yandan, İnternetin “anarşist” karakteri, denetimden uzaklığı, zaman ve mekândan bağımsızlığı, otoriter yönetimleri çok daha fazla sınırlandırma yetkisine sahiptir. “Zaman ve mekânla bölünmüş, ancak fiziksel giriş araçlarının oluşturduğu şebeke ile birbirine bağlanan ve dilin sayısal temsilleri ve duyuşal deneyimlerini kullanarak paylaşılan bir zihin durumu¹⁰³” olarak tanımlanan siber-uzayda insanlar, otoriter yöneticilerden bağımsız, taleplerini daha kolay ifade edebilir hale gelmişlerdir. Özellikle de otoriter yönetimler içerisinde yer alan muhalif gruplar bu

¹⁰⁰ Kemal Sayar, “Doğunun Hikmeti ile Batının Akli Birleşmeli”, *Infomag Dergisi*, No: 22, 2002, s. 65.

¹⁰¹ Dolgun, *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*, s. 168.

¹⁰² Jessica T. Mathews, “Are Networks Better Than Nations?”, *New Perspective Quarterly*, Cilt: 14, Sayı: 2, 1997.

¹⁰³ David B. Whittle, *Cyberspace: The Human Dimension*, New York: W.H. Freeman&Company, 1997, s. 25.

teknoloji sayesinde, uluslararası normlara ters düşen uygulamaların önlenmesi konusunda dış dünyadan daha kolay destek görmeye başlamışlardır¹⁰⁴. Ölçek kavramının siber-uzayda, fiziki mekana göre daha az önemli hale gelmesiyle birlikte, bireyler geçmişte hiç olmadıkları kadar önemli hale gelmişlerdir. İnternetin “anonim” karakterinden faydalanan insanlar, her türlü düşünceyi gözlerden uzak ifade edebilir hale gelmişlerdir. Diğer yandan İnternet, yöneticiler üzerinde bir toplumsal denetim aracı haline dönüşebilmektedir. Bunun örneği, Monica Lewinsky skandalında görülmektedir. Bu görüştekiler kendilerine, aralarının iyi olduğu dönemde “Sovyetler Birliğinde uluslararası haberleşmeyi sağlayacak dev bir telefon santrali kuralım” diyen Troçky’e, Stalin’in “Zamanımızda bundan daha büyük bir karşı devrim düşünemiyorum” sözünü baz almışlardır. Bunlara göre Stalin’in bahsettiği “karşı devrim” gerçekleşmiştir ve enformasyon devriminden sonra, artık yeni bir Stalin’in çıkması imkânsız hale gelmiştir¹⁰⁵.

Sonuç olarak bu görüşe göre, İnternet ya da diğer bir ifadeyle Enformasyon çağı toplumları, artık daha özgür ve demokratik toplumlardan oluşacaktır. Bu “teknolojik determinist” yaklaşım, modern sosyal teorideki ilerlemeci gelenek ile örtüşmektedir.

Bu görüşün karşısında yer alan ikinci yaklaşım ise, teknolojik determinizm geleneğine karşı çıkmakta ve teknolojinin de sosyal olarak inşa edildiğini savunmaktadır. Bu görüştekiler, İnternet gibi enformasyon teknolojilerinin tek başına bir değişim ajanı olamayacağını, tam aksine kurulu düzenleri pekiştirici bir etki yapacağını savunmuşlardır¹⁰⁶. Diğer taraftan belki de İnternet’in en ironik tarafı, büyük ölçüde anarşistler tarafından inşa edilmiş, fakat ordu için finanse edilmiş olmasıdır. İki taraf da teknolojinin rüyalarını gerçekleştireceğine inanmıştır. Anarşist ya da diğer bir ifadeyle tekno-liberteryenlerin rüyasına göre, bilgisayarlar vücutsuz

¹⁰⁴ Veyssel Bozkurt, “Gözetim Toplumu ve İnternet”, *Birikim Dergisi*, No: 136, 2000.

¹⁰⁵ Bozkurt, a.g.e.,

¹⁰⁶Ervin Laszlo, “Information Technology and Social Change: An Evolutionary Systems Analysis”, *Behavioral Science*, Vol. 37, Issue. 4, 1992, ss. 237-249.

özgürlüğü mümkün kılacaktır. Ordu ise İnternet'in dev bir bürokrasi inşa edeceğine inanmıştır. İşin ilginç yanı şudur ki; iki taraf da haklıdır¹⁰⁷.

İnternet bir taraftan özgürlüğün teknolojik altyapısını hazırlarken, diğer taraftan da sıradan insanlar hakkında kişisel enformasyonun hiç hayal edilmedik düzeyde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki; günümüzün global köyünde postane müdiresi, artık bütün köylüler hakkında her şeyi bilir hale gelmiştir¹⁰⁸. Artık ağ üzerindeki milyonlarca insanı ya da belli ülkelerdeki potansiyel muhalifleri izlemek, dünyayı izlemekle görevli resmi otoriteler için çocuk oyuncağı haline gelmiştir.

Eli “mouse” tutan herkesin kullanabileceği bir kolaylığa kavuşturulmuş olan İnternet, baş döndürücü bir hızla yaygınlaşmakta ve her geçen gün ağ trafiği daha da yoğunlaşmaktadır. Bu yoğunluğu, İnternet kullanıcı sayısındaki artışla daha net bir şekilde ifade etmek mümkündür. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2004-2013 yıllarını kapsayan “Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması” sonuçlarına göre; Türkiye’de 2004 yılında İnternet kullanımı %18.8 iken, bu rakam 2013 yılında %48,9’a ulaşmıştır¹⁰⁹.

Her geçen gün kullanıcı sayısı artan bu teknolojiyle birlikte kullanıcılar, yerlerinden kalkmadan bir tuşla fatura yatırma, bankacılık işlemleri, alışveriş yapma, kitap-gazete okuma, kütüphanelerde gezinti yapma ya da yeni insanlarla tanışabilme olanağına sahip olmaktadır.

II.II.III. Elektronik Posta (E-Mail)

Elektronik posta olarak Türkçeleştirebileceğimiz “electronic mail” ya da kısaca yazımıyla e-mail, her şeyden önce göndericisi tarafından belirlenen varış yerine ulaşana ve okunana kadar bir bilgisayardan diğerine zincirleme şekilde iletilen dosyadır.

¹⁰⁷ Andrew Brown, “Why Geeksare Heroes of Democracy”, *New Statesman*, Vol. 127, Issue. 4416., 1998.

¹⁰⁸Jenny J. McCune, “Big Brother is Watching You”, *Management Review*, Vol. 88, Issue. 3, 1999, s. 10-12.

¹⁰⁹http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028, Erişim Tarihi: 16.12.2013

İnternet e-mail sistemi, Simple Mail Transfer Protocol (SMTP) tabanında çalışmaktadır. E-mail gönderim sürecinde; hazırlayan ve gönderen kişinin, alıcı kişinin ve aradaki iletişimi sağlayan kişinin bilgisayarı olmak üzere minimum üç bilgisayara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu teknik özelliklere sahip olan e-mail, eşzamanlı olarak mesafe ve zaman engellerinin üstesinden gelen esnek bir iletişim biçimine olanak tanır. E-mail sayesinde istediniz herhangi bir ülkedeki arkadaşlarınıza ulaşmak artık çok kolaydır. E-mail gönderilen kişinin bulunduğu zaman dilimi, gönderen kişinin bulunduğu zaman diliminden farklı olsa dahi, gönderilen kişinin gün başlarken mailini okuyabilmesi mümkündür. Ama ne yazık ki aynı araç kağıt mektuplar kadar masum değildir ve mesajların ele geçirilmesini çok daha kolay kılar. Örneğin Echelon sistemi¹¹⁰, aynı aracın zaman ve yer sınırlarını aşabilme avantajını kullanan kişilerin seçilmiş elektronik mesajlarının anahtar sözcük taraması ile detaylı bir araştırmasını mümkün kılar¹¹¹.

Elektronik postalar ve diğer belgeler uzun zaman boyunca İnternet ortamında saklanmaktadır. Peki bu durumun ne gibi bir tehlikesi vardır? McCune bu durumu güzel bir örnekle açıklar¹¹²: “Varsayalım ki, on yıl önce Tüketici Ürünleri Şirketine sinirli bir mail gönderdiniz ve sizin göndermiş olduğunuz bu eleştiri içerikli mail henüz silinmedi. Ve şu anda aynı şirkete iş görüşmesine gidiyorsunuz. Elbette ki bu durumda potansiyel işvereniniz elektronik bilgileri kurcalayarak sizin için küçük bir ön çalışma yapacaktır. Bu nahoş mailin üzerinden yıllar geçmiş dahi olsa hayalinizdeki işi almada şansınız azalmıştır.”

¹¹⁰ Bkz., s. 22.

¹¹¹ Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e., s. 15.

¹¹²McCune, a.g.e., s. 10.

II.II.IV. Cep Telefonları

İletişim, günümüzde birçok disiplinin terminolojisi içinde yer alan bir kavram olduğu için içeriği de oldukça zengindir. İletişim süreci bireyin ait olduğu toplumdan ve o toplumu yönlendiren uluslararası kurumlardan etkilenmektedir. Öte yandan iletişim süreci bireyin toplumsal yaşamıyla birlikte ortaya çıkmakta, toplumsal ilişkileri yönlendirmektedir¹¹³.

Günümüzün en yaygın iletişim aracı olan cep telefonlarının tarihsel gelişimine baktığımızda; literatürde “1G”, diğer bir ifadeyle birinci kuşak mobil iletişim sistemleri olarak adlandırılan analog mobil iletişim sistemi NMT (araç telefonu), yirminci yüzyılın son çeyreğinde, 1981 yılında kullanıma açılmıştır. Bu sistemler, kullanıcıların zamanla artan ses kalitesi, kapasite, kapsama alanı gibi ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kalmış ve “2G” ikinci nesil sayısal teknolojiye geçilmiştir. GSM standartlarındaki cep telefonları 2G kablosuz telefonlarıdır. 2G kablosuz telefonları, 1991 yılında piyasaya sürülmüş ve kullanımı büyük bir hızla yaygınlaşmıştır. Kablosuz telefonların veri iletişimde kullanımı, günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmesine neden olmuştur. 2000’li yıllar kablosuz iletişim sistemlerinde “3G” üçüncü nesil teknolojilerin kullanımını gerektirmiştir. 3G standartların Uluslararası Telekomünikasyon Birliği tarafından geliştirilmesi ve IMT-2000 olarak adlandırılması ile mobil ve kablosuz iletişimde güncel ihtiyaçları karşılayacak yeni sistemler üretilmiştir¹¹⁴. Günümüzde ise, “4G” olarak adlandırılan “her zaman, her yerde en iyi ve en hızlı bağlantı” ilkesini amaç edinmiş hücresel telefon sistemleri etkindir. Gelişme sürecindeki 5G’nin çalışmaları ise 2008 yılında Güney Kore’de başlamış ve 2020’li yıllara gelindiğinde, bu teknolojinin dünyanın her yerinde kullanılır hale geleceği tahmin edilmektedir.

Hızla gelişen teknoloji ile paralel olarak kullanıcı sayısında da yıllara göre kayda değer artışlar yaşanmaktadır. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu tarafından yapılan “Elektronik Kimlik Bilgisini Haiz Cihazlara Dair İstatistikler”e

¹¹³ Nimet Önür, *Küreselleşen Dünya’da İletişim ve Toplum*, Ankara: Alp Yayınları, 2002, s. 1.

¹¹⁴ Arif Özkan, “Mobil İletişim Teknolojilerinde Nereden Nereye?”, *Genç Bilişim Dergisi*, 2005, s. 17.

göre; 2010 yılında ithalatçı başvurusu ile kayıt altına alınan toplam sayı 14.280.730 iken; bu değer 2013'ün sadece ilk 9 aylık döneminde 10.698.099'a ulaşmıştır. Yine 2010 yılında imalatçı başvurusu ile kayıt altına alınan toplam sayı 894.282 iken; 2013'ü ilk 9 aylık döneminde bu değer 411.800'ü yakalamaya başarmıştır¹¹⁵.

Teknolojide yaşanan bu gelişmelerden toplumlar pozitif anlamda yararlandıkları gibi, ne yazık ki bu durum özgür ve demokratik yaşam biçimini içselleştirememiş ülkelerde; teknolojik sistem ve cihazlarla temel hak ve hürriyetlere müdahale, yaşam kültürü haline dönüştürülmeye çalışılmaktadır.

Cep telefonlarıyla yapılabilen, “dinleme” ve “izleme” olaylarını üçe ayırmak mümkündür:

1) Trafik İzleme (Kim, Kiminle, Ne Zaman İletişim Kuruyor?)

Cep telefonu işletmecileri; kimin, kimi, ne zaman aradığı ya da kısa mesaj gönderdiği ve kiminle ne kadar süre konuşma yapıldığına ilişkin bilgi sahibidirler. Aynı zamanda, bu kayıtları istenildiği zaman Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'na (TİB) iletmektedirler. Bu kayıtların geriye dönük olarak en az dokuz ay süreyle saklandığı bilinmektedir. Dinleme ve izleme amaçlı olmasa dahi, cep telefonu işletmecileri faturalandırma yapabilmek ve fatura ayrıntısını kullanıcıya da iletebilmek için bu tür kayıtları zaten tutmaktadırlar. CD-R listeleri denilen bu kayıtlar üzerinden geriye dönük trafik takibi yapılabilmektedir. Bu uygulama, bir telefon numarasına sahip kullanıcıyı rahatsız eden aramaların tespiti gibi hukuki anlamda ve insanların iletişim özgürlüğünün korunması açısından gerekli görülmektedir. Bunun yanı sıra, cep telefonları ile trafik takibi, bazı şirketlerin çalıştırdıkları personele yönelik olarak daha kapsamlı yaptıkları dinleme ve izleme sistemleri içerisinde yer alan bir uygulamadır. Cep telefonu içindeki yazılımlarla gelen ve giden aramaların tespiti yapılabilmektedir. Ayrıca dinleme ve izleme olanağı sağlayan her türlü teknik, cep telefonları ile yapılan görüşme ve yazışmalara ilişkin olarak trafik takibi olanağı da sağlamaktadır¹¹⁶.

¹¹⁵ Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Elektronik Kimlik Bilgisini Haiz Cihazlara Dair İstatistikler, http://www.btk.gov.tr/kutuphane_ve_veribankasi/istatistikler/2013-EKBHCDI-9Aylık.pdf, Erişim Tarihi: 17.12.2013.

¹¹⁶ “İletişim Özgürlüğüne Müdahale Raporu (2009), a.g.e., s. 9.

2) Konum Belirleme(Kim Nerede Bulunuyor, Kiminle Beraber Bulunuyor? / Yer Tespiti)

Cep telefonu kullanımında kişinin konumunu belirlemek üzere, hangi baz istasyonundan trafiğin gerçekleştiği bilgisiyle yer tespiti yapılabilmektedir. Eğer çok sayıda baz istasyonunun bulunduğu şehir merkezi gibi bir bölgeden arama yapılmışsa mahalle, semt, cadde, sokak hatta bina gibi daha ayrıntılı bir yer tespiti de mümkün olmaktadır. Cep telefonu işletmecileri, ticari hizmet kapsamında bazı şirketlere araç takip sistemleri (fleetmanagement – filo yönetimi) aracılığıyla görüşme ve konum takibi olanağı sağlamaktadır. Bunların dışında cep telefonu işletmecileri yasal bir talep olması durumunda konuşmanın yapıldığı yere ilişkin lokasyon kaydı tutmakta ve TİB'e bildirmektedirler¹¹⁷.

3) İçerik Takibi (Kim Kime Ne Diyor?)

Casus yazılımlar, havadan dinleme, ortam dinleme gibi dinlemenin değişik boyutlarıyla, cep telefonları aracılığıyla içerik takibi yapılmaktadır. Casus yazılımı içeren bir cep telefonu, her türlü izleme, kayıt işini yapabilmektedir. Kim kiminle, ne zaman, ne konuştuğu; ne zaman hangi yazılı kısa ileti alımı ve gönderimi yapıldığı, cep telefonuna indirilen dosyalar, cep telefonundan yapılan İnternet erişimleri, bu çerçevede her türlü elektronik iletişim (e-posta, anlık ileti) içeriksel olarak takip edilebilmektedir.

Cep telefonu görüşmelerinin dinlenmesine yönelik olarak anten aracılığıyla havadan dinlemeler de yapmak mümkündür. Belli bir mesafe içerisinde yapılan cep telefon görüşmelerini havadaki GSM elektromanyetik dalgaları bir kodlama programıyla deşifre ederek kaydetmektedirler. Antenlerin ciddi bir mesafede etkin olabildikleri ifade edilirken, bu cihazlarla bölge içindeki çok sayıda cep telefonu görüşmesi kaydı tutabildiği gibi, görüşmelere ilişkin olarak kelime bazlı kayıt tutulması olanağı da bulunmaktadır. Yani içinde belirli kelimeler geçen görüşmeler seçilerek bunun kaydı gerçekleştirilebilmektedir¹¹⁸.

¹¹⁷A.g.e., s. 11.

¹¹⁸A.g.e., s. 13.

II.III. YENİ EKONOMİ İÇİNDEKİ GÖZETİM ARAÇLARI

Tüketicilerin gözetimini kolaylaştırmada ve tüketiciler ile ilgili kişisel bilgilerin elde edilmesinde teknoloji, her türlü imkânı sunmaktadır. Müşteri ilişkilerinin oluşturulmasında artık bilgi teknolojisi kullanılmaya başlanmaktadır. Bilgi, birebir ilişkilere olanak sağlamaktadır. Birçok şirket bugün bilgi teknolojisinden yararlanmaktadır¹¹⁹.

Teknolojinin sunmuş olduğu bu imkânlardan en yaygın olanı, ürün ambalajlarının üzerindeki siyah çizgi ve numaralardan oluşan Evrensel Ürün Kodu (Universal Product Code – U.P.C.)’dur. “Barkod”, “çubuk kod” ya da “çizgi im” olarak da adlandırılan bu sistem, optik tarayıcılar ile bilgisayarlara bağlantılı dijital veya lazerli okuyucular aracılığıyla, tüketici alışverişlerine yönelik enformasyonu anında veri tabanına aktarmaktadır. Böylece, alışveriş merkezlerindeki elektronik kasalar aracılığıyla elde edilen tüm bilgiler ile tüketici profilleri hazır hale gelmektedir. Bu durumu Toffler şu örneklerle açıklar:

En basit bir örneği ele alalım: Bir anne işinden evine dönüyor, yemek hazırlama telaşı içinde buzdolabını açınca margarinin bitmiş olduğunu görüyor. Hemen en yakın dükkana koşuyor, Nabisco malı olan, Fleischmann’ın tatlı, tuzlanmamış margarininden bir paketi raftan kapıyor. Kasaya koşturup sırasını bekliyor, o sırada önündeki raftan bir TV Guide dergisi alıyor, bu aldıklarını kasiyere uzatıyor, o da tarayıcıdan geçiriyor.

Prensip olarak, bu anne, dükkan bilgisayarına şu aşağıdakileri iletmış bulunmaktadır: (1) hangi tür mal kullandığı; (2) markası; (3) hacmi ya da miktarı; (4) normal margarin yerine tuzlanmamış margarinini tercih ettiği; (5) alımın zamanı; (6) onu alırken başka ne gibi mallar, markalar aldığı; (7) ödediği toplam hesap; (8) bir reklamcının ona hangi tür margarinle ulaşabileceği; (9) şu anda nerede raf alanı boşalmış olduğu; ve daha başka bilgiler. Eğer bir müşteri torbalar dolusu çeşitli mallar alıyorsa, her bir mal için aynı veriler aktarılacak, kuramsal olarak bu malları birbiriyle ilişkilendirmek mümkün olacak, yani her tek ya da grup müşteri için bir tüketim “imzası” oluşturulacaktır. Eğer müşteri ödemeyi kredi kartıyla yaparsa, tabii çok daha fazla bilgi aktarılmış olacaktır. Bu sefer müşteri aynı zamanda: (1) adını; (2) adresini ve posta kodunu; (3) türlü kredi enformasyonunu; (4) aile gelirinini öğrenilebileceği bir kaynağı ve büyük olasılıkla pek çok başka bilgiyi vermektedir. Bunların hepsini birleştirenince, çok geçmeden kişinin yaşam biçimi, araba kullanma alışkanlıkları, yaptığı seyahatler, eğlence ve

¹¹⁹ Nilgün Balcı, “Hepimiz İzleniyoruz, Pazarlamacılar İzliyor”, *Power Ekonomi*, 2000, s. 148.

*okuma tercihleri, ne kadar sık dışarıda yemek yediği, ne kadar alkollü içki vb. satın aldığı, hangi kuruluşlara bağış yapmaktan hoşlandığı da ortaya çıkabilecektir*¹²⁰.

Böylece tüketiciler, sadece aldıkları ürünün gerçek bedeli olan paranın yanında; maddi değeri olan kişisel enformasyonu da sağlayarak, aldıkları ürünlerin ücretini iki kere ödemiş olmaktadır.

Bu nokta gözetlemenin diğer bir yüzünü ortaya koymaktadır: “Gözetlemenin ‘diğer yüzü’ onun sosyal ve ekonomik ayrımları desteklemesinden, tercihleri kanalize etmesinden ortaya çıkar¹²¹. Ancak ilginç olan nokta tüketicilerin bu durumu görüp, kabul etmesidir. Ne kadar rahatsız edici olsa da masum görünen tüketiciyi etkileme veya tüketicinin kimliğini tasdik etme çabalarına boyun eğilmektedir. Örneğin internet kullanan firmaların bize özelleştirilmiş reklam malzemeleri yollamaları için hangi internet sayfalarını sıkça ziyaret ettiğimize dair sabit diskimizden veri toplanmasına genelde karşı çıkmayız. Kitap satışı yapan bir internet firmasının daha önceden bizim üzerimizde yaptığı “hangi tarz kitaplar okursunuz?” anketine dayanarak, o tarzda yeni çıkan kitapları bize reklam olarak göndermesi, bizleri pek de rahatsız etmez. Aksine, bu durum bazı insanların kendilerini özel hissetmelerine yardımcı dahi olabilir; bunun tercihlerini ve hatta hareket özgürlüğünü etkileyebileceğini görmezden gelerek.

Bütün bunların sonucu olarak, ciddi bir pazar gücüne sahip olan şirketlerin değeri, satışını yaptıkları ürün ya da hizmetlerin tutarıyla değil, sahip olunan müşteri bilgisine ait veri bankalarının büyüklüğü ile ölçülmeye başlanmaktadır. İnternet üzerinden satış yapan Yahoo ve Amazon.com gibi sanal firmalar, müşteri verilerinin ‘şirket öz varlıkları’ içinde sayılması gerektiğini öne sürerek, Amerika’da büyük bir tartışma başlatmışlardır¹²². Elbette ki bu durum, söz konusu verilerin isteyene satılabileceği anlamına geldiğinden, internet servis sağlayıcısı şirketlerin üyelerine ait mahremiyetleri ihlal etmelerine yol açabilecektir.

¹²⁰ Alvin Toffler, *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı, İstanbul: Altın Kitaplar, 1992, ss. 115-116.

¹²¹ Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e., s. 16.

¹²² Balcı, a.g.e., s. 148.

Tüketicilerin gözetimine yönelik önemli bir diğer unsur da, kredi kartları ve ATM'ler gibi teknolojik ödeme sistemleridir. Teknolojik ödeme sistemleri, nakit bulundurma ihtiyacını ortadan kaldırmak ve para transferi işlemlerini sağlamak gibi tüketiciye birçok imkân sunmaktadır.

Kredi kartının tanımını yapmak gerekirse; 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu'nun 3. Maddesinin (e) bendinde kredi kartı şu şekilde tanımlanmaktadır: “Nakit kullanımı gereksiz mal ve hizmet alımı veya nakit çekme olanağı sağlayan basılı kartı veya fiziki varlığı bulunmayan kart numarası¹²³.” Kredi kartı üzerine yapılan ilk çalışmalar, kredi kartlarının, kullanıcısının satın alma davranışını kaydetme ve depolama aracı olarak kullanılması yönündeki kontrol edilemeyen eğilimin 1980'li yıllara kadar gittiğini göstermektedir¹²⁴. 1960'larda Visa ve Mastercard'ların piyasaya çıkmasından bugüne kadar, Montreal'de Québec Üniversitesi teknoloji ve hukuk üzerine bir araştırma grubu üyesi, psiko-sosyolog tarafından, bu konuda bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma tehlikenin boyutlarını şu şekilde gözler önüne sermektedir:

Günümüzde kredi kartları, temel hak ve özgürlükler için en önemli tehditlerden birini oluşturmaktadır. Onlar, insanlar, davranışları, zevkleri vb. hakkında artan miktarda bilgilerin toplanması, işlenmesi ve yayılması için hizmet şirketlerine olanak sağladıkları oranda (...), özel bireyler üzerinde kontrolü arttıran ve böylece pazar payını genişleten son derece sofistike araçlara sahip oldular. İktisadi büyüme için bireyler hakkında bilgi edinmeyi bir ön koşul haline getiren bu mantık, özel sektörde kişisel bilgileri koruyan bir kanunun olmadığı ABD ve Kanada'da herhangi bir engelle karşılaşmadan etkili olmuştur. Bu, genelleştirilmiş davranışsal kontrol için koşulların ve ismarlama bir totalitarizmin peyderpey ortaya konulduğu anlamına gelir. Komisyonlar [özgürlüklerin korunmasından sorumludur], onlar etkinliklerini görmek istemeseler ve oluşlarını sorgulamasalar da bu tehlikeli durumun önemini farkında olmalıydılar¹²⁵.

Ayrıca 1987 yılında Protector&Gamble araştırma direktörü tarafından şu satırlar kaydedilmiştir: “Son on beş yıl içinde tüketici davranışlarını okumanın yeni yolları belirmiştir ve bunların çoğu elektrondur; bu devam edecektir. Yeni

¹²³http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Mevzuat/Banka_Kartlari_Kredi_Kartlari_Kanunu/15375464_6495_sayili_kanun_ile_degisik_sekli_2.8.2013.pdf Erişim Tarihi: 21.12.2013.

¹²⁴Mattelart, a.g.e., s. 282-283.

¹²⁵J. P. Lemasson, “Lescartes de paiement. La privatisation de la vie privée”, *TIS-Technologies de l'information et Société*, Vol. 1, Issue.1, 1989'den aktaran Mattelart, a.g.e., s. 283-284.

teknolojiler, tüketici davranışını inceleyen kişilere büyük, zengin ve yeni bir veri tabanı sağlamaktadır¹²⁶.

Giderek yaygınlaşmakta olan teknolojik ödeme sistemleri, ülkemizde de büyük bir hızla tüketiciyle buluşmaktadır. Örneğin ülkemizde 1985 yılında kullanıma giren ATM sayısı, 2013 sonu itibariyle 40.937 iken; bunların kullanımı mümkün kılan banka kartı sayısı ise 98.334.683 adettir. Ayrıca yine 2013 sonu itibariyle kredi kartı sayısı 56.682.219 iken, başlangıçta sadece büyük ölçekli işletmelerin kullandığı ancak artık sokak arasındaki bakkallarda dahi görmenin mümkün olduğu POS cihazlarının sayısı da 2.293.655 adettir¹²⁷.

Böylece kredi kartları yoluyla gözetim, yeni bir iktidar gücü oluşturmaktadır. Yerli kredi kartlarının yurtiçi kullanımı ile ilgili, 2013 sonu itibariyle, 2.242.030.875 işlem adedi kaydedilmiştir. Bunun karşılığındaki işlem tutarı ise 343.744,22 milyon TL'dir. Yerli banka kartlarının yurtiçi kullanımı ile ilgili ise, yine 2013 sonu itibariyle 1.240.383.071 işlem adedi kaydedilmiştir. Yine bunun karşılığındaki işlem tutarı da 299.418,78 milyon TL'dir¹²⁸. Bu çarpıcı dönemsel bilgiler, kredi kartları aracılığıyla gözetimin tehdit ve tehlikesini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, sadece ekonomik hedeflerin yer aldığı bir evrende bireyler, inanılmaz bir seçme özgürlüğü ve alternatif bolluğu karşısında kalmaktadır. Bu bolluk karşısında bireyler giderek, tüketim ürünleri açısından sınırsız seçim şansının hakim olduğu otomatikleşmiş toplum yapıları içinde şekillendirilmeye maruz kalmaktadır.

Öte yandan, tüketim alanında 'yapay özgürlük' sorunuyla da karşı karşıya kalan bireyler, kendi dışındaki güçlerce oluşturulan etkilerin baskısıyla hareket etmekte olduklarını farkına varamamanın da güçsüzlüğünü yaşamaktadırlar¹²⁹.

¹²⁶ArmandMattelart, *Advertising International: The Privatization of Public Space*, London: Routledge, 1991, s. 152.

¹²⁷http://www.bkm.com.tr/istatistik/pos_atm_kart_sayisi.asp, Erişim tarihi: 15.12.2013.

¹²⁸<http://www.bkm.com.tr/donemsel-bilgiler.aspx>, Erişim Tarihi: 15.12.2013.

¹²⁹ErichhFromm, *Çağdaş Toplumların Geleceği*, çev. Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2004, ss. 80, 89.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİŞİSEL VERİLER VE ULUSLARARASI KORUMA MEKANİZMALARI

III.I. KİŞİSEL VERİ / KİŞİSEL BİLGİ

Kişi 'Bu veriler ne için kullanılacak?' sorusunu sormadığı sürece, güçsüzler kendilerini savunamazlar.

Ursula Franklin

Telekomünikasyon Sektöründe Kişisel Bilgilerin İşlenmesi ve Gizliliğinin Korunması Hakkında Yönetmeliğin 3. Maddesinde Kişisel Veri şu şekilde tanımlanmıştır: "Tanımlanmış ya da doğrudan veya dolaylı olarak, bir kimlik numarası ya da fiziksel, psikolojik, zihinsel, ekonomik, kültürel ya da sosyal kimliğinin, sağlık, genetik, etnik, dini, ailevi ve siyasi bilgilerinin bir ya da birden fazla unsuruna dayanarak tanımlanabilen gerçek ve/veya tüzel kişilere ilişkin herhangi bir bilgi"¹³⁰.

Kişisel verilerin korunmasına temel teşkil eden, Avrupa Birliği Direktifinde de (95/46/EC), benzer bir hüküm bulunmaktadır. Buna göre kişisel veriler; "belirli veya belirlenebilir gerçek kişilere ait bütün bilgileri ifade eder" denilmektedir ve bu direktifin amacı için kişisel veri ile şu kastedilecektir: "Fiziksel, fizyolojik, zihinsel, ekonomik, kültürel veya sosyal kimliğine özel bir veya birden fazla faktöre veya bir kimlik numarasına atıf başta olmak üzere doğrudan veya dolaylı olarak tespit edilebilen bir tespit edilebilir kişi; tespit edilmiş veya tespit edilebilir gerçek kişiye (veri öznesi) ilişkin herhangi bir bilgi"¹³¹.

¹³⁰ http://tk.gov.tr/mevzuat/yonetmelikler/dosyalar/Kisisel_Bil_Yon_06_02_04.pdf, Erişim Tarihi: 14.12.2013

¹³¹ 95/46/EC Sayılı Yönerge, m. 2. http://www.ihop.org.tr/dosya/coe/EC_DIRECTIVE_95_46_Kisisel_Veriler.pdf, Erişim Tarihi: 14.12.2013

Kişisel Nitelikli Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Şahısların Korunmasına Dair Sözleşme'nin 2. Maddesinin "a" bendinde Kişisel Nitelikli Veriler: "kimliği belirtilen veya belirtilebilen gerçek kişiyle ilgili tüm bilgileri ifade eder" şeklinde tanımlanmaktadır¹³².

Bu maddelerde belirlenen unsurlar ışığında bakıldığında kişisel veriler; "belli bir kişi hakkındaki tüm bilgiler" olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda adı, soyadı, doğum tarihi ve doğum yeri gibi bireyin sadece kimliğini ortaya koyan bilgiler değil; telefon numarası, motorlu taşıt plakası, sosyal güvenlik numarası, pasaport numarası, özgeçmiş, resim, görüntü ve ses kayıtları, parmak izleri, genetik bilgiler, IP adresi, e-posta adresi, cihaz kimlikleri, hobiler, tercihler, etkileşimde bulunulan kişiler, grup üyelikleri, aile bilgileri gibi kişiyi doğrudan veya dolaylı olarak belirlenebilir kılan tüm veriler, kişisel veri kapsamındadır.¹³³

Gözetleme ve kişisel veri arasında bir bağ kurulacak olursa; gözetleme, bireylere odaklanmış dikkat ve özellikle de belli amaçlar doğrultusunda kişisel veriler toplamak ile ilgilidir¹³⁴. Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere, kişisel verileri toplayan kurumlar bu işi 200 yıldır oy kullananları, doğumları, ölümleri, evlilikleri, üyeleri kaydetmek ve mal mülk işlemlerini takip etmek amacıyla yapagelmektedirler. Ancak bilgisayarların gelişiyile birlikte kişisel veri kavramı farklı boyutlar kazanmıştır. Sabahki ilk telefon aramasından, kafanızın üzerinde sokakta duran kameraya, banka makinesindeki retina tarayıcısına, bilgisayardaki iz sürme "cookie"sine, ofis anahtarındaki barkoda, otomatikleştirilmiş otoban ücretine, cep telefonu bağlantılarına, dükkandaki kameraya, istasyona ve nihayet gecenin sonu olan bara kadar gözetleme, insan bedenine daha önce hiç olmamış bir şekilde sızmış durumdadır¹³⁵.

¹³²http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_108.htm

¹³³ Başbakanlık Devlet Denetleme Kurulu, "Denetleme Raporu", "*Kişisel Verilerin Korunmasına İlişkin Ulusal ve Uluslararası Durum Değerlendirmesi İle Bilgi Güvenliği ve Kişisel Verilerin Korunması Kapsamında Gerçekleştirilen Denetim Çalışmaları*", Sayısı: 2013 / 3, Kasım 2013, s. 778.

¹³⁴ Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e., s. 112.

¹³⁵A.g.e., s. 111.

Bu noktada asıl soru Şu olmalıdır ki; bütün bu gözetleme yoluyla elde edilen kişisel bilgileri kim istiyor? Bunlar arasında; seyahat acenteleri, polis istasyonları, valilik binaları, süpermarketler, hastaneler, telefon Őirketleri gibi buna benzer yerleri saymak mümkündür. Bu tarz yerler için bu bilgiler, özellikle riski hesaplayabilmek ve yönetebilmek için önem arz etmektedir. İşte bu yüzden bu kuruluşlar, gözetlenen kişilerin ne yapıp ne söylediğine değil, daha da önemlisi, bundan sonra ne yapıp ne söyleme eğiliminde olduklarını bilmek isterler. Onların tahminleri, beklentisel davranıŐa ve engelleyici hareketler yapmalarına imkan tanıyacak simülasyonlar üzerine kurulmaktadır¹³⁶.

Kişisel verilerin en çarpıcı şekilde deşifre edildiği yer ise İnternet'tir. İnternet kullanıcılarının kişisel verileri, arama motorları üzerinden pazarlanmaktadır. 13-25 arasındaki tüm yaŐ gruplarıyla ilgili veri, yasal olarak kontrol edilmeyen veri tabanlarında toplanır. Yeni teknolojiler ve gizlilik konusunda uzman olan bir avukatın belirttiği gibi: "Web siteleri, topladıkları verilerle ilgili belirli kurallara, özellikle AB ve ABD arasında müzakere edilen SafeHarbor İlkeleri'ne uymayı kabul ettiklerini söylediler. Öte yandan özellikle Şimdi, gizliliği koruyacak gerçek bir mevzuatın olmadığı, vergi cenneti ile birlikte "vergi cennetleri"nin ortaya çıktığı yerde hiçbir mahkeme, verilerin uygunluğunu denetleyecek araçlara sahip değildi".¹³⁷

III.II. KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI HAKKI İLE İLGİLİ ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

Kişisel verilerin korunması, insan onurunun korunmasının bir uzantısıdır. Bu sebeple kişisel verilerin korunması hakkı, bu verilerin işlenmesi sırasında, birey hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, temel insan hak ve özgürlükleri arasında yer alan kişisel verilerin korunması hakkı, insanın şahsiyetinin korunması, hukuk devleti ilkesi ve demokrasinin derinlik kazanması açısından hayati öneme sahiptir. Bu hak, son kırk yılda büyük önem kazanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte veri toplama ve bunları otomatik olarak

¹³⁶A.g.e. s. 112.

¹³⁷ V. Dufief, "Unemutationquigomme la frontiéreentrevieprivée et viepublique", Dossier, *Le Monde (Economie)*, (27 Kasım 2007) : III. 'den aktaran Mattelart, a.g.e., s. 285.

işleme kapasitesinde büyük artış yaşanmıştır. Bu artışa dayalı olarak kişilerin özel hayat mahremiyet alanı daha savunmasız bir hale gelmiştir. Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda aşağıda sayılacak olan hususlar, kişilerin mahremiyet alanını önemli derecede daraltmış ve kişisel verilerin korunması ihtiyacını en üst noktaya taşımıştır:¹³⁸

- *Geleneksel yöntemlerle mümkün olmayan çok sayıda verinin toplanabilmesi,*
- *Daha önce dağınık yapılarca toplanan ve birbirinden ilişkisiz şekilde tutulan pek çok verinin merkezi olarak bir araya getirilmesi,*
- *Verilerin ileri teknolojik imkanlarla ve veri eşleştirme (datamatching) ve veri madenciliği (datamining) gibi tekniklerle analize tabi tutulmak suretiyle, veriden yeni veriler üretme kapasitesinin artması,*
- *Verilere erişim, paylaşım ve transferin kolaylaşması ve maliyetinin düşmesi,*
- *Kişisel verilerin ticari işletmeler için kıymetli bir varlık ve ticari meta niteliği kazanması neticesinde özel sektör unsurlarınca yaratılan risklerin daha yaygın ve önemli boyutlara ulaşmış olması,*
- *Yabancı ülke istihbarat birimlerinin, terör ve suç örgütlerinin kişisel verileri ele geçirme veya bu sistemlere zarar verme yönündeki faaliyet ve saldırılarının artması,*
- *Banka ve kredi kartı dolandırıcılıkları başta olmak üzere, kişisel verileri hedef alan veya bunlar kullanılmak suretiyle işlenen suç olaylarının artması.*

Ülkeler, teknolojik ve demokratik gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak, 1970'lerden itibaren kişisel verilerin korunmasına yönelik kanuni düzenleme ve kurumsal yapıları oluşturma yönünde önemli adımlar atmaya başlamışlardır. Kişisel verilerin korunması alanındaki öncü düzenlemeyi yapan ülke, 1973 Veri Kanunu ile İsveç olmuştur. Günümüzde kişisel veri koruma kanununa sahip ülke sayısı 99'a ulaşmıştır¹³⁹.

Ancak kişisel verilerle ilgili güvenlik sorunları yalnızca ulusal düzeydeki araçlarla çözümlenememektedir. Bu durumun birkaç sebebi vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, bilgilerin serbest dolaşımı tartışmaları çerçevesinde, internetin gelişerek haberleşme maliyetlerinin düşmesi ve bu sebeple kişisel verilerin sınır ötesine

¹³⁸ Başbakanlık Devlet Denetleme Kurulu, a.g.e., ss.778-779.

¹³⁹ A.g.e., s. 779; Ayrıca Telekomünikasyon Sektöründe Düzenleme ve Denetleme Uygulamaları olan bazı devletler: Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere (OFCOM), Yunanistan (EETT), İtalya (AGCOM), İrlanda (COMREG), Fransa (ARCEP), Almanya (BNetzA), Japonya, Rusya.

iletiminin artmasıdır. Bu artışa paralel olarak, 1983'te geliştirilen ve günümüzde veri işletim sistemleri olarak bilinen uluslararası veri bankalarının sayısı ve kapasitesi artmaya başlamıştır. Veri bankalarında tutulan kişisel veriler, verinin uluslararası alanda korunması, toplanması, işlenmesi ve yayılmasına ilişkin kanunların uygulanmasında işbirliğini ve ülkelerin ortak hukuki zeminde buluşmasını gerektirmektedir¹⁴⁰.

Kişisel verilerin korunması konusunda uluslararası düzenlemeleri gerekli kılan bir diğer sebep ise uluslararası veri iletiminde ülkelerin maliyetlerde ortak hareket ederek tasarrufa gitme kolaylığının mümkün olmasıdır. Ülkeler, veri işleme ile ilgili yasal düzenlemelerin dikkate alınmadığı bölgelerin yaratılmasının engellenmesi ve verinin aktığı alanlarda da en azından kendi düzenlemelerine yakın bir koruma düzeyinin sağlandığından emin olmak konusunda hemfikirdirler¹⁴¹. Bu nedenler bağlamında; OECD, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği gibi uluslararası birçok kuruluş ve birlikler, üyelerinin mahremiyet koruma alanında daha etkin politikalar belirleyebilmeleri ve düzenlemeler yapabilmelerini teşvik edici çalışmalar yapmışlardır.

III.II.I. OECD

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), 23 Eylül 1980 tarihli Mahremiyetin Korunması ve Kişisel Verilerin Sınır Ötesi Akışına İlişkin Rehber İlkelerine yönelik Konsey Önerisi uyarınca, "Mahremiyetin Korunması ve Kişisel Verilerin Sınır Ötesine İletişimi Hakkında Rehber İlkeler"i (kısa adıyla Mahremiyet Rehber İlkeleri) kabul etmiştir. Mahremiyet Rehber İlkelerinde yer alan sekiz temel prensip şunlardır¹⁴²:

¹⁴⁰ Dilek Yüksel Civelek, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, "Kişisel Verilerin Korunması ve Bir Kurumsal Yapılanma Önerisi", Yayın No. 2821, Nisan 2011, s. 59.

¹⁴¹A.g.e., s. 59.

¹⁴²<http://oecdprivacy.org/#principles>, Erişim Tarihi: 03.01.2014.

1. Sınırlı Bilgi Toplama İlkesi (Collection Limitation Principle)

Kişisel verilerin toplanmasında belirli sınırlamalar olmalıdır. Hukuka uygun sebepler ve araçlarla veri toplanırken, veri sahibi toplama konusunda bilgilendirilmeli ve bilinçli rızası alınmalıdır.

2. Veri Kalitesi İlkesi (Data Quality Principle)

Kişisel veriler, kullanılacakları amaç ile ilgili olmak şartıyla mümkün olduğunca doğru, tam ve güncel olmalıdır.

3. Amaca Özgünlük İlkesi (Purpose Specification Principle)

Kişisel verilerin toplanma amacı belirlenmeli ve bu veriler sadece belirlenen amaç için kullanılmalıdır. Kullanım amacı, verinin toplandığı zamandan sonraki bir tarihte değişiyorsa veya yeni amaca uygun olarak veri işleme faaliyetinin veri sahibine zarar verme ihtimali varsa, veri sahibi kişi bilgilendirilmelidir.

4. Kullanım Sınırlaması İlkesi (Use Limitation Principle)

Toplanan veriler, amaca özgünlük prensibi ile belirlenen amaçlar dışında yayılamaz, bulundurulamaz veya başka amaçlarla kullanılamaz. Kullanım sınırlamasının istisnaları:

- a) veri sahibinin bilinçli rızası; ya da
- b) kanuna dayalı yetkidir.

5. Güvenlik Önlemleri İlkesi (Security Safeguards Principle)

Toplanan veriler kayıp, yetkisiz erişim, zarar verme, değiştirme, kullanma, açıklama gibi potansiyel tehlikelere karşı makul güvenlik tedbirleri ile korunmalıdır.

6. Açıklık İlkesi (Openness Principle)

Kişisel verilerle ilgili gelişmeler, uygulama ve politikalar hakkında genel bir açıklık ilkesi bulunmalı; kişilere kendileri ile ilgili veri barındıran kurum ve kuruluşların bu gizlilik politikalarına kolaylıkla erişebilme hakkı sağlanmalıdır.

7. Bireyin Katılımı (Individual Participation Principle)

Veri öznesinin rızası olmaksızın veriler erişilebilir hale getirilmemeli ve açıklanmamalıdır. Bununla birlikte veri sahibinin;

- a) veri kontrolörünün kendisi ile ilgili veriye sahip olup olmadığı hakkında bilgi alma hakkı,
- b) kendisiyle ilgili veri konusunda kontrolör ile
 - Makul bir süre içinde,
 - Ölçülü bir ücret mukabilinde,
 - Makul bir şekilde,
 - Açık ve anlaşılabilir araçlarla irtibata geçme hakkı sağlanmalıdır.
- c) Yukarıdaki (a) ve (b) bentlerinde yazılı gerekçelerle yapılan bir başvuru reddedilmişse buna karşı itiraz etme hakkı,
- d) İtiraz kabul edilirse verinin silinmesi, değiştirilmesi veya düzeltilmesini isteme hakkı temin edilmelidir.

8. Hesap Verebilirlik İlkesi (Accountability Principle)

Veri öznelerinin veri toplayıcılarına karşı yukarıdaki ilkeler çerçevesinde hesap sorabilmeleri mümkün olmalıdır.

Mahremiyet Rehber İlkelerinden sonra, OECD üye ülke bakanları tarafından, 11 Nisan 1985 yılında, “Sınır Ötesi Veri Akışları” ile ilgili bir bildiri kabul edilmiştir¹⁴³. Daha sonra 7-9 Ekim 1998 yılında Ottawa’daki Bakanlar Konferansında ise, global ağlarda mahremiyetin korunması taahhüdü ile bu alanda

¹⁴³ OECD, “Declaration on Transborder Data Flows”, Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.oecd.org/internet/ieconomy/declarationontransborderdataflows.htm>

gelecekte yapılacak çalışmaları içeren bir bildiri OECD tarafından kabul edilmiştir¹⁴⁴.

III.II.II. Avrupa Konseyi Tarafından Kabul Edilen 109 Sayılı Sözleşme

Avrupa Konseyi tarafından, 28 Ocak 1981 yılında Strasbourg’da imzaya açılan “Kişisel Nitelikli Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Şahısların Korunmasına Dair Sözleşme” başlığını taşıyan belge, veri koruma alanındaki ilk uluslararası hukuk belgesi olarak kabul edilmektedir¹⁴⁵. 1 Ekim 1985 yılında yürürlüğe giren sözleşmeyi Türkiye, imzaya açıldığı gün olan 28 Ocak 1981 tarihinde imzalamış olmasına rağmen; hala onaylayarak iç hukukta geçerli hale getirmemiştir.

“Verilerin niteliği” başlığını taşıyan Sözleşmenin 5. Maddesine göre otomatik bilgi işleme konu teşkil eden kişisel nitelikli veriler¹⁴⁶:

- *Meşru ve yasal yoldan elde edilmeli ve işleme tabi tutulmalıdır;*
- *Belli ve meşru amaçlar için kaydedilmeli ve bu amaca aykırı şekilde kullanılmamalıdır;*
- *Uygun ve elverişli olmalı ve kaydedildikleri amaca göre aşırı olmamalıdır;*
- *Doğru ve icabında güncel olmalıdır;*
- *İlgili kişilerin kimliklerini belirtecek bir biçim altında ve kaydedildikleri nihai amaç için gerekli görülen süreyi aşmayacak bir süre için muhafaza edilmelidir.*

Ayrıca “Özellikli Veri Kategorileri” başlığını taşıyan sözleşmenin 6. Maddesinde ise; “iç hukukta uygun güvenceler sağlanmadıkça, ırk menşeyini, politik düşünceleri, dini veya diğer inançları ortaya koyan kişisel nitelikteki veriler ve ceza mahkumiyetleri, otomatik bilgi işlemine tabi tutulamazlar” hükmü yer almaktadır.

¹⁴⁴ OECD, “Ministerial Declaration on the Protection of Privacy of Global Networks”, Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/1840065.pdf>

¹⁴⁵ Sözleşmenin Türkçe metni için bkz: http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_108.htm.

¹⁴⁶ http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_108.htm. Erişim tarihi: 04.01.2014.

Öte yandan Sözleşmede, 8. maddede yer alan “Ek Güvenceler” ile, kişi bakımından da bir takım güvenceler sağlanmaktadır. Bu güvenceler şöyle sıralanmıştır:

- Kişisel nitelikteki verilerin otomatik işleme tabi tutulduğu fişiyelerin mevcudiyetini, temel amaçlarını, fişiye yöneticinin kimliğini ve mutat ikametgahı ile esas müessesesini öğrenmek;
- Makul aralıklarla ve süreye bağlı olmaksızın veya aşırı masrafa girmeden kendisi ile ilgili kişisel nitelikteki verilerin otomatik fişiyede bulunup bulunmadığının teyidini yaptırmak ve bu bilgilerin anlaşılır bir biçim altında bildirilmesini sağlamak;
- Gerekli olan durumlarda, bu verileri düzelttirmek veya bunların, bu sözleşmenin 5. ve 6. maddelerinde belirtilen temel ilkelere işlerlik sağlayan iç hukuk hükümlerinin ihlali suretiyle işleme tabi tutulması hallerinde, söz konusu verileri sildirmek;
- Teyit talebinin veya bildirim, düzeltme veya silme talebinin yerine getirilmemesi halinde kanun yoluna başvurma hakkından yararlanmak.

Türkiye’nin de bir an önce bu sözleşmeyi onaylayarak iç hukukuna uyumlaştırması, kişisel verilerin güvenliği açısından ülkemize fayda sağlayacaktır.

III.II.III. Birleşmiş Milletler

İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı olarak işleneceği üzere, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 12. Maddesinde; Medeni ve Siyasi Haklar Hakkında Uluslararası Sözleşme’nin 17. Maddesinde mahremiyet ve özel hayatın gizliliği hakkı güvence altına alınmıştır.

Kişisel verilerin korunması ile ilgili ise; BM 14 Aralık 1990 yılında, “Bilgisayarla İşlenen Kişisel Veri Dosyaları Hakkında Yönlendirici İlkeler” başlığını

taşıyan bir tavsiye kararı yayımlamıştır¹⁴⁷. Sözleşmede kişisel verilerin korunmasına ilişkin yer alan ilkeler şu şekilde ayrıntılandırılmıştır:

- **Yasallık ve Dürüstlük (Principle of Lawfulness and Fairness)**

Kişisel veriler, kanuna aykırı ve dürüst olmayan yollarla toplanmamalı ve toplanış amacına aykırı olarak kullanılmamalıdır.

- **Doğruluk (Principle of Accuracy)**

Toplanan verilerin doğruluğu kontrol edilmeli, eksiksiz olarak saklanmalı ve güncellenmelidir.

- **Amacın Belirli Olması (Principle of the Purpose-Specification)**

Kişisel verilerin hangi amaçla toplandığı başlangıçta kesin olarak belirlenmeli ve amaç bütün ilgililere açık olarak bildirilmelidir.

- **İlgili Kişilerin Erişme Hakkı (Principle of interested-person Access)**

Kişisel veri ile ilgili kişi, kimliğini kanıtlamak koşulu ile kendisi hakkında toplanan bilgilerin ne gibi bir işleme tabi tutulduğunu öğrenebilmelidir.

- **Ayrımcılıktan Kaçınma (Principle of non-discrimination)**

Kişinin etnik kökeni, ırkı, dini veya felsefi inançları ile ilgili bilgiler ancak yasanın izin verdiği haklı ve gerekli durumlarda toplanmalıdır.

- **İstisna Koyma Yetkisi (Power to make exceptions)**

Ulusal güvenliği, kamu düzenini, halk sağlığını, genel ahlakı korumak veya diğer kişilerin hak ve özgürlüklerine zarar vermemek amacıyla, görevli makamlara bilgi alma yetkisi tanınabilir.

- **Güvenlik (Principle of Security)**

¹⁴⁷ United Nations, “Guidelines Concerning Computerized Personal Data Files”, 1990. Orijinal metni için bkz: <http://www.refworld.org/docid/3ddcfaac.html>.

Kişisel verilerin toplanması, saklanması ve işlenmesi ile görevli bütün kurum ve kişiler bu verilerin doğal afetler ve kazaların vb. yaratacağı tehlikelere karşı korunması için her türlü önlemi almalıdırlar.

- **Denetim Ve Yaptırım (Supervision and Sanctions)**

Kişisel verilerin korunması ile ilgili düzenlemelerde öngörülen ilke ve kuralların uygulanması, önlemlerin alınması ve gerekli denetimlerin yapılması sorumluluğu tarafsız, yetkin ve adil bir makama verilmelidir.

III.II.IV. Dünya Ticaret Örgütü

Takdir edileceği üzere mahremiyet ve veri koruma alanı insan hakları ile ilgili bir konudur. Bu nedenle Dünya Ticaret Örgütü'nün bu alanda uluslararası bağlayıcılığı olan çalışmaları bulunmamaktadır. Ancak Hizmet Ticareti Genel Anlaşması¹⁴⁸'nin (General Agreement on Trade In Services) 14. Maddesinde üye ülkelerin; "...kişisel verilerin işlenmesi ve yayılmasında bireylerin mahremiyetinin ve bireysel kayıt ve hesapların güvenilirliğinin korunması..." için gerekli tedbirleri alabileceği hükme bağlanmaktadır.

III.II.V. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin veri koruma alanına ilişkin temel hukuki belgelerini şu şekilde sıralamak mümkündür¹⁴⁹;

- Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Bu Verilerin Serbest Dolaşımı Hakkında Bireylerin Korunması Hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konseyin 95/46/AT Sayılı Direktifi¹⁵⁰ (Veri Koruma Direktifi)
- 2001/497/AT Sayılı Komisyon Kararı

¹⁴⁸ Sözleşmenin Türkçe metni için bkz: <http://www.antimai.org/ys/gatsandlasma.htm>

¹⁴⁹ Civelek, a.g.e., s. 71.

¹⁵⁰ Orijinal metni için bkz: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:en:HTML>

- 45/2001 Sayılı Kişisel Verilerin Topluluk Kurum ve Kuruluşları Tarafından İşlenmesi Bağlamında Bireylerin Korunması ve Bu Verilerin Serbest Dolaşımı Hakkında Tüzük¹⁵¹
- 2004/915/AT sayılı ve 2001/497/AT sayılı kararları değiştiren Komisyon Kararı
- 97/66/AT sayılı Telekomünikasyon Sektöründe Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Mahremiyetin Korunması Hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi¹⁵²
- Elektronik Haberleşme Sektöründe Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Gizliliğinin Korunması Hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konseyin 2002/58/AT sayılı Direktifi¹⁵³ (Elektronik Haberleşme ve Gizlilik Direktifi)
- 2006/24/AT sayılı¹⁵⁴ Kamu Elektronik Haberleşme Hizmetlerinin Sağlanması veya Kamu Haberleşme Ağları Çerçevesinde Üretilen veya İşlenen Verilerin Saklanması İlişkin 2002/58 sayılı Direktifi Değiştiren Direktif
- 92/242/AET sayılı Konsey Kararı
- 2005/222/JHA sayılı Konseyin Çerçeve Kararı¹⁵⁵
- Avrupa Parlamentosu ve Konseyin 460/2004 sayılı Tüzüğü¹⁵⁶

¹⁵¹ Orijinal metni için bkz:

http://ec.europa.eu/justice/policies/privacy/docs/application/286_en.pdf

¹⁵² Orijinal metni için bkz: [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997L0066:EN:HTML)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997L0066:EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997L0066:EN:HTML)

¹⁵³ Orijinal metni için bkz: [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:201:0037:0037:EN:PDF)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:201:0037:0037:EN:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:201:0037:0037:EN:PDF)

¹⁵⁴Orijinal metni için bkz: [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:105:0054:0063:EN:PDF)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:105:0054:0063:EN:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:105:0054:0063:EN:PDF)

¹⁵⁵ Orijinal metni için bkz: [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:069:0067:0071:EN:pdf)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:069:0067:0071:EN:pdf](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:069:0067:0071:EN:pdf)

¹⁵⁶ Orijinal metni için bkz: [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R0460:EN:HTML)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R0460:EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R0460:EN:HTML)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI VE ELEKTRONİK GÖZETİM

IV.I.MAHREMİYETİN TANIMI VE BOYUTLARI

Yirminci yüzyılda, gözetleme uygulamaları ve sistemlerinin emsalsiz büyümesi ve buna paralel olarak enformasyon teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, bireyin mahremiyetine dönük endişelerin artmasına neden olmuştur. Sennet'in "Kamusal İnsanın Çöküşü" adlı kitabında öngördüğü üzere bu teknolojiler, "kamusal yaşam fikrine son verilmesini sağlayan araçlardır¹⁵⁷". İnsanlar kamusal ve özel alan ayrımı gözetilmeksizin, elektronik veri toplama ve dijital karşılaştırma teknikleri aracılığıyla her an gözetlenebilir hale gelmişlerdir. Üstelik bugün, denetim kültürleri yalnızca devlet kurumları ve büyük şirketlerin bulaştığı bir mesele değildir. Gündelik hayattaki pek çok sıradan insan risk ve bunun çözümü konusunda benzer davranışlara yönelmektedir. Küçük çocuk sahibi olan ebeveynler bakıcıların çocuklara nasıl davrandıklarını izleyebilmek için 'dadı kamerası' gibi karmaşık sistemlere başvurumaktadırlar. Dahası, ebeveynler kendi çocuklarını izlemek için gittikçe daha fazla gözetim teknolojilerine yönelmeye başlamıştır. Bunun için ise, küresel konumlama sistemi (GPS) özelliğine sahip cep telefonları tercih edilmektedir. Bu teknoloji sayesinde ebeveynler, gençlerin nerede olduklarını, otobanda kaç km hızla gittiklerini kolaylıkla kontrol edebilmektedirler¹⁵⁸.

Artık bireylerin gözetlenebilmesi için "seçkin insan" statüsüne ihtiyaçları yoktur. Lyon'un "gözetlenen toplum" kavramıyla ifade etmeye çalıştığı gibi, somutlaştırılmış gözetleme, toplumsal olarak yayılmaktadır. Gözetleme tecrübesinin en yoğun olduğu kent yaşamının artan ağırlığı, sıradan insanların gözetim altında tutulmasına olanak sağlamıştır. Kent yaşamı içerisinde yer alan bireyler, başkalarını izleyebilecek ve başkaları tarafından izlenebilecek konuma gelmişlerdir. Kent yaşamının yararlarına karşılık, bu yararlarından faydalanabilmek için özel yaşamın bir

¹⁵⁷Sennett, a.g.e., s. 352.

¹⁵⁸ Lyon, *Gözetim Çalışmaları*, a.g.e., s. 29.

kısının feda edilmesine göz yummak durumunda kalınmaktadır. Çünkü elektronik veri toplama ve dijital karşılaştırma teknikleri, geçmişte kullanılan veri toplama tekniklerinden çok daha güçlüdür¹⁵⁹.

Toplumların, makul olan her alanında gözetleme o kadar yayılmaktadır ki, güvenliğin ihlalinin oluşması ve kişisel bilgilerin kamu alanına yayılması sürpriz değildir. Bireysel detayların işlem görmesi söz konusuysa, bu durumda herkesin aklına kolayca gelebilecek bir konu vardır; “Mahremiyet”¹⁶⁰. Bu bölümde öncelikle bir hak olarak mahremiyet başlığı altında bazı insan hakları kavramlarına yer verilecek, sonra mahremiyetin tarihsel arka planı perspektifinde mahremiyetin eskiden ve hala bağlı olduğu kamusal ve özel alan arasındaki ayrıma değinilecek, daha sonra ise mahremiyet konusundaki farklı tanımlara ve çeşitlerine yer verilerek gözetim toplumunun temel sorunsalı olarak mahremiyet açıklanmaya çalışılacaktır.

Samuel D. Warren ve Louis D. Brandeis tarafından 1890 tarihinde kaleme alınan “The Right to Privacy¹⁶¹” (Mahremiyet Hakkı) başlıklı makale, “Mahremiyet Hakkı” alanında otorite kabul edilmektedir. Warren ve Brandeis, bireyin şahsiyetinin ve mülkiyetinin tam korumaya sahip olması prensibinin common law kadar eski olduğuna işaret etmektedir. Fakat zaman zaman bu korumanın kesin mahiyetinin ve kapsamının yeniden tanımlanması gerekli görülmüştür. Onlara göre; siyasi, sosyal ve ekonomik değişiklikler, yeni hakların tanınmasını zorunlu kılmaktadır ve common law, sürekli dinamizmi ile, toplumun yeni istemlerini karşılar hale gelmektedir. Bu sebeple, çok erken dönemlerde hukukun sadece yaşama ve mülkiyete fiziksel müdahalelere, başkasının arazisine zorla/*vi et armis* girmelere/*trespasses* bir giderim sağladığını ileri sürmektedirler. Daha sonra “yaşam hakkı”nın, kişiyi çeşitli biçimleriyle müessir fiilden/*battery* korumaya hizmet ettiğine vurgu yapmaktadırlar. Dönemin özgürlük anlayışı, fiili sınırlamadan/yasaklamadan arı olmaya işaret ederken; mülkiyet hakkı bireyin toprakları ile büyük baş hayvanları korumayı kapsamaktaydı. Onlar daha sonra, kişinin tinsel doğası, duyguları ve aklının

¹⁵⁹Mitchell, a.g.e., s. 159.

¹⁶⁰ Lyon, *Gözetlenen Toplum*, a.g.e., s. 16.

¹⁶¹Samuel D. Warren, Louis D. Brandeis, “The Right to Privacy”, *Harvard Law Review*, Vol. 4, No. 5, 1890, <http://www.english.illinois.edu/-people-/faculty/debaron/582/582%20readings/right%20to%20privacy.pdf>

tanındığına vurgu yapmaktadırlar. Zamanla bu hukuki hakların kapsamının genişlediğine vurgu yapan Warren ve Brandeis şöyle devam etmektedir: “ve şimdi yaşam hakkı, yaşamdan zevk alma, - yalnız bırakılmaya hak/*right to be let alone* anlamına gelmektedir; özgürlük hakkı kapsamlı medeni hakların kullanımını güvence altına almaktadır; ve “mülkiyet” terimi sahipliğin her biçimini manevi, maddi içerir hale gelmiştir¹⁶².

Warren ve Brandeis’e göre hukuk kaçınılmaz olarak gelişmiştir ve buna paralel olarak zamanla “zararlı fiiller hukuku/rahatsızlık hukuku/*law of nuisance*” gelişmiştir. Böylece, insan duygularına saygı kişisel dokunulmazlıkların kapsamını bireyin fiziksel varlığının ötesinde bir boyuta ulaştırmıştır. Daha sonraları ise iftira ve karalama hukuku/*law of slander and libel* ortaya çıkmıştır. Maddi mallar üzerinde mülkiyetten/*corporeal property* maddi olmayan haklar/manevi haklar/*incorporeal rights* doğmuştur ve sonra, aklın ürünleri ve işlemleri ile yazın/edebiyat ürünleri ve sanat, firma değeri/*goodwill*, ticari sırlar ve markalar gibi gayri maddi mallar üzerinde mülkiyetin/*intangible property* kapsamlı alanı oluşmuştur¹⁶³.

Warren ve Brandeis’e göre, uygarlığın gelişmesi ile birlikte oluşan yoğun zihinsel/entelektüel ve duygusal hayat ve duyarlıklar, kişiye şunu açık etmiştir ki: “sadece hayattaki acının, zevkin bir kısmı ve kazancı maddi şeyler içerisinde. Düşünceler, duygular ve duyarlıklar hukuken tanınmayı gerektirdi, ve common law’u karakterize eden harika gelişim kapasitesi yargıçların, yasama organının müdahalesi olmaksızın gerekli korumayı sağlamalarını mümkün kıldı¹⁶⁴.

Warren ve Brandeis, yeni icatlar ve iş yöntemlerinin, kişinin korunması ve bireye Yargıç Cooley’in “yalnız bırakılmaya” / *to be let alone* hak diye adlandırdığı hakkın sağlanması için atılması gereken bir sonraki adıma dikkati çektiğini belirtmektedir. Onlara göre, ansızın çekilmiş fotoğraflar ve gazete işletmeleri, özel hayatın ve aile hayatının kutsal alanına tecavüz etmiştir. Onların ifadesiyle; sayısız

¹⁶²Warren ve Brandeis, a.g.e.

¹⁶³Warren ve Brandeis, a.g.e.

¹⁶⁴Warren ve Brandeis, a.g.e.

mekanik alet, “tuvalette fısıldanan şey damdan ifşa edilecektir” tahminini doğrulamaktadır¹⁶⁵.

Warren ve Brandeis’e göre basın, görgü kurallarının/edep ve nezaketin kesin sınırlarını her yönden aşmaktadır. Onlara göre dedikodu artık endüstrinin ve yüzüzlüğü/küstahlığın izlediği bir ticaret haline gelmiştir. Warren ve Brandeis, gelişen uygarlığa bağlı hayat yoğunluğu ve karmaşıklığının, dünyadan bir miktar geri çekilmeyi gerekli kıldığına vurgu yapmaktadır. Onlara göre kişi kültürün arıtılmış etkisi altında aleniyete karşı çok daha fazla duyarlı hale gelmiştir, dolayısıyla yalnız başına olma/yalnızlık ve mahremiyet kişi için daha esaslı hale gelmiştir.

Mahremiyet, temel bir “hak” ve “özgürlük”tür.

Hem bir şey yapma veya etme anlamında pozitif yükümlülükleri kapsayan mahremiyet hakkı, beraberinde bir şeyi yapmaktan veya etmektен kaçınma anlamında negatif yükümlülükleri de kapsamaktadır. Bu bağlamda mahremiyet, sadece diğerlerinin müdahalesinden muaf olma hakkını değil; aynı zamanda, bazı şartların varlığı halinde bir kimsenin özel hayatını yaşamasına yardım etme yükümlülüğünü de içermektedir¹⁶⁶.

İnsan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak “mahremiyet hakkı”, modern devlette bireysel özgürlüklerin teminatıdır. Bu bağlamda mahremiyet hakkı, ne sadece bir kimsenin özel ve aile hayatının saygı görmesi, ne de yalnızca kişisel bilgi üzerinde denetim ya da egemenlik hakkı anlamına gelir. Özel hayat, bir kimsenin fiziki ve ahlaki bütünlüğü üzerindeki mahremiyet iddiaları ve ilgileri kadar, onun kişiliğini geliştirme özgürlüğünü, başkalarıyla kişisel bilgiler kurma hakkını ve profesyonel iş yaşamına ilişkin etkinliklerini muhafaza etme yetkisini de içermektedir.

Mahremiyet olgusuna çok eski çağlardan beri rastlanmakla birlikte, günümüzdeki anlamıyla mahremiyet oldukça yeni, modern bir gelişmedir. Bu gelişmenin temelinde yer alan kamusal alan-özel alan ayrımı, tarihsel süreçte modern toplum aşamasında belirginlik kazanmıştır. Kültürel antropoloji literatürü de eski

¹⁶⁵Warren ve Brandeis, a.g.e.

¹⁶⁶GraemeLaurie, *LawandEthics of GeneticPrivacy*, New York: Cambridge UniversityPress, 2002, s. 249.

toplumlardan modern toplumlara geçiş sürecinde, gerek bireyler gerekse aile bireyleri bakımından mahremiyete yönelik fiziksel ve psikolojik fırsatların giderek artmakta olduğunu ortaya koymaktadır¹⁶⁷.

Modern ncesi veya geleneksel toplumsal yapılar da birey, kendisini mensubu bulunduğu toplumsal gruba göre tanımlamaktadır ya da diğerleri onu bu şekilde konumlandırmakta ve tanımlamaktadır. Böyle bir yapıda birey ya birinin kardeşi, oğlu, kızı, annesi veya kocasıdır ya da falanca köyden veya filanca kabiledendir. Geleneksel toplumsal yapılardaki bu şekildeki insan yaşamı tasarımı modernleşme ile birlikte son bulmaya başlamıştır. Hatta bu durum, modernleşme koşullarında bir kayıptan ziyade bir kazanç olarak görülerek geleneksel toplum yapısındaki bireyleri sınırlandıran hiyerarşilerin, değerlerin ve inançların alanından kurtulmayı sağladığı ve bireyin doğuşunu gerçekleştirdiği için olumlanır¹⁶⁸. MacIntyre'nin ifade ettiği gibi geleneksel toplumsal yapılardaki bu tanımlama her ne kadar modernleşme ile son bulmuş olsa da, günümüzde insanlar farklı şekillerde tanımlanmaya devam etmektedir. Bugün birey, toprakla ve devletle tanımlanmaktadır. Diğer bir taraftan birey, ırkla ya da dinle tanımlanmaktadır. Ayrıca, günümüzün bu tanımları geleneksel toplumlardaki kadar masum da değildir. Sadece bugünün anlayışına hizmet ettiği için önemlidir.

Taylor da, modern ağ öncesinde insanların, bireysel kimlik ve tanınmadan söz etmediklerini kaydeder. Bu durum, onların kimlikleri olmamasından veya tanınmaya ihtiyaç duymamasından değil, söz konusu kavramların o dönemde herhangi bir sorun olarak görülmemesinden kaynaklanmaktadır. Tanınmanın nemi, on sekizinci yüzyılın sonunda bireysel kimliğin yeni bir biçimde anlaşılmasıyla dönüşüme uğramış ve yoğunluk kazanmıştır. Artık bireyselleşmiş kimlikten, kişiye özgü kimlikten ve kişinin kendi içinde keşfettiği bir kimlikten söz edilmeye bařlanmıřtır¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Alan F. Westin, *Privacy and Freedom*, New York: Atheneum, 1967, s. 21.

¹⁶⁸ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde*, ev. Muttalip zcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 60,61.

¹⁶⁹ Charles Taylor, *ok kültürcülük*, ev. Yurdanur Salman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Habermas; kamusal alan-özel alan ayrımının temelinde Avrupa’da 13. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan kapitalizmin bulunduğunu düşünmektedir. Kamusal alana ilişkin “public”, “le public” ve “publicopinion” gibi sözcüklerin ancak 17. yüzyılın ortalarında ve 18. yüzyılda ortaya çıkabildiğini ifade eden Habermas, bu dönemde şekillenen kamusal topluluğun tiyatrolarda, müzelerde ve konserlerde olduğunu ileri sürmektedir. Habermas bu şekilde oluşan kamusallığı “burjuva kamusallığı” olarak nitelendirmektedir. Habermas’a göre, ekonomik ve kültürel etkinliklerin artmasıyla birlikte, saray memurları, hukukçular, hekimler, papazlar, profesör, öğretmen ve katiplerden halka kadar uzanan bir “tahsilliler” grubu kamusal bir topluluk haline gelmiştir. Daha sonra bunlara tacirlerin, bankacıların ve yayıncıların da katılımıyla bir “burjuva kamuoyu” oluşmaya başlamıştır. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte özel alan oluşmaya başlamış ve kamusal alan ayrıca ayırt edilebilir bir oluşum olarak bu özel alanın karşısına dikilmiştir¹⁷⁰.

Kamusal ve özel ayrımı, modern şehirler ve onların isimsiz, kişisel olmayan ilişkilerinin büyümesiyle çok alakalıdır¹⁷¹. Bu düşünceye paralel olarak Gürbilek, özel hayat ile kamu hayatı arasındaki dengenin on dokuzuncu yüzyılda bozulduğunu; özel hayatın kamu hayatından daha üstün bir alan olarak görülmeye başladığını, kamu hayatının ise bir göstermelik görevler alanı olarak ayrışmaya başladığını öne sürmektedir. 19. yüzyılda, “yerli” ve “yabancı” veya “biz” ve “diğerleri” şeklinde yapılan ayırım belirginleşmiş ve aile duygusal yaşamın merkezi haline gelerek kişiliğin geliştiği yere dönüşmüştür. Böylece şehir hayatı veya diğer bir ifadeyle kamu hayatı ile özel hayat birbirlerine mesafeli hale gelmiştir. İnsanların kendilerini kamu hayatından çekmeleriyle birlikte mahremiyetin gelişebilmesine uygun bir ortam oluşmuştur¹⁷².

Sennett de özel alanın kamusal alanı yok ettiğini savunanlar arasındadır. Sennett’e göre, 18. yüzyıl Avrupa’sında daha önce birbirlerini tanımayan kimselere düzenli olarak buluşabilecekleri ve iletişim kurabilecekleri bir mekan oluşturan

¹⁷⁰Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Mithat Sancar, Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.,ss. 85,90.

¹⁷¹Anthony Giddens, *Modernite ve Kimlik*, Cambridge: Polity Press, 1992, s. 152.

¹⁷²Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001.,ss. 59,60.

büyük şehirlerdeki yapı, 19. yüzyılda değişmeye başlamış ve kamusal hayat ile özel hayat arasındaki gerilim ve denge özel hayat lehine bozulmuştur. Buradan hareketle Sennett, modern şehir kültürü içinde kamusal hayatın önemini kaybederken mahremiyetin yükselişe geçtiğini ileri sürmektedir¹⁷³.

Sonuç olarak; Georges Duby'nin “Özel Hayatın Tarihi” adlı kitaba yazdığı önsöz özel hayatın duvarlarının nasıl yıkıldığını gözler önüne sermektedir:

Konut ile işyeri arasında, özel sosyalliğin ara uzamlarının solup gittiğini okur da görmüyor mu? Tarihin, içeri ile dışarı, kamu ile özel arasındaki ayrışmanın güçlü bir şekilde bağlı olduğunu gözler önüne serdiği erkek ile dişi arasındaki ayrışma, hızlı ve sarsıcı bir şekilde siliniyor; bu sürece okur da tanık olmuyor mu? Günümüzde teknolojinin baş döndürücü atılımı, özel hayatın nihai duvarlarını da yerle bir ederek, -dikkatli okunmadığı takdirde bireyi kısa zamanda muazzam ve dehşet verici bir bilgi bankası içindeki bir numaradan ibaret olmaya indirgeyecek- o devletçil denetim biçimlerini geliştirmekteyken, kişinin bizzatini özünü esirgemek için kafa yormanın ivedilik kazandığını okur da algılamıyor mu?¹⁷⁴

Mahremiyet kavramı, tarihsel ve kültürel olarak çeşitli anlamlara gelen tartışmaya açık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahremiyeti tanımlamak ve sınırlarını çizmek oldukça güçtür. Çünkü neyin “kamusal”, neyin “mahrem” olduğu sorusunun yanıtı karmaşık, kültürel ve tarihsel olarak görelidir. Örneğin Batılı toplumlarda belli “mahrem” türlerinin, sözgelimi, banyo kullanımı, maaş ve sairin önemli olduğu düşünülmektedir. Buna karşın, bazı ülkelerde “banyo” kullanımı daha az münzevilik gerektirmektedir ki; örneğin Hindistan kırsalında belli yörelerde banyo yoktur. Başka bir örnekle, Japonya gibi ülkelerde “maaş” batıya kıyasla daha “kamusal”dır. Sadece Batı'nın kendi içerisinde dahi mahremiyet tanımları; yalnız kalma hakkında, kişinin kendisi hakkındaki haberleşmeyi denetleme yeteneğine kadar çeşitlilik göstermektedir¹⁷⁵.

Konuya vakfedilmiş literatürün ürkütücü boyutlarına rağmen, terimin açık bir şekilde kabul edilmiş anlamı bulunmamaktadır. Victorian Hukuk Reformu Komisyonu (VictorianLaw Reform Comission), ‘İşyerinde Mahremiyet’ başlıklı son

¹⁷³ A.g.e., s. 118.

¹⁷⁴ Georges Duby, Philippe Aries, *Özel Hayatın Tarihi 1. Cilt: Roma İmparatorluğundan 1000 Yılına'nın Önsözü*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

¹⁷⁵ Lyon, *Gözetim Çalışmaları*, a.g.e., s. 249, 250.

bildirisinde şöyle demiştir:“Terim (mahremiyet), farklı bağlamlarda farklı anlamlar taşır. Bununla beraber bir şey aşıkardır; çoğu kimse, terimi ‘mahremiyet’in manalı ve değerli bir şey olduğunu ima eder bir şekilde kullanır”¹⁷⁶.

Bildiri şöyle devam etmektedir:“Mahremiyet, her zaman özerklik ve haysiyeti ihtiva eder ve bunlara atıfta bulunur. Bu, mahremiyetin korunmasının daima şu hakları ihtiva edeceği anlamına gelir:

- Bir şeye ya da nesneye dönüşmemek; bu özerk bir insandan başka bir şeymiş gibi muamele görmemektir; ve
- İlişkiler kurmak ve geliştirmek kapasitesinden mahrum bırakılmamak”¹⁷⁷.

Sonuç olarak elbette ki; mahremiyetin bu çok anlamlılığı ve belirsizliği, onu tanımlama girişiminde bulunanların işini zorlaştırmaktadır. Bu noktada bu çalışma damahremiyetin belirsiz doğasına vurgu yaparak ve ortaya konmuş çeşitli tanımlara değinerek devam edecektir.

‘Mahremiyet’, referans anlamlı bir terim olarak görülebilir; tipik olarak bir şeye gönderme yapmak ya da işaret etmek için kullanılır. Fakat ‘mahremiyet’ oldukça çok sayıda şeye işaret etmek için kullanılmıştır ve yan anlamları şekillenmiştir. Edward Shils’in saptadığı üzere:

Akılda mahremiyeti analiz etmeye çabalayan çok sayıda düşünce belirir: özel mülkün mahremiyeti; isim ve görüntü üzerindeki mülkiyetin mahremiyeti; bir kimsenin kendi işlerini kendine saklaması olarak mahremiyet; gönüllü bir derneğin ya da bir işletmenin iç işlerinin mahremiyeti; hısımlık, bağ ya da mevcut olan diğer özellikler bakımından tanınmayan ötekilerin fiziksel yokluğu olarak mahremiyet; diğer bir kimsenin ne yapıyor olduğunu ya da yaptığını açığa vurma ya da vurmama arzusuna saygı anlamında mahremiyete saygı; cinsel ya da ailevi ilişkilerin mahremiyeti; başka kimse ya da kimselerce izlenmeme arzusu olarak

¹⁷⁶VictorianLaw Reform Comission, WorkplacePrivacy: IssuesPaper, 2002, s. 7.

¹⁷⁷A.g.e., s. 19.

*mahremiyet arzusu; kamu görevlisinin tersine özel bir şahsın mahremiyeti; ve bunlar sadece bir kısımdır*¹⁷⁸.

Mahremiyet tanımlarını daraltmak ya da fazlasıyla genişletmek mümkündür. En iyi bilinen mahremiyet tanımlarından biri, mahremiyet kavramının ilk olarak bağımsız bir düzenlemeyi hak eden yasal bir menfaat olarak telaffuz edildiği 1890 tarihli bir makalede (*The Right to Privacy*) Samuel Warren ve Louis Brandeis tarafından ileri sürülmüştür¹⁷⁹. Mahremiyet kavramını ilk kullanan kişi olarak bilinen Amerikalı yargıç Brandeis, Warren ile kaleme aldığı “*The Right to Privacy*” başlıklı çalışmada mahremiyeti; şahsın yalnız bırakılma, kendi düşünce ve duygularının gizliliğini koruyabilmesi şeklinde tanımlamıştır¹⁸⁰. Çok geniş olmasına rağmen, bu görüşün neredeyse bir asır boyunca etkili olduğu görülmektedir. Liberal olarak nitelendirilen Warren ve Brandeis, ilk kez John Locke tarafından üç temel hakkı ifade etmek üzere dile getirilen “hayat, özgürlük ve mülkiyet” kavramlarının başlangıçtaki anlamlarını giderek kaybettiklerini öne sürmektedirler. Onlara göre yaşama hakkı, artık kişinin sadece kendi hayatı ve vücut bütünlüğü üzerinde hak sahibi olması anlamına gelmemektedir. Yaşama hakkı artık, yalnız başına kalma, özel yaşam alanına sahip olma anlamlarını da içinde barındırmaktadır.

1960’lar, 1970’ler ve 1980’lerde enformasyon teknolojisinin hızla her tarafta yayılması (ve üreme ve cinsel özgürlükler hukukundaki eş zamanlı gelişmeler), mahremiyetin anlamına yönelik araştırmaya daha ileri ve daha sofistike bir ilham vermiştir. En ünlü mahremiyet yazarları arasında sayılan Alan Westin, ünlü eseri *Privacy and Freedom (Mahremiyet ve Özgürlük)*’da son derece kapsamlı mahremiyet değerlendirmesi yaparak bu alana kayda değer katkılar sağlamıştır. Westin mahremiyeti, bireylerin, grupların veya kurumların, kendilerine dair bilgileri ne zaman, nasıl ve ne ölçüde diğerlerine aktarabileceğini kendilerinin belirleme hakkı olarak tanımlamıştır¹⁸¹. Westin’in bu kitabında mahremiyet; “kişisel özerklik”,

¹⁷⁸Carolyn Doyle, Mirko Bagaric, “Mahremiyet Hakkı: Cazip Ama Kusurlu”, çev. Esra Demir, Kayıhan İçel (ed.), *Karşılaştırmalı Güncel Ceza Hukuku Serisi [7]: Özel Yaşam, Medya ve Ceza Hukuku*, Ankara Seçkin Yayınevi, 2007, s. 95.

¹⁷⁹A.g.e., s. 95.

¹⁸⁰Warren ve Brandeis, a.g.e.

¹⁸¹Westin, a.g.e., s. 7.

“duygusal gevşeme”, “öz-değerlendirme”, “sınırlı ve kişisel iletişimi sağlama ve koruma” işlevi görmektedir. Ancak yeni gözetim teknolojilerinin ortaya çıkması ile birlikte, Westin’in görüşlerinin özgün toplumsal gücü kaybolmuştur.

Parent ise mahremiyeti, birisinin bir başkası hakkında dokümente edilmemiş kişisel bilgiye ulaşma hakkının olmaması şeklinde tanımlamaktadır. Parent’in kişisel bilgiden kastettiği şudur: Kişisel bilgi, bir kişi hakkında belirli bir toplumda, belirli bir zamanda bireylerin çoğunun bilmesinin istenmediği gerçeklerdir¹⁸². Bu tanımla ilgili olarak Miller ve Weckert şöyle bir yorumlama getirmektedir: Kişisel bilgi ve dolayısıyla mahremiyet, tamamen belli bir toplumdaki insanların belli bir zamanda kendileri hakkında neleri açıklamayı tercih ettikleri ile ilişkilidir. Bu doğrultuda, eğer bir toplumda herkes kendisiyle ilgili bilgileri herkese açmayı seçerse, bu tanıma göre hala mahremiyete sahiptirler¹⁸³.

RuthGavison’a göre mahremiyet kavramının işlevsel ya da kullanışlı bir kavram niteliğine kavuşması, bu kavramın bir yandan ayrılıkları ya da farklılıkları ifade eden, diğer taraftan tutarlı, bütünlük ve ayırıcı niteliğe sahip bir durumu temsil eden bir kavram haline getirilmesini gerektirmektedir. Mahremiyet, hem bir değer olarak tutarlı ve yansız olmalı, hem de hukuki bir kavram olarak kullanışlı olmalı ve bu çerçevede, hem mahremiyet kayıplarını, hem mahremiyete yönelik saldırıları, hem de fiili mahremiyet ihlallerini ifade ya da temsil edecek bir kapsama kavuşmalıdır¹⁸⁴.

Gifford, mahremiyetin en iyi tanımlarından birisinin IrwinAltman tarafından yapıldığını iddia etmektedir¹⁸⁵. Altman mahremiyeti, bir kimsenin kendisine veya grubuna ulaşma çabası üzerindeki seçici kontrolü, şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım, mahremiyetin ayırt edici niteliğini ortaya koymakla birlikte, kişinin kendisi hakkındaki bilgi ve sosyal etkileşimi üzerindeki hakimiyetine ilişkin ikiz temayı da

¹⁸² P. PARENT, “Privacy”, E.E. Cohen(ed), *Philosophical Issues in Journalism*, New York: Oxford University Press, 1992, ss .90-99’dan aktaran Seumas Miller & John Weckert, “Privacy, the workplace and the Internet”, *Journal of Business Ethics*, No: 28, s.256.

¹⁸³ Miller & Weckert, a.g.e., s. 256.

¹⁸⁴ Mehmet Yüksel, “Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı. 64-1. , ss. 277,278.

¹⁸⁵ Robert Gifford, *Environmental Psychology*, Boston: AllynandBucon, 1997, s. 173, 175.

kapsamaktadır. Altman tarafından yapılan bu tanım, mahremiyetin diğer boyutlarını da dışlamayarak kişilerin hem yalnız başına kalma hem de başkalarıyla birlikte bulunma isteğine de vurgu yapmaktadır. Bu niteliği ile mahremiyet, yalnız başına kalma ile başkalarıyla birlikte olma arzuları arasındaki diyalektik bir karşılıklı oyun alanı olarak tanımlanabilmektedir¹⁸⁶.

Mahremiyeti ifade etmenin diğer bir yolu ise kamusal ve özel alanları referans almaktır. Kamusal alandan ayrı olarak, kişilerin kendilerine ait dünyaları ile buradaki her tür pratiği kapsayan şekilde özel alanda hayat bulan mahremiyet; geri çekebileceğimiz veya kaçabileceğimiz bir bağımsızlık alanı, kamusal alanda ihtiyaç duyduğumuz silah ve zırhları bir kenara bırakabileceğimiz ve dış dünyada korunmak için giyilen çalınmış kabuğu çıkarıp attığımız bir yer olarak tanımlanabilir¹⁸⁷.

Mahremiyete atfedilen anlamlarda açık farklılıklar bulunmasına rağmen, yukarıdaki tanımların temelinde yatan ortak anlam, mahremiyetin tercihen diğerlerinden ayrı olma ve diğerlerine bilinmez olma durumudur. Terimin özünü şu şekilde özetlemek mümkündür: bir kimse, kendisi hakkındaki bilgi onun isteklerine aykırı olarak başkalarınınca ele geçirilmedikçe, kullanılmadıkça ve yayılmadıkça mahremiyete sahiptir. Kısaca, mahremiyet hakkı *kendisi hakkındaki bilgiyi başkalarından koruma hakkı* ile aynı kapıya çıkmaktadır¹⁸⁸.

Mahremiyetin ne olduğuyla ilgili olarak yapılan bu tanımlamalardan sonra, mahremiyetin birkaç farklı boyutunu ayırmsamak yararlı olacaktır. Bu boyutlardan ilki olan bedensel mahremiyet; fiziksel anlamda beden ile ilişkiden çıkarabilen ya da bu ilişki içinde gözlemlenebilen verilere işaret etmektedir. Mahremiyetin diğer bir boyutu olan iletişim mahremiyeti; demokratik ifade –ya da sessiz kalma- özgürlüğü düşüncesinden doğmaktadır. Bir başka boyut olan enformasyon mahremiyeti; tanımlanabilir bir bireye ait olan metinsel ya da sayısal verilerle ilgilidir. Diğer bir boyutu temsil eden bölgesel mahremiyet; kişinin izlenmesi, takip edilmesi, gözetlenmesinin uygunsuz olduğu alanlar olabileceği düşüncesine tutunmaktadır. Son bir boyut olan görüntü mahremiyeti ise; kişinin görüntülerinin görsel

¹⁸⁶ Yüksel, a.g.e., s. 278.

¹⁸⁷Duby, a.g.e.

¹⁸⁸Doyle ve Bagaric, a.g.e., s. 96.

temsillerinin dolaşımı üzerindeki denetimine işaret etmektedir¹⁸⁹. Günümüzde bu alanların hepsi de, teknolojik gelişmelere bağlı olarak ciddi şekilde ihlallere konu olmaktadır.

IV.II.ÖZEL HAYAT

Kişilik haklarının unsurlarından birisi olan ve bu haklar içerisinde özel bir önemi olan özel hayatın açıklanmaya çalışılacağı bu bölümde; özel hayatı kavramak ve ne anlama geldiğini daha rahat ortaya koyabilmek için ilk olarak “*Kişilik Hakkı*”, “*Kişisel Özgürlük*”, “*Kişi Güvenliği*”, “*Aile Hayatı*” gibi kavramlara başvurulacaktır.

“*Kişisel Özgürlük*” hakkını, bireylerin her birinin sınırları belli edilmiş bir hayat alanı dahilinde kendi tercih ettikleri gibi karar verme ve eylemde bulunma hakkı olarak tanımlamak mümkündür. Birçok teorisyen, haklar düşüncesinin ana fikrinin, kişilere içinde kendi plan ve projelerini izlemekte özgür olacakları bir ahlaki mekanın sağlanmasını savunmaktadır¹⁹⁰.

Kişi özgürlüğünü tamamlayan bir hak olarak “*kişi güvenliği*” ise, bireyin bedensel bütünlüğünün her türlü keyfi müdahaleye karşı korunmasını gerektirmektedir. Bu durum, kişinin kendisini güven içinde hissetmesini sağlayacaktır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; kendisini “güvenli” veya “emin” hissetmedikçe, kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirmesi de mümkün değildir¹⁹¹.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 5’te düzenlenmiştir: “ (1) Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir.¹⁹²”

Hukuk öğretisi kapsamında kişinin yaşam çevrelerini üç gruba ayırmak mümkündür: Bunlardan birincisi, kişinin herkese açık veya herkesle paylaştığı yaşam görünümlerinden veya olaylarından oluşan “ortak yaşam alanı”dır. Bireyin sinemaya gitmesi, alışveriş yapması gibi davranışları ortak yaşam alanını oluşturur. Kişinin

¹⁸⁹ EPIC/PI, *Privacy and Human Rights 2005*, Washington, DC: Electronic Privacy Information Center’dan aktaran Lyon, *Gözetim Çalışmaları*, a.g.e., s. 251.

¹⁹⁰ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara: Orion Kitabevi, 2002, s. 189.

¹⁹¹ Servet Armağan, *Temel Haklar ve Ödevler*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980, s. 51.

¹⁹² Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Madde:5.

ikinci yaşam çevresi, onun kendisine daha yakın kimselerle paylaştığı “özel yaşam alanı”dır. Bu alan, bireyin arkadaşları, ailesi yakınları gibi çevresindeki belli kişilerle paylaştığı yaşam alanıdır. Kişinin üçüncü yaşam çevresi ise, bireyin diğer bireyler tarafından bilinmesini istemediği, sadece kendisi için saklı tuttuğu yaşam görünümünden oluşan “gizli yaşam alanı” ya da “gizlilik alanı”dır¹⁹³.

Dolayısıyla, “*özel hayat*” kavramı, kişinin kendi bireysel hayatını başkalarının karışmasından muaf olarak serbestçe düzenlemesini ve yaşamasını ifade etmektedir. Özel hayatın bir parçası olan “aile hayatı” ise, kişinin aile içi ilişkilerinin başkalarının müdahalesinden uzak olması anlamını taşımaktadır. Kişinin konutu da özel hayatının bir parçasıdır. Özel hayat kavramı; bireylerin cinsel hayatlarına, psikolojik-psikiyatrik durumlarına ve gördükleri tedavilere ilişkin bilgiler, özel evrakları, yazışmaları ve sözlü iletişimleri, hayat tarzları, kimlikleri ve sırları gibi konularla ilgili bilgilerin hepsini içinde barındırır¹⁹⁴.

IV.II.I:ÖZEL HAYATIN ULUSLARARASI ALANDA DÜZENLENMESİ

Çalışmanın bu bölümünde özel hayatın uluslararası alandaki düzenlemeleri İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi,Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler’in Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi kapsamında çalışılmıştır.

IV.II.I.I. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A(III) sayılı kararıyla ilan edilmiş olan ve bu tarihin Dünya İnsan Hakları Günü olmasına vesile olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insan haklarının uluslararası nitelik kazandırılması yolunda önemli bir mihenk taşıdır.

¹⁹³EngunÖzsunay, *Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979., s. 130; Ahmet Kılıçoğlu, *Şeref Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılarından Hukuksal Sorumluluk*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1993, s. 81-85.

¹⁹⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 193.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı, özel hayatın gizliliği ve korunması hakkını bildirisinin kapsamına almış ve 1789 Fransız Devrimi'nden sonra gelenekleşen kişi hak ve özgürlüklerini öngören birinci kategoriye dahil etmiştir¹⁹⁵.

Beyannamenin 5. ve 12. maddelerini özel hayat kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Beynamede 5. Madde şu şekilde karşılık bulmaktadır:“Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez”¹⁹⁶

Beyannamenin 12. Maddesinde ise öze hayat şu satırlarla koruma altına alınmıştır:“Hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine, konutuna ya da haberleşmesine keyfi olarak karışılmaz, şeref ve adına saldırılmaz. Herkesin bu gibi karışma ve saldırılara karşı yasa tarafından korunmaya hakkı vardır”¹⁹⁷.

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 23 Ocak 1970 günlük toplantısında alınan 428 sayılı ilke kararı ile özel hayat; “zorunlu olarak bireyin kendi hayatını en az müdahale ile yaşamasını içerir. Özel, aile ve ev hayatı, fiziksel ve moral bütünlüğü, onuru ve şöhreti, aldatılma durumunda olmaktan sakınmak, ilgisiz ve utandırıcı gerçeklerin açıklanmaması, özel fotoğrafların izinsiz yayınlanmaması, güvenilirlik verilen veya alınan enformasyonun açıklanmasının engellenmesi”şeklinde tanımlanmıştır¹⁹⁸. Ayrıca yine Konseyinin Özel Yaşam Hakkı Üzerine 1165 (1998) sayılı kararında, bu tanıma “kişinin kendisi ile ilgili verileri kontrol hakkı” da eklenmiştir¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Ersan Şen, *Devlet ve Kitle İletişim Araçları Karşısında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması Hakkı*, İstanbul: Kazancı Yayınları, 1996, s. 59.

¹⁹⁶ İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, mad. 5,
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>

¹⁹⁷ İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, mad. 12,
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>

¹⁹⁸ Kararın orijinal metni için bkz:
<http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta70/eres428.htm>

¹⁹⁹ Kararın orijinal metni için bkz:
<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta98/eres1165.htm>

IV.II.I.II. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Öngördüğü insan haklarını koruma mekanizması bakımından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin uluslararası hukukta önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği genellikle kabul edilmektedir²⁰⁰. Sözleşme 4 Kasım 1950'de imzalanmış ve 3 Eylül 1953'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından ise 10.03.1954 tarihli ve 6366 sayılı kanunla onaylanan bu sözleşme, iç hukuktaki bir kanun gibi uygulama kuvveti kazanmıştır. Türkiye ayrıca bireysel başvuru hakkını 1987'de, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini ise 1989'da kabul etmiştir.

“Özel ve aile hayatına saygı hakkı” başlığı altında düzenlenen Sözleşmenin 8. Maddesinde; özel hayat, aile hayatı, konut ve özel haberleşme koruma altına alınmıştır²⁰¹:

1. *Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.*
2. *Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir.*

8. maddenin sözleşmenin diğer hükümleriyle bağlantısı da göz ardı edilmemelidir ki; komisyon, 8. Maddede belirtilen özel hayat hakkının aynı zamanda bireyin kişiliğinin oluşması için diğer bireylerle ilişkiler kurma ve geliştirmeyi de içerdiğinden hareketle, bu madde ile 10. Madde arasında iletişim kurmaktadır. Ayrıca adil yargılanma hakkı, ifade özgürlüğü, evlenme hakkı gibi haklar da 8. Madde ile ilişkilendirilebilen haklar arasında yer almaktadır. Ayrıca 3. Maddede yer alan insanlık dışı muamele ile 8. Madde arasında da bağlantı kurmak mümkündür. Kimi zaman 14. Madde bağlamında ayrımcılık yasağı ile 8. Madde çerçevesinde de bağlantı kurmak olasıdır.

²⁰⁰ Ömer Anayurt, *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2004, s. 55.

²⁰¹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, mad. 8, http://www.anayasa.gov.tr/files/bireysel_basvuru/AIHS_tr.pdf

IV.II. I.III. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Bu sözleşme Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 16 Aralık 1966 tarih ve 2200 A (XXI) sayılı kararıyla kabul edilip imza, onay ve katılıma açılmıştır. Özel hayatın gizliliği ve korunması hakkına ilişkin düzenlemeyi de içerisinde barındıran sözleşme, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti adına 15 Ağustos 2000 tarihinde New York'ta imzalanan sözleşme, TBMM'de 04.06.2003 tarihinde çıkartılan 4868 sayılı kanunla sözleşmeye konan beyan ve çekincelerle birlikte onaylanmıştır²⁰².

1. “Mahremiyet hakkı” başlığı altında düzenlenen 17. Madde ile özel hayat güvence altına alınmaya çalışılmıştır²⁰³:“Hiç kimsenin özel ve aile yaşamına, konutuna veya haberleşmesine keyfi veya hukuka aykırı olarak müdahale edilemez; onuru veya itibarı hukuka aykırı saldırılara maruz bırakılamaz.
2. Herkes bu tür saldırılara veya müdahalelere karşı hukuk tarafından korunma hakkına sahiptir.

IV.III.AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ VE ÖZEL HAYAT

İnsan haklarının korunmasına ilişkin bölgesel düzenlemeler içinde işlevsel açıdan en etkin olanı şüphesiz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kurmuş olduğu denetim mekanizması olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'dir²⁰⁴.

Strasburg mahkemesi hiçbir zaman özel hayatın ne olduğuna ilişkin açık ve kesin bir tanım getirmemiştir. Çünkü mahkemeye göre bu, detaylı bir tanım getirilemeyen geniş bir kavramdır. Açık olan ise, özel hayat kavramının her bireyin özgür olarak kişiliğini oluşturabildiği ve geliştirebildiği, hem diğer insanlarla hem de dış dünya ile ilişkili bir alanı kapsayan, mahremiyetten daha geniş bir kavram olduğudur. Kamu alanı ile özel alan arasındaki sınır, bir durumdan diğerine

²⁰² Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, 4868 sayılı Kanun, Resmi Gazete, 17.06.2003.

²⁰³ Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, mad. 17.
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>

²⁰⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 323.

değişmektedir. Bu sebeple mahkeme, kesin ve net bir tanım yapmak yerine, her davanın özelliklerine göre bu boyuta giren durumları belirlemektedir. Denilebilir ki özel hayat kavramı; mahkemenin geniş bir şekilde açıklamaya ve yorumlamaya yöneldiği daha ziyade muğlak bir kavramdır. Mahkeme yıllar boyunca bu kavramı birçok değişik durumda uygulamıştır. Bu durumlar arasında şunları saymak mümkündür: “isim taşıma, kişinin görüntüsü veya itibarının korunması, aile kökeni hakkında bilgilenme, fiziksel ve manevi bütünlük, cinsel ve toplumsal kimlik, cinsel hayat ve eğilimler, sağlıklı bir çevre, kendi kaderini belirleme hakkı ve kişisel özerklik, arama ve el koymadan korunma, telefon görüşmelerinin gizliliği”²⁰⁵.

IV.III.I. Kişisel Nitelikli Verilerin Saklanması

Kişisel nitelikli verilerin korunması, özel yaşamın korunması hakkının önemli bir uzantısıdır. Kişiler hakkında veri toplanması ve depolanması özel hayatın koruma alanına müdahale oluşturur ve bu nedenle de yasal dayanağı gerekli kılar²⁰⁶.

Bu konuyla ilgili bazı örneklere ve bu örneklerle ilgili mahkemenin vermiş olduğu kararlara yer vermek faydalı olacaktır:

Rotaru-Romanya Davası²⁰⁷,nda 1948 yılında komünist rejimi eleştirmekten dolayı bir yıl hapse mahkum olan başvuran, Romanya İstihbarat Servisi'nin (RİS) kendisi hakkındaki dosyada tuttuğu ve gerçek dışı dediği bilgileri reddetmenin imkansız olduğundan şikayetçi olmuştur²⁰⁸. Halka açık bilgi, merciler tarafından tutulan dosyalarda sistematik olarak toplanıp saklanması halinde özel hayat kapsamına girebilir. Bu özellikle de söz konusu bilgilerin bir kişinin uzak geçmişini ilgilendirmesi durumunda geçerlidir”. Bu noktadan hareketle bu davada Mahkeme, RİS'in 19 Aralık 1990 tarihli mektubunda, bir kısmı elli yıldan uzun bir süre önce toplanmış olan, başvurucunun hayatıyla ve özellikle eğitimi, siyasi faaliyetleri ve

²⁰⁵ Ivana Roagna, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkının Korunması*, çev. Ayşe Gül Alkış, Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları, 2012, s. 12. http://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/el_kitaplari/OzelHayataSaygiHakki.pdf.

²⁰⁶ Durmuş Tezcan, v.d., *İnsan Hakları El Kitabı*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2011, s. 278.

²⁰⁷ 4 Mayıs 2000 tarihli karar, Başvuru No. 28341/95, par. 42-44.

²⁰⁸ http://www.inhak.adalet.gov.tr/tematik/bilgi/kisisel_veriler.pdf Erişim Tarihi: 20.12.2013

sabıka kaydıyla ilgili bazı bilgiler olduğuna dikkat çekmiştir. Mahkeme'nin görüşüne göre, bu tür bilgiler düzenli olarak toplandığında ve Devlet'in yetkilileri tarafından dosyada saklandığında, AİHS'nin 8. Madde 1. Fıkrası açısından "özel hayat" kapsamına girmektedir. Özellikle bu davada, bilgilerin bir kısmı yanlış olduğu ve başvuru sahibinin itibarını zedeleyeceği için, bu durum daha da geçerlidir. Bu nedenle mahkeme 8. Maddenin uygulanabileceğine hükmetmiştir²⁰⁹.

Amann-İsviçre Davası²¹⁰ eski Sovyet elçiliğinden (başvuranın reklamını yaptığı tüy dökücü aletten sipariş vermek amacıyla) başvurana gelen ve savcılığın araya girip dinleyerek istihbarat servisinden kendisi hakkında dosya açmasını istediği telefon araması ile ilgilidir. Bu davada AİHS'nin 8. Maddesinin ihlali söz konusudur; çünkü telefon görüşmesi kaydedilmiştir ve mercilerin bu alandaki takdir hakları konusunda İsviçre yasaları muğlak olduğu için dosyanın açılması ve saklanması yasalara uygun değildir²¹¹.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Amann-İsviçre Davası Kararlarının İlgili Paragrafları²¹²:

65. Mahkeme, bir bireyin "özel yaşam"ına ilişkin veri toplanmasının/saklanmasının Sözleşme Madde 8 §1'in uygulanmasına girdiğini yinelemektedir(...).

(Mahkeme) bu bağlamda, "özel yaşam" teriminin daraltıcı bir şekilde yorumlanmaması gerektiğini belirtmektedir. Özellikle, özel yaşama saygı diğer insanlarla ilişkiler kurma ve geliştirme hakkını içermektedir; ayrıca, mesleki ya da iş niteliğindeki faaliyetleri "özel yaşam" nosyonundan hariç tutmayı haklı kılacak herhangi bir gerekçe bulunmamaktadır (...).

69. Mahkeme, bir kamusal makam tarafından bir bireyin özel yaşamına ilişkin bilgi toplanmasının/saklanmasının Madde 8 anlamında bir

²⁰⁹GillesDutertre, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler*, Avrupa Konseyi Yayınları, 2003, s. 202.

²¹⁰ 16 Şubat 2000, Başvuru No. 27798/95

²¹¹ http://www.inhak.adalet.gov.tr/tematik/bilgi/kisisel_veriler.pdf Erişim tarihi: 20.12.2013.

²¹² <http://echr.ketse.com/doc/27798.95-en-20000216/view/> Erişim tarihi: 11.01.2014.

müdahale oluşturduğunu yinelemektedir. Toplanmış/saklanmış bilginin sonraki kullanımının bu bulguyla hiçbir ilişkisi yoktur (...).

Gaskin-Birleşik Krallık Davası²¹³'nda başvuran yerel yönetime karşı dava açmak amacıyla, reşit olmadığı sırada koruma altına alınmasıyla ilgili (çocuk bakım hizmetine alınmasıyla ilgili) olarak belediye meclisinin elindeki dosyaya erişmeye çalışmıştır. AİHM, 8. Madde hükümlerinden kişiye ait veri ve bilgilere ulaşma bakımından genel haklar bulunduğu doğrultusunda bir sonuca varılıp varılmayacağı meselesine hiç girmeksizin, bu davada başvuranın dosyasına erişiminin AİHS'nin 8. Maddesinin 1. Fıkrası kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini açık olarak saptamıştır²¹⁴.

Dimitrov-Kazakov-Bulgaristan Davası²¹⁵'nda başvuran bir tecavüz vakasıyla ilgili sorgulandıktan sonra kendisi hakkında bir suçlama yapılmadığı halde adı tecavüz suçlusunu olarak polis kayıtlarına girmiştir. Daha sonra müteaddit defalar polis kendisini tecavüz şikayetleri ya da kaybolan genç kızlarla ilgili kontrole tabi tutmuştur. Başvuran, isminin kayıtlardan çıkartılmadığından ve buna ilişkin itiraz mekanizması olmadığından şikayetçi olmuştur. Bu durumda mahkeme, başvuranın adının polis kayıtlarına girmesini yasalara aykırı bularak 8. Maddenin ihlaline hükmetmiştir²¹⁶.

S. ve Marper-Birleşik Krallık Davası²¹⁷'ndabaşvuranların haklarında açılan dava sürecinde alınan parmak izleri, hücre örnekleri ve DNA profilleri, beraat etmelerine ve başka bir davada ceza kovuşturmasına yer olmadığına karar verilmesine rağmen süresiz biçimde tutulmaya devam edilmiştir. AİHM özellikle ceza adaleti sisteminde modern bilimsel tekniklerin her ne pahasına olursa olsun kullanılmasına izin verilmeyeceğine, bu tekniklere yaygın biçimde başvurulmasının muhtemel faydaları ile önemli özel yaşam menfaatleri arasında dikkatli bir denge tesis edilmesine vurgu yapmıştır. Yeni teknolojilerinde geliştirilmesinde öncü bir rol

²¹³ 7 Temmuz 1989, Seri A No. 160. S.20., par. 49.

²¹⁴ Dutertre, a.g.e., s. 254,255.

²¹⁵ 10 Şubat 2011, Başvuru No. 11379/03

²¹⁶ <http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/Hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/ec574dc360380f83c125782d004b0d30?OpenDocument> Erişim tarihi: 24.12.2013.

²¹⁷ 4 Aralık 2008, Başvuru No. 30562/04 ve 30566/04.

oynadığını iddia eden her devlet, doğru dengenin kurulması konusunda özel bir sorumluluğa sahiptir. AİHM, henüz mahkumiyeti gerçekleşmemiş şüphelilerin parmak izlerinin, hücre örneklerinin ve DNA profillerinin bu davada olduğu gibi sınırsız ve ayırım gözetmeksizin tutulmasının kamu yararı ile özel menfaatler arasındaki adil dengeyi zedelediğini belirtmiştir. Ve sonuç olarak 8. Madde ihlal edilmiştir²¹⁸.

*Segerstedt-Wiberg ve Diğerleri Davası*²¹⁹'nda başvurular, İsveç Güvenlik Polisi tarafından haklarında tutulan kayıtları görmek konusundaki talep görmeyen İsveç vatandaşlarıdır. Talebin reddedilme gerekçesi, kayıtların verilmesinin ulusal güvenliği tehdit edebileceği veyahut polis faaliyetlerine zarar verebileceğidir. Polisler ve ulusal mahkeme, 1980 tarihli ulusal bir kanunun ilgili hükümlerine dayanmaktayken; başvuruçular, özel yaşama saygı, ifade özgürlüğü, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü ve etkili başvuru haklarına dayanmıştır. AİHM'e göre, başvuruçular hakkındaki bilgilerin tutulması ve saklanması 1998 tarihli Polis Veri Kanununa dayanan bir yasal temele sahiptir. Buna ilaveten, yetkili mercilere bu konuda tanınan takdir hakkının kapsamı ve kullanılma tarzı yeterli belirlilikle kanunda gösterilmiştir. Ayrıca, söz konusu bilgilerin saklanması Sözleşmede belirlenen meşru amaçlara uygundur (suçun önlenmesi ve ulusal güvenliğin korunması). Buna karşılık, AİHM'e göre, kendisine verilen bilgiler ışığında, söz konusu bilgilerin saklanmasına devam edilmesi Segerstedt-Wiberg açısından gerekli olsa da, diğer başvuruçular bakımından değildir. Bununla birlikte, İsveç'in AİHM'e söz konusu bilgilere tam erişim sağlamaması bakımından hukuka aykırılık yoktur, çünkü İsveç, başvuruçuların menfaatlerine göre, ulusal güvenliğe ve terörle mücadeleyle ilişkin çıkarlarını üstün tutmaya yetkilidir. AİHM, sekizinci madde açısından haklı bulunmayan, siyasi görüş, bağlantı ve faaliyetlere ilişkin kişisel verilerin saklanması onuncu ve on birinci madde açısından da, Segerstedt-Wiberg

²¹⁸ [http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-90051#{"itemid":\["001-90051"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-90051#{) Erişim tarihi: 24.12.2013.

²¹⁹ 6 Haziran 2006, Başvuru No. 62332/00.

dışındaki tüm başvurucular bakımından haksız bir müdahale teşkil ettiği kanaatindedir²²⁰.

*Panteleyenکو-Ukrayna Davası*²²¹ başvuranın psikiyatrik durumuna ilişkin gizli bilgilerin hakim tarafından taraflara ve kamuya açık duruşmada açıklanması, bu konudaki usullere uyulmaması ve bu ayrıntıların dava açısından önemli olmaması karşısında, Sözleşmenin 8. Maddesinin ihlali olarak değerlendirilmiştir²²².

IV.III.II. Kişinin Kendi Görüntüsü Üzerindeki Hakkı

Kişinin kendi görüntüsü üzerindeki hakkı genel kişilik hakkının özel bir görünüş şeklini oluşturmaktadır. Bu hak, her insanın temel olarak kendi resmi üzerinde bunu kamuya yayma bakımından tam ve mutlak bir hakkının olması anlamına gelmektedir. Ancak elbette ki; kişinin kendi görüntüsü üzerindeki hakkı anlamındaki görüntü, sadece fotoğraf ya da film çekimlerini ifade etmemektedir. Görüntü hakkı, bir kimsenin tanınmasını sağlayan her türlü temsili de kapsamaktadır²²³.

AİHM'in aynı zamanda bilginin elde edildiği ve saklandığı spesifik bağlamı ve bilginin türünü ve kullanılma biçimini de dikkate aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda AİHM tarafından görülen bazı davalar şöyledir:

*Peck-Birleşik Krallık Davası*²²⁴; belediye tarafından bir sokağa yerleştirilen kapalı devre kameranın (CCTV) 20 Ağustos 1995 tarihinde kaydettiği ve içinde başvuran GeoffreyDennisPeck'i elinde mutfak bıçağı ile gösteren görüntülerinin bulunduğu görüntülerin medyaya verilmesi ile ilgilidir. Peck'in görüntüsü kısa bir süre içerisinde hızla yayılmaya başlamıştır. Görüntüler 12 Ekim 1995 tarihinde "Brentwood Günlük Gazetesinde" ve 17 Ekim 1995 tarihinde Anglia Televizyon

²²⁰ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1007779> Erişim Tarihi: 06.01.2014.; Tezcan, a.g.e., s. 279-280.

²²¹ 29 Haziran 2006, Başvuru No. 11901/02

²²² Tezcan, a.g.e., s. 280.

²²³ Yrd. Doç. Dr. Behiye Eker Kazancı, "Kişilerin İzinsiz Görüntülerinin Alınmasının TCK m. 134 Çerçevesinde Korunması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt.9, Sayı, 1 (s. 131-164), s. 134.

²²⁴ 28 Ocak 2003, Başvuru No. 44647/98.

Programı gibi pek çok yerde yayınlanmaya başlamıştır. AİHM görüntüler medyaya verilirken yeterli koruyucu tedbirlerin alınmadığından bahisle, Peck'in özel hayatına orantısız ve gerekçesiz müdahalede bulunulduğuna hükmetmiştir. Sonuç olarak, AİHM, Sözleşmenin 8. Maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir²²⁵.

Von Hannover-Almanya Davası²²⁶, ndabaşvurucu olan Monako Prensesi Caroline, kendi fotoğraflarının yayımını durdurmak için Almanya'da yargısal girişimlerde bulunmuş, fakat başarısız olmuştur. Başvurucu, özel yaşamına saygı ilkesinin ihlal edildiği iddiasıyla AİHM'e başvurmuştur. Mahkeme, özel hayatın gizliliği ve ifade özgürlüğü (bu çerçevede de basın özgürlüğü) konusundaki ilişkiyi ele alırken, her iki hakkın da, başkalarının hak ve şöhretini korumak sebebiyle sınırlandırılabilirliğini not etmiştir. Sonuç olarak, AİHM ulusal mahkemelerin kararlarının 8. Maddeyi ihlal ettiğine hükmetmiştir²²⁷.

Sciacca-İtalya Davası²²⁸; Carmela Sciacca'nın fotoğrafının vergi kaçırma da dahil olmak üzere kendisine karşı bir dizi suçlama ile açılan dava bağlamında iki gazetede yayınlanması ile ilgilidir. AİHM, 8. Maddenin ihlal edildiğine karar kılmıştır²²⁹.

Gurgenidze-Gürcistan Davası²³⁰; Gurgenidze'nin fotoğrafının kendisini ünlü bir yazarın el yazmasını çalmakla suçlayan bir dizi makaleyle birlikte bir gazetede yayınlanması ile ilgilidir. AİHM, 8. Maddenin ihlal edildiği hükmüne varmıştır²³¹.

²²⁵<http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/Hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/4dbf0f7968c480c341256cbd00327179?OpenDocument>, Erişim tarihi: 24.12.2013.

²²⁶ 7 Şubat 2012, Başvuru No: 40660/08 ve 60641/08.

²²⁷[http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-109029#{"itemid":\["001-109029"\]}1](http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-109029#{) Erişim tarihi: 24.12.2013.

²²⁸ 11 Ocak 2005, Başvuru No: 50774/99.

²²⁹<http://echr.ketse.com/doc/50774.99-en-20050111/> Erişim Tarihi: 24.12.2013.

²³⁰ 17 Ekim 2006, Başvuru No. 71678/01.

²³¹<http://echr.ketse.com/doc/71678.01-en-20061017/> Erişim Tarihi: 24.12.2013.

IV.III.III. İletişimin İzlenmesi

IV.II.I.III.I. Telefon Dinleme

Akustik ve optik (işitsel ve görsel) araçlarla kişilerin gizlice gözetlenmeye alınmasına yönelik tedbirler de özel hayata müdahale oluşturmaktadır. Telefon konuşmalarının gizlice dinlenmesini bu bağlamda ele almak mümkündür. Bu tür müdahaleler ancak yasaya dayanıyorsa, meşru bir amaç izliyorsa ve demokratik bir toplumda gerekli ise, mümkündür²³².

Telefon dinlemelerini şu şekilde kategorilendirmek konunun öneminin anlaşılması açısından fayda sağlayacaktır: (1) Polis tarafından, (2) Bir yargı merci tarafından, (3) Bir apartman dairesine dinleme cihazı yerleştirilmesi.

1.Polis Tarafından

*Malone – Birleşik Krallık Davası*²³³; başvuranın hırsızlık malının kullanılmasından dolayı yargılanması bağlamında telefon görüşmesinin, polisin talebi üzerine İçişleri Bakanlığı'nın verdiği izin sonucu dinlenmesi ile ilgilidir. Telefon görüşmeleri 8. Madde kapsamında “özel hayat” ve “haberleşme” kavramlarına girdiği için, kabul edilen müdahale önlemi 8. Madde 1. Fıkra kapsamında başvurana sağlanan bir hakkın kullanılmasına “bir kamu otoritesinin müdahalesi” anlamına gelmektedir. Bu sebeple mahkemenin kararı, 8. Maddenin ihlali yönünde olmuştur²³⁴.

*P.G. ve J.H. – Birleşik Krallık Davası*²³⁵; bir soygunculuk işlemek üzere oldukları şüphesiyle gözaltına alınan başvuranların, hem nezarethanede, hem de polis tarafından haklarındaki suçlamalar okunurken seslerinin kaydedilmesi ile ilgilidir. Söz konusu kişilere haber verilmeden yapılmadan bu kayıtlar, apartman dairelerinde

²³² Tezcan, a.g.e., s. 280.

²³³ 8 Şubat 1984, Başvuru No. 8691/79

²³⁴ [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57533#{"itemid":\["001-57533"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57533#{), Erişim tarihi: 29.12.2013.

²³⁵ 25 Eylül 2001, Başvuru No. 44787/98.

yapılmış olan diğer kayıtlarla karşılaştırılmak amacıyla hazırlanmıştır. Polis, böylece dairede yapılan kayıttaki sözlerin bu kişilerden birine veya diğerine ait olduğunu belirleyebilmeyi ümit etmekteydi. Mahkeme, başvuranların seslerinin suç isnat edilirken ve polis hücrelerinde kaydedilmesinin, AİHS 8. Madde 1. Fıkra kapsamında özel hayata saygı gösterilmesi hakkına müdahale olduğu sonucuna varmıştır²³⁶.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin P.G. ve J.H. Birleşik Krallık Davası Kararlarının İlgili Paragrafları:

56. Özel yaşam geniş bir terimdir, tüketici tanıma elverişli değildir. Mahkeme, cinsiyetin tanınması, isim ve cinsel yönelim ve cinsel yaşam gibi unsurların Madde 8 ile korunan kişisel alanın önemli unsurları olduğuna karar vermiştir (...). Madde 8 aynı zamanda, bir kimlik hakkını ve kişisel gelişim hakkını ve diğer insanlarla ve dış dünya ile ilişkiler kurma ve geliştirme hakkını korumaktadır (...). (Madde 8), mesleki ya da iş niteliğindeki faaliyetleri kapsayabilir (...). Bundan ötürü, bir kişinin diğerleri ile birlikte, kamusal bir bağlamda bile, birbirlerini etkileyeceği, "özel yaşam"ın kapsamına girebilecek bir bölge vardır.

59. Mahkemenin içtihat hukuku, sayısız vesilelerle, telefon konuşmalarının gizli dinlenmesinin, hakkın güvence altına alınmış her iki yönü, yani özel yaşama ve haberleşmeye saygı bakımından Madde 8'in kapsamına girdiğini bulgulamıştır. Kayıtların, konuşmaların içeriğini bir şekilde kullanmak amacı ile yapılmış olması genel durum olmakla birlikte Mahkeme, ses örnekleri olarak kullanılmak için alınan kayıtların Madde 8'in sağladığı korumanın kapsamı dışında görülebileceğine ikna olmamaktadır. Kişinin sesinin sürekli bir kaydı yapılmıştır ve bu kişinin diğer kişisel veriler bağlamında kimliğinin tespiti için analiz işlemine tabi tutulmuştur.

²³⁶[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59665#{"itemid":\["001-59665"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59665#{), Erişim Tarihi: 29.12.2013.

Başvurucuların, polis memurlarının onları dinledikleri bir yerde suçlanırken resmi sorulara cevap vermiş oldukları doğru olmakla beraber, (başvurucuların) seslerinin bu vesileyle kaydedilmesi ve analiz edilmesi başvurucular hakkındaki kişisel verilerin işlenmesine ilişkin olarak görülmelidir.

60. Mahkeme bundan ötürü, başvurucuların polis hücrelerinde iken ve suçlandıkları sırada seslerinin kaydedilmesinin onların Madde 8 § 1'deki anlamı ile özel yaşamlarına saygı haklarına bir müdahale oluşturduğu sonucuna ulaşmaktadır.”

Van Vondel – Hollanda Davası²³⁷; Ceza İstihbarat Servisi için çalışan bir polis memuru olan başvuranın, bir muhbir ile yaptığı görüşmelerin Ulusal Polis Teşkilatı İç Soruşturma Dairesi tarafından temin edilen cihazlarla kaydedilmesi ile ilgilidir. Bu kayıt, Kuzey Hollanda / Utrecht Bölgeler Arası Ceza Soruşturması Takımına ilişkin tartışmalar bağlamında Hollanda'daki ceza soruşturma yöntemlerine ilişkin parlamentonun yürüttüğü bir araştırma bağlamında yapılmıştır. AİHM bu davada, mercilerin keyfi eylemlere karşı güvence sağlayan kurallara tabi olmayacak şekilde teknik yardım sağlamasını kabul edilemez bulmuştur ve 8. Maddenin ihlal edildiğine hüküm vermiştir²³⁸.

2.Yargı Mercii Tarafından

Kruslin – Fransa Davası²³⁹; bir cinayet davasında soruşturma hakimi tarafından verilen telefon dinleme kararı ile ilgilidir. AİHM bu davada, Fransız yasalarının mercileri bu konudaki takdir yetkilerinin kapsamı ve kullanılma şekli

²³⁷ 25 Ekim 2007, Başvuru No. 38258/03.

²³⁸ <http://echr.ketse.com/doc/38258.03-en-20071025/view/>, Erişim Tarihi: 29.12.2013.

²³⁹ 24 Nisan 1990, Başvuru No. 11801/85, par. 29.

açısından yeterli netlikte bulunmadığına hükmetmiştir ve bu sebeple 8. Maddenin ihlali söz konusudur²⁴⁰.

*Drakšas – Litvanya Davası*²⁴¹; eski Cumhurbaşkanı Rolandas Paksas'ın liderliğini yaptığı Liberal Demokrat Siyasal Partisi'nin kurucu üyelerinden biri olan Litvanyalı politikacının, mercilerden izin alınarak telefon görüşmelerinin dinlenmesi ile ilgilidir. Devlet Güvenlik Bakanlığı ("the SSD") başvuranın 16 Mart 2003 tarihinde Jurij Barisov ile yaptığı telefon görüşmesini gizlice dinlemiştir²⁴².

Başvuran, kaydedilen konuşmaların medyaya sızdırıldığından ve daha sonra Cumhurbaşkanı Paksas aleyhine açılan görevini kötüye kullanma davası sırasında ulusal televizyonlarda yayınlandığından şikayetçi olmuştur. Mahkeme, başvuranın 16 Mart 2003 tarihli konuşmasının sızdırılması bağlamında 8. Maddenin ihlalinin söz konusu olduğuna karar kılmıştır²⁴³.

3. Apartman Dairesine Dinleme Cihazı Yerleştirilmesi

*Vetter – Fransa Davası*²⁴⁴; ateşli silah yaraları bulunan bir ceset bulan polisin, başvuranın (Christophe Vetter) cinayeti işlediğinden şüphelenerek başvuranın sık sık uğradığı bir daireye dinleme cihazı yerleştirilmesi ile ilgilidir. AİHM tarafından Fransız yasaları mercilerin dinleme cihazları konusundaki takdir yetkilerinin kapsamı ve kullanılma şekli açısından yeterli netlikte bulunmamıştır. Bu sebeple; 8. Maddenin ihlali söz konusudur²⁴⁵.

²⁴⁰[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57626#{"itemid":\["001-57626"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57626#{), Erişim Tarihi: 29.12.2013.

²⁴¹ 31 Temmuz 2012, Başvuru No. 36662/04.

²⁴²[http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-112588#{"itemid":\["001-112588"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-112588#{), Erişim tarihi: 29.12.2013.

²⁴³[http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-112588#{"itemid":\["001-112588"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-112588#{), Erişim Tarihi: 29.12.2013.

²⁴⁴ 31 Mayıs 2005, Başvuru No. 59842/00.

²⁴⁵<http://echr.ketse.com/doc/59842.00-en-20050531/>, Erişim Tarihi: 29.12.2013.

IV.III.I.III.II. Mesajlaşma Sistemleri

*Taylor-Sabori – Birleşik Krallık Davası*²⁴⁶; polisin çağrı cihazı mesajlarını kullanması ile ilgilidir. İzne tabi bir ilacı kaçak olarak temin etmekle suçlanan başvuranın çağrı cihazının klonlanarak başvurana gönderilen mesajlar tespit edilmiştir. Mahkeme, telekomünikasyon sistemi tarafından gönderilen çağrı cihazı mesajlarının tespit edilmesine ilişkin mevzuatın mevcut olmamasından dolayı 8. Maddenin ihlaline hükmetmiştir²⁴⁷.

II.III.III. Elektronik Posta (E-Posta)

*Copland – Birleşik Krallık Davası*²⁴⁸; bir yüksekokulda (CarmarthenshireCollege) müdür yardımcısının kişisel asistanının e-postalarını izlemesi ile ilgilidir. 1950 doğumlu olan başvuran, 1991 yılında müdürün şahsi asistanı olarak işe alınmıştır. 1995 yılında Müdür yardımcısı için çalışmaya başlamıştır. Müdür yardımcısı başvurucunun telefon, e-mail ve internet kullanımını, görünüşte kolej teçhizatının aşırı şekilde şahsi amaçla kullanımını denetlemek için izlemiştir. Taraflar bu takibin süresi konusunda farklı iddialar öne sürmektedirler. Başvurucuya göre bu süre 18 ayken, Hükümete göre sadece iki aydır ve Kasım 1999'da sona ermiştir. Başvurucu, takibi Kasım 1999'da öğrenmiştir. Mahkeme, 2000 tarihli Amann-İsviçre ve 1997 tarihli Halford-Birleşik Krallık kararlarında, işyerinden yapılan telefon çağrılarının “ilk bakışta” (prima facie), 8. Madde anlamında “özel yaşam” ve “haberleşme” kapsamında kaldığının tespit edildiğini hatırlatmış ve e-mailler ile internet kullanımının izlenmesinin de benzer şekilde korunması gerektiğini belirtmiştir. (par.42.). Kolej tarafından çağrılarının izlemeye tabi tutulacağı konusunda başvurucuya hiçbir uyarı yapılmadığından, başvurucunun işyerindeki telefon aramaları, e-mail ve internet kullanımı bakımından gizlilik konusunda makul bir beklentisi vardır. Mahkeme, elde edilen verilerin üçüncü kişilere açıklanmamasına ya da disiplin işlemlerinde başvurucuya karşı

²⁴⁶ 22 Ekim 2002, Başvuru No. 47114/99.

²⁴⁷ [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60696#{"itemid":\["001-60696"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60696#{), Erişim tarihi: 29.12.2013.

²⁴⁸ 3 Nisan 2007, Başvuru No. 62617/00.

kullanılmamasına önem atfetmemiştir. Bu verilerin elde edilmesi ve muhafazası bile 8. Madde anlamında özel yaşama ve haberleşme hakkına saygı ilkesine aykırıdır (par. 44.). Mahkeme ayrıca, işyerinde çalışanların bu şekilde denetlenmesini düzenleyen bir hükmün o zaman mevcut olmadığını ve bu nedenle, izlemenin 8. Madde anlamında “kanuna uygun olarak” gerçekleşmeyeceğini de tespit etmiştir²⁴⁹.

²⁴⁹[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-79996#{"itemid":\["001-79996"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-79996#{), Erişim tarihi: 29.12.2013.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada, günümüz toplumunda anahtar bir konu olan “gözetim” olgusu ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında; uluslararası gözetleme sistemlerine, elektronik gözetim araçlarına, yeni ekonomi içerisindeki gözetleme araçlarına yer vermeye gayret gösterilmiştir. Gözetim araçları tarafından en çok tehdit altında bulunan “kişisel verilere” ve kişisel verilerin korunması ile ilgili uluslararası düzenlemelere yer verilmiştir. İnsan hakları açısından gözetimin yarattığı ve yaratabileceği sorunları ortaya koyabilmek adına, mahremiyet kavramına geniş yer ayrılmıştır. Her ne şekilde yapılıyor olursa olsun, hangi yöntem ya da hangi araçla yapılırsa yapılsın, gözetimin özel hayat ihlali olarak değerlendirilebileceğini göstermek için, çalışmada özel hayat bölümüne yer verilmiştir. Son olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından; “Kişisel Nitelikli Verilerin Saklanması”, “Kişinin Kendi Görüntüsü Üzerindeki Hakkı”, “İletişimin İzlenmesi” başlıkları altında görülen davalara ve kararlara yer verilerek, gözetimin yarattığı insan hakları ihlalleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında, gözetimin daima bir muğlaklık içerdiği görülmüştür. Bu muğlaklığın gözetimi hem ilgi çekici hem de hassas kıldığı saptanmıştır. Çalışmada, gözetlemenin tebaasına sunduğu avantajlar göz ardı edilmemiş, gözetimin pozitif ve üretici yanlarına da atıfta bulunulmuştur.

Fakat her ne kadar çalışma kapsamında gözetimin pozitif yanlarına da yer vermeye çalışılsa dahi, çalışmanın asıl amacı, gözetlemenin yarattığı insan hakları ihlallerini ortaya koymaya çalışmak ve gözetim kavramını insan hakları perspektifinden ele almaya çalışmak olmuştur. Bu bağlamda mahremiyet ve özel hayat başlıkları altında ele alınan konularla, gözetimin insan hakları açısından nasıl bir tehdit unsuru oluşturduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Cep telefonları, kredi kartları, bilgisayarlar, internet gibi elektronik gözetim araçlarının incelendiği çalışmada, günümüz gözetleme sistemlerinin gücünü kapitalist pazar ekonomisinden aldığı saptanmıştır. Çalışmada, kişilerin yeni enformasyon teknolojilerinin vaatlerinden yararlanmak istemelerinin, tüketicilerin

gözetimini kolaylaştırdığı ve tüketicilerle ilgili kişisel bilgilerin elde edilmesine olanak sağladığı görülmüştür. Fakat her ne olursa olsun, tüketicilerin bu durumu görüp, kabul ettiği gerçeği saptanmıştır. Ne kadar rahatsız edici olsa dahi, masum görünen tüketiciyi etkileme veya tüketicinin kimliğini tasdik etme çabalarına boyun eğildiği gözlemlenmiştir.

Etienne de la Boetie'nin“Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev” adlı çalışması durumu özetler niteliktedir:

Sizin üzerinizde hakimiyet kurmak isteyen bu kişinin de sadece iki gözü, iki eli, tek bir vücudu vardır, şehrinizdeki yaşayanlar arasından en az bir adamın sahip olduğundan fazla değil; o gerçekten, sizi yok etmek için ona verilen güçten daha fazla bir şeye sahip değildir. Eğer onlara kendininkileri vermezsen, o seni gözetlemek için yeterli gözü nereden bulacak? Senden ödünç almamışsa, seni yenmek için bu kadar çok kola nasıl sahip olabilir? Şehirleri ezdiği ayaklar senin değilse onları nereden aldı? Senin yardımın olmadan senin üzerinde nasıl güce sahip olur? Eğer onunla işbirliği yapmasaydın sana saldırmaya nasıl cesaret ederdi? Eğer sen kendin seni soyan hırsızla dolap çevirmeseydin, seni öldüren katilin suç ortağı olmasaydın, sizler vatan haini olmasaydınız o size ne yapabilirdi? ... Daha fazla hizmet etmemek için çöz ve bir defada kurtul²⁵⁰.

Çalışma kapsamında mahremiyet, temel bir hak ve özgürlük olarak ele alınmıştır. Çalışmada, gözetleme uygulamaları ve sistemlerinin emsalsiz büyümesi ile birlikte enformasyon teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerin, bireyin mahremiyetine dönük endişelerin artmasına neden olduğu saptanmıştır. Çalışmada, kamusal ve özel alan ayrımının ortadan kalktığı sonucuna varılmıştır. İnsanların kamusal ve özel alan ayrımı gözetilmeksizin, elektronik veri toplama ve dijital karşılaştırma teknikleri aracılığıyla her an gözetlenebilir hale gele geldikleri gözlemlenmiştir.

Gözetim ve mahremiyet arasındaki ilişki, kişisel verilerin korunması hakkı ile ilgili yasal düzenlemelere yönelik çalışmaları da etkilemiştir. Çalışmada, günümüzde kişisel veri koruma kanununa sahip ülke sayısının 99'a ulaştığı saptanmıştır. Ancak, yasaların bu konuda yeterli olmadığı açıktır. Yasaların yetersizliğine çözüm getirilmediği sürece, ne yazık ki insan hakları ihlalleri yaşanmaya devam edecektir.

²⁵⁰Etienne De La Boetie, *Le Discours de la Servitude Volontaire*, 1576.

William S. Burroughs'un epigrafında ifade etmeye çalıştığı gibi denetim hiçbir zaman tamamlanmaz. Çünkü unutulmaması gerekir ki: "hayat iradedir":

Tüm kontrol makinelerinin temel çıkması şudur: Kontrolü uygulamak için kontrolün zamana ihtiyacı vardır. Çünkü kontrolün de muhaliflere veya rızaya ihtiyacı vardır; aksi takdirde kontrol olmaktan çıkar. [...] Tüm kontrol sistemleri, mümkün olduğunca sıkı bir şekilde kontrol etmeye çalışır; öte yandan tamamen başarılı olsalardı geriye kontrol etmek için hiçbir şey kalmazdı. [...] Daha fazla muhalefet olmadığında, kontrol anlamsız bir önerme haline gelir. Bir insan organizmasının tam bir kontrole dayanıp dayanamayacağı son derece tartışmalıdır. Orada hiçbir şey olmayacaktır. Hiç kimse olmayacaktır. Hayat iradedir(motivasyon) ve işçiler artık hayatta olmayacaktır, muhtemelen tam anlamıyla²⁵¹.

"Gözetim" toplumlarının en önemli çıkması "Özgürlük" ve "Güvenlik" arasındaki dengenin kurulamamış olmasıdır. Bu noktada Fransız Etik Danışma Komitesi (CCNE) şu noktaya dikkat çekmektedir: "Özel yaşamı koruma ve mahremiyet ihlalleri arasında ortaya çıkan paradokstan dolayı, rıza ile bir çeşit özgürlüğe el koymaya tanık oluyoruz. Toplumumuz, gizli bir şekilde ve güvenlik paradigması adına biyometrik işaretlerin kullanılmasına alışmış ve herkes sonunda, hatta biraz kayıtsızca, tanımlanma, gözlenme, algılanma ve izlenme fikrini kabul etmiştir"²⁵².

Yine Thomas Jefferson'un sözleri bu durumla ilgilidir: "Güvenlik için özgürlüğünü feda eden kimse hiçbir şeyi hak etmez"²⁵³.

Güvenlik düzeni oluşturmak adı altında yapılan faaliyetlerin yol açtığı dengesizlikler ile mücadele etme yönündeki girişimlerin çoğu bilgisayarlaşan toplumun etkilerine duyarlı insan hakları grupları, insan hakları organizasyonları, avukatlar ve hukukçular, internet aktivistleri, bağımsız medya kolektifleri, eleştirel medya gözlemcileri ve özgürlükler için nanoteknolojilerin ve biyometrinin negatif etkilerini kınayan gruplar tarafından gerçekleştirilmektedir. Neyse ki bu temalar yeni

²⁵¹William S. Burroughs, *The Limits of Control*, 1975.

²⁵² CCNE, "Biométrie, données identifiantes et droits de l'homme", *Avis* 98, 2007, s. 22.'den aktaran Mattelart, a.g.e., s. 302.

²⁵³ François Ewald, "Voici venu l'ère du contrôle généralisé", *Enjeux-Les Echos*, 2008, ss.84-5.'den aktaran Mattelart, a.g.e., s. 303.

yüzyılın başlamasından bu yana uluslararası kamusal alanın çeşitlenmesi sayesinde daha yaygın olarak paylaşılır hale gelmektedir²⁵⁴.

Sonsöz olarak, Mattelart'ın da ifade ettiği üzere, güvenliği mümkün kılmak için gerekli toplumsal haklar –çalışma, eğitim, barınma, sağlık ve iletişim hakları- arasına güvenlik hakkı da dahil edilmelidir. Bu haklar yoksa insan onuru da olamaz.

²⁵⁴Mattelart, a.g.e., s. 304.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Daire Başkanlığı, <http://www.inhak.adalet.gov.tr/>

Anayasa Mahkemesi, <http://www.anayasa.gov.tr/>

ANAYURT Ömer, *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2004.

ARMAĞAN Servet, *Temel Haklar ve Ödevler*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980.

Avrupa Konseyi, <https://wcd.coe.int/>

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, <http://echr.ketse.com/>

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, <http://hudoc.echr.coe.int/>

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,
http://www.anayasa.gov.tr/files/bireysel_basvuru/AIHS_tr.pdf

Avrupa Konseyi Tarafından Kabul Edilen 108 Sayılı Sözleşme,
http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_108.htm

BALCI Nilgün, “Hepimiz İzleniyoruz, Pazarlamacılar İzliyor”, *Power Ekonomi*, 2000.

Bankalar Arası Kart Merkezi, <http://www.bkm.com.tr/>

Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Mevzuat/Banka_Kartlari_Kredi_Kartlari_Kanunu/15375464_6495_sayili_kanun_ile_degisik_sekli_2.8.2013.pdf

Başbakanlık Devlet Denetleme Kurulu, “Denetleme Raporu”, *Kişisel Verilerin Korunmasına İlişkin Ulusal ve Uluslararası Durum Değerlendirmesi İle Bilgi Güvenliği ve Kişisel Verilerin Korunması Kapsamında Gerçekleştirilen Denetim Çalışmaları*, Sayısı: 2013 / 3, Kasım 2013.

BAUMAN Zygmunt, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınevi, 1996.

BAUMAN Zygmunt, *Parçalanmış Hayat (Postmodern Ahlak Denemeleri)*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

BAUMAN Zygmunt, *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Elektronik Kimlik Bilgisini Haiz Cihazlara Dair İstatistikler, http://www.btk.gov.tr/kutuphane_ve_veribankasi/istatistikler/2013-EKBHCDI-9Aylık.pdf,

BOZKURT Veysel, “Gözetim Toplumu ve İnternet”, *Birikim Dergisi*, No: 136, 2000.

BROWN Andrew, “WhyGeeksareHeroes of Democracy”, *New Statesman*, Vol. 127, Issue. 4416., 1998.

BURROUGHS William S., *The Limits of Control*, 1975.

Carnivore, <http://www.epic.org/privacy/carnivore>

CarolynDoyle, MirkoBagaric, “Mahremiyet Hakkı: Cazip Ama Kusurlu”, çev. Esra Demir,

Kayıhan İçel (ed.), *Karşılaştırmalı Güncel Ceza Hukuku Serisi [7]: Özel Yaşam, Medya ve Ceza Hukuku*, Ankara Seçkin Yayınevi, 2007.

CİVELEK Dilek Yüksel, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, “*Kişisel Verilerin Korunması ve Bir Kurumsal Yapılanma Önerisi*”, Yayın No. 2821, Nisan 2011.

ÇİMEN Ali, *Echelon: İstihbarat Dünyasının Perde Arkası*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002.

David Wood, “*EditorialFoucaultandPanopticismRevisited*”

De La BOETİE Etienne, *Le Discours de la ServitudeVolontaire*, 1576.

Directive 2006/24/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006.
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:105:0054:0063:EN:PDF>

DOLGUN Uğur, *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna: 21. Yüzyılda Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*, Bursa: Ekin Kitabevi, 2005.

DOLGUN Uğur, *İşte Büyük Birader*, İstanbul: Hay Kitap, 2005.

DUBY Georges, ARIES Philippe, *Özel Hayatın Tarihi 1. Cilt: Roma İmparatorluğundan 1000 Yılına'nın Önsözü*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

DUTERTRE Gilles, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler*, Avrupa Konseyi Yayınları, 2003, s. 202.

EMO, "İletişim Özgürlüğüne Müdahale Raporu", Elektrik Mühendisleri Odası, 2009
http://www.emo.org.tr/ekler/6dcc0fceeee647c_ek.pdf?tipi=4&turu=H&sube=0

ERSANEL Nedret, *Siber İstihbarat*, Ankara: Asam Yayınları, 2001.

EUR-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/>

EU Parliament, Directive 97/66/EC of the European Parliament and of the Council of
15 December 1997,
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997L0066:EN:HTML>

FOUCAULT Michel, *Büyük Kapatılma*, Çev: I. Ergüden, F. Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

FOUCAULT Michel, *Deliliğin Tarihi*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınevi, 1995.

FOUCAULT Michel, *İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s.86.

FROMM Erichh, *Çağdaş Toplumların Geleceği*, Çev. Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2004.

GELLNER Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayın, 2006.

GIDDENS Anthony, *Modernliği Anlamlandırmak*, Çev: Serhat Uyurkulak, Murat Sağlam, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.

GIDDENS Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.

GIDDENS Anthony, *Modernite ve Kimlik*, Cambridge: PolityPress, 1992.

GIDDENS Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhur Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.

GIFFORD Robert, *Environmental Psychology*, Boston: AllynandBucon, 1997.

ERDOĞAN Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara: Orion Kitabevi, 2002.

GÜRBİLEK Nurdan, *Vitrinde Yaşamak*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001.

HABERMAS Jürgen, *Kamusalığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Mithat Sancar, Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Hizmet Ticareti Genel Anlaşması, <http://www.antimai.org/ys/gatsandlasma.htm>

ERDOĞDU Ahmet, *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.

InfomagDeregisi, “Coğrafi Bilgi Sistemleri”, *Infomag Dergisi*, 2002, No: 24.

IvanaRoagna, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Özel Hayata ve Aile Hayatına*

Saygı Gösterilmesi Hakkının Korunması, çev. Ayşe Gül Alkış, Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları, 2012, s. 12.

İnsan Hakları Evrensel Beyannameşi,
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>

KAZANCI Behiye Eker, “Kişilerin İzinsiz Görüntülerinin Alınmasının TCK m. 134 Çerçevesinde Korunması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt.9, Sayı.1

KILIÇOĞLU Ahmet, *Şeref Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılardan Hukuksal*

Sorumluluk, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1993.

ŞEN Ersan, *Devlet ve Kitle İletişim Araçları Karşısında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması Hakkı*, İstanbul: Kazancı Yayınları, 1996.

Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Bu Tür Verilerin Serbest Dolaşımına Dair Bireylerin Korunması Hakkındaki 95/46/EC Sayılı Avrupa Birliği Konseyi ve Avrupa Parlamentosu Direktifi, 1995

http://www.ihop.org.tr/dosya/coe/EC_DIRECTIVE_95_46_Kisisel_Veriler.pdf

<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:en:HTML>

KOCH Egmont R., SPERBER, *Bilgi Mafyası*, Çev: Kaan Ökten, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996.

LASZLO Ervin, “Information Technology and Social Change: An Evolutionary Systems Analysis”, *Behavioral Science*, Vol. 37, Issue. 4, 1992.

LAURIE Graeme, *Law and Ethics of Genetic Privacy*, New York: Cambridge University Press, 2002.

LYON David, *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi*, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.

LYON David, *Gözetim Çalışmaları*, Çev. Ali Toprak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2013.

LYON David, *Günlük Hayatı Kontrol Etmek: Gözetlenen Toplum*, Çev. Gözde Soykan, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006.

MACLINTYRE Alasdair, *Erdem Peşinde*, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

MATHEWS Jessica T., “Are Networks Better Than Nations?”, *New Perspective Quarterly*, Cilt: 14, Sayı: 2, 1997.

MATTELART Armand, *Advertising International: The Privatization of Public Space*, London: Routledge, 1991.

MATTELART Armand, *Gözetimin Küreselleşmesi: Güvenlileştirme Düzeninin Kökeni*, Çev.

Onur Gayretli, Su Elif Karacan, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012.

MCCUNE Jenny J., “Big Brother is Watching You”, *Management Review*, Vol. 88, Issue. 3, 1999.

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 4868 sayılı Kanun, Resmi Gazete, 17.06.2003.

Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>

Mehmet Güven, *İnternet'te Güvenlik ve Hacker Meselesi*, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2004.

MITCHELL William J., *City of Bits*, Cambridge: MIT Press, 1996.

MUCHEMBLED Robert, *Culture populaire et culture des elites dans la France moderne*, Paris: Flammarion, 1978.

NEGROPONTE Nicholas, *Being Digital*, New York: Alfred A. Knopf, 1995.

Netherlands Institute of Human Rights, <http://sim.law.uu.nl/>

OECD, “Declaration on Transborder Data Flows”, <http://www.oecd.org/internet/ieconomy/declarationontransborderdataflows.htm>

OECD, “Ministerial Declaration on the Protection of Privacy of Global Networks”, <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/1840065.pdf>

OECD, <http://oecdprivacy.org/>

ÖNÜR Nimet, *Küreselleşen Dünya'da İletişim ve Toplum*, Ankara: Alp Yayınları, 2002.

ÖZKAN Arif, "Mobil İletişim Teknolojilerinde Nereden Nereye?", *Genç Bilişim Dergisi*, 2005.

ÖZÖN Nijat, *Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.

ÖZSUNAY Engun, *Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.

Parliamentary Assembly Resolution 428 (1970)
<http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta70/eres428.htm>

Parliamentary Assembly Resolution 1165 (1998)
<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta98/eres1165.htm>

Regulation (EC) No 45/2001 Of The European Parliament and of the Council of 18 December 2000. http://ec.europa.eu/justice/policies/privacy/docs/application/286_en.pdf

Regulation (EC) No 460/2004 of the European Parliament and of the Council of 10 March 2004
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R0460:EN:HTML>

ROBINS, *İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası*, çev. Nurçay Türkoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

SAYAR Kemal, "Doğunun Hikmeti ile Batının Aklı Birleşmeli", *Infomag Dergisi*, No: 22, 2002.

SENCER Muzaffer, *Yöntembilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.

SENNETT Richard, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.

SUNGURBEY İsmet, *Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü: Osmanlıcadan Türkçeye-Türkçeden Osmanlıcaya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966.

ŞEN Bilal, “Elektronik Gözetim”,
<http://www.kom.gov.tr/tr/KonuYazdir.asp?CKey=121>

TAYLOR Charles, *Çokkültürcülük*, Çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Telekomünikasyon Sektöründe Kişisel Bilgilerin İşlenmesi ve Gizliliğinin Korunması

Hakkında Yönetmelik
http://tk.gov.tr/mevzuat/yonetmelikler/dosyalar/Kisisel_Bil_Yon_06_02_04.pdf,

Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı, <http://tib.gov.tr>

TOFFLER Alvin, *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı, İstanbul: Altın Kitaplar, 1992.

Türknet, “Kişisel Bilgilere Yönelik Saldırıları Artıyor” <http://turk.internet.com/haber/yazigoster.php3?yaziid>, Erişim Tarihi: 13.12.2013

Türk Dil Kurumu, <http://www.tdkterim.gov.tr/>

Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/>

United Nations, “GuidelinesConcerningComputerized Personel Data Files”, 1990.
<http://www.refworld.org/docid/3ddcafaac.html>

VictorianLaw Reform Comission, WorkplacePrivacy: IssuesPaper, 2002.

YAZICIOĞLU Yılmaz, *Bilgisayar Suçları*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1997.

YÜKSEL Mehmet, “Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı. 64-1.

WARREN Samuel D.,BRANDEIS Louis D., “The Right toPrivacy”, *Harvard LawReview*, Vol. 4, No. 5, 1890.

<http://www.english.illinois.edu/people/faculty/debaron/582/582%20readings/right%20to%20privacy.pdf>

WESTIN Alan F., *Privacy and Freedom*, New York: Atheneum, 1967.

WHITTLE David B., *Cyberspace: The Human Dimension*, New York: W.H. Freeman & Company, 1997.